

ACTA SCIENTIARUM POLONORUM

Czasopismo naukowe założone w 2001 roku przez polskie uczelnie rolnicze

Oeconomia

Ekonomia

8 (2) 2009



Bydgoszcz Kraków Lublin Olsztyn
Poznań Siedlce Szczecin Warszawa Wrocław

Rada Programowa *Acta Scientiarum Polonorum*

Kazimierz Banasik (Warszawa), Janusz Falkowski (Olsztyn),
Florian Gambuś (Kraków), Franciszek Kluza (Lublin), Edward Niedźwiecki (Szczecin),
Janusz Prusiński (Bydgoszcz), Jerzy Sobota (Wrocław) – przewodniczący,
Stanisław Socha (Siedlce), Waldemar Uchman (Poznań)

Rada Naukowa serii *Oeconomia*

Carol J. Cumber (South Dakota State University, Brookings, USA),
Michael Ireland (University of Exeter, UK), Maria Parlińska (Warszawa),
Janina Sawicka (Warszawa) – przewodnicząca,
Richard Shane (South Dakota State University, Brookings, USA)
Evert Van der Sluis (South Dakota State University, Brookings, USA)
Grzegorz Spychalski (Szczecin), Michał Sznajder (Poznań)

Sekretarz serii *Oeconomia*

Iwona Pomianek (Warszawa)
e-mail: iwona_pomianek@sggw.pl

Projekt okładki
Daniel Morzyński

Opracowanie redakcyjne
Jan Kiryjow, Jadwiga Rydzewska

Skład komputerowy
Elżbieta Wojnarowska

ISSN 1644-5707

© Copyright by Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2009



Wydawnictwo SGGW, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
tel. (0 22) 593 55 20 (-22, -25 – sprzedaż), fax (0 22) 593 55 21
e-mail: wydawnictwo@sggw.pl
www.wydawnictwosggw.pl

Druk: Agencja Reklamowo-Wydawnicza A. Grzegorzcyk, www.grzeg.com.pl

Od Rady Naukowej

Dziewiąty rok z rzędu przekazujemy czytelnikom kolejne numery czasopisma Acta Scientiarum Polonorum – Oeconomia. Acta to wydawnictwo ogólnopolskie liczące piętnaście serii tematycznych, posiadających ujednoliconą szatę graficzną i podobny format redakcyjny. Czasopismo powstało z inicjatywy grupy entuzjastów – pracowników uczelni rolniczych i wydawane jest pod patronatem rektorów tychże uczelni. Dotychczasowe zaangażowanie środowisk uczelnianych w podnoszenie poziomu merytorycznego i edytorskiego wszystkich serii tematycznych, przy zgodnym wysiłku autorów oraz Rad Programowej i Naukowych, przyczyniło się do tego, że czasopismo Acta Scientiarum Polonorum, w tym nasza seria Oeconomia, zdobyło już godne miejsce w środowisku naukowym i akademickim. Artykuły do serii mogą być przygotowywane w języku polskim z tytułem, słowami kluczowymi i streszczeniem w języku angielskim. Publikujemy także numery wyłącznie w języku angielskim. Rada Naukowa serii Oeconomia w trosce o poprawę rangi wydawnictwa zwraca uwagę zarówno na treść merytoryczną, jak i staranność formy opracowań. Wszystkie artykuły są recenzowane. Wszystkie numery Acta Sci. Pol. Oeconomia dostępne są w formie elektronicznej na stronie internetowej http://acta_oeconomia.sggw.pl oraz streszczenia na stronie internetowej <http://www.acta.media.pl>. Od 2007 roku czasopismo jest kwartalnikiem (w rankingu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w obowiązującym wykazie każdy artykuł w Acta Sci. Pol. Oeconomia otrzymuje 4 punkty). Zgodnie z uchwałą Rady Programowej Autorzy artykułów partycypują w kosztach wydawnictwa w wysokości 250 zł plus VAT.

Zgłaszane artykuły prosimy przysyłać pocztą elektroniczną na jeden z poniższych adresów:

*janina_sawicka@sggw.pl;
lub: acta_oeconomia@sggw.pl*

W przypadku przysyłania wydruku należy dołączyć również nośnik elektroniczny (CD lub DVD). Przesyłkę z dopiskiem Acta Scientiarum Polonorum – Oeconomia prosimy kierować na adres:

*Prof. dr hab. Janina Sawicka
Katedra Polityki Agrarnej i Marketingu
Wydział Nauk Ekonomicznych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
tel.: (022) 593 40 82; fax: (022) 593 40 77*

*Z poważaniem,
Prof. dr hab. Janina Sawicka
Przewodnicząca Rady Naukowej
serii Oeconomia*

DZIAŁANIA ADAPTACYJNE ROLNIKÓW W MAŁOPOLSCE

Maciej Basaj, Andrzej Kotala

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

Streszczenie. W artykule zostały zaprezentowane wyniki badań przeprowadzonych wśród rolników regionu Małopolski. Celem artykułu jest zaprezentowanie opinii i postaw rolników wobec dokonujących się w ich otoczeniu przemian strukturalnych. Poznanie zamierzeń rolników wobec dalszych losów ich gospodarstw, a także poznanie ich ocen o przyszłości gospodarstw rolnych w ich okolicy, może mieć szczególne znaczenie w programowaniu i prognozowaniu dalszego rozwoju obszarów wiejskich – zwłaszcza w takim regionie wysokiego przeludnienia agrarnego, jakim jest region Małopolski.

Słowa kluczowe: rolnicy, gospodarstwa rolne, przemiany strukturalne

WSTĘP

Zmiany dokonujące się w naszym otoczeniu podlegają w ostatnich latach szczególnie widocznemu zdynamizowaniu. Ów proces obejmuje wszystkie sfery naszego życia, dotyczy również poszczególnych środowisk lokalnych. Te ostatnie są przedmiotem wielu analiz pozwalających na rozpoznanie przebiegu procesów rozwojowych, stając się istotą dla polityki ich równoważenia. Na tym tle przeobrażenia dokonujące się w środowiskach wiejskich jawią się jako szczególnie interesujący obszar poznawczy. Takim szczególnym wyzwaniem są tereny wiejskie w regionach, gdzie rolnictwo nadal jest miejscem pracy dla znacznej części mieszkańców. To zaś sprawia, że staje się ono swoistym spowalniczem rozwoju, uruchamiając mechanizm sprzężeń zwrotnych między rozwojem rolnictwa a rozwojem jego otoczenia [Moskal S., Moskal M. 2007]. Skoro specyfiką procesów rozwojowych jest nienadążanie rozwoju rolnictwa za rozwojem gospodarki [Czternasty, Czyżewski 2007], to duże znaczenie rolnictwa w gospodarce regionu musi skutkować występowaniem owych opóźnień, również w odniesieniu do całej sfery pozarolniczej.

Przykładem takiego regionu jest Małopolska. Zaprezentowane w opracowaniu wyniki badań uwidoczniły skalę przeludnienia agrarnego na terenie Małopolski. Przeciętny poziom zatrudnienia w badanych gospodarstwach wyniósł około 54 pełnowydajnych jednostek pracy na 100 ha UR, a w gospodarstwach o powierzchni do 3 ha przekroczył nawet poziom 100 pełnowydajnych jednostek pracy na 100 ha UR. Dodatkowo badania uwidoczniły duże zróżnicowanie w tym względzie między północną a południową częścią regionu.

Celem artykułu jest ukazanie postaw rolników wobec zmieniających się warunków ekonomicznych dla funkcjonowania gospodarstw rolnych. O tym, jakie będą tempo, a także kierunek zmian zachodzących wśród znacznej części mieszkańców małopolskiej wsi ostatecznie zadecydują oni sami, kierując się przy tym nie tylko względami ekonomicznymi. Poznanie postaw rolników wobec użytkowanych przez nich gospodarstw może być ważnym elementem w prognozowaniu i planowaniu dalszego rozwoju terenów wiejskich Małopolski.

MATERIAŁ I METODA

W artykule wykorzystano wyniki badań przeprowadzonych w 2005 r. wśród rolników regionu Małopolski. W celu uchwycenia różnic w dotychczasowym rozwoju gospodarstw rolnych regionu dokonano warstwowo-losowego doboru gospodarstw do badań. Warstwami były trzy równoleżnikowo ułożone strefy:

- północna – o najwyższym stopniu rozwoju rolnictwa i najkorzystniejszej strukturze agrarnej,
- środkowa – przejawiająca cechy pośrednie obu pozostałych stref, rozciągająca się jednocześnie wzdłuż szlaku komunikacyjnego Kraków-Tarnów-Rzeszów, gdzie rozwój rolnictwa poddawany jest wpływowi ośrodków miejskich,
- południowa – o najwyższym przeludnieniu agrarnym, z dużym udziałem ludności dwuzawodowej.

W obrębie warstw dokonano losowego doboru gmin wiejskich, podobnie jak losowo wybrano po 60 gospodarstw rolnych w każdej z gmin. Badania przeprowadzono metodą wywiadu bezpośredniego. Narzędziem badawczym był przygotowany na potrzeby badań kwestionariusz wywiadu. W rezultacie w badaniach wzięło udział 719 rolników pochodzących z 12 gmin wiejskich województwa małopolskiego.

WYNIKI BADAŃ

Przeprowadzone badania udowodniły znaczne zróżnicowanie w potencjale produkcyjnym gospodarstw w Małopolsce. Średnia powierzchnia badanych gospodarstw w części północnej była niespełna 2-krotnie większa niż gospodarstw w części środkowej oraz prawie 3-krotnie większa od tych w części południowej. Przeciętne gospodarstwo miało powierzchnię 7,90 ha, w czym 26% stanowiły grunty dzierżawione. Udział dzierżaw w strukturze własnościowej użytkowania gruntów był wyraźnie większy w części środkowej (32% powierzchni ogólnej) oraz północnej (28%) niż w części południowej (10%).

Specyfika terenów górskich uwidacznia się również w odmiennej strukturze użytkowania gruntów, a zwłaszcza w znacznym udziale użytków zielonych w strukturze użytkowania gruntów w części południowej. Odmienność dróg rozwojowych w obrębie regionu wyznaczana jest także przez udział użytków zielonych w strukturze użytkowania gruntów. O ile udział użytków zielonych w części północnej jest znikomy i wynosi niespełna 3% UR, to już w części środkowej użytki zielone stanowią 16% UR, a w południowej aż 37% UR gospodarstw. Także powierzchnia upraw pod osłonami przypadająca na 1 gospodarstwo w części północnej jest 14-krotnie większa niż w części środkowej, przy czym praktycznie nie występuje w części południowej.

Dla przebiegu dalszych przeobrażeń na terenach wiejskich istotne znaczenie mają oceny wielkości gospodarstw przez samych rolników. Najczęściej rolnicy byli zdania, że aktualna powierzchnia ich gospodarstw jest „w sam raz”. Niespełna co trzeci rolnik uznał, że gospodarstwo jest zbyt małe i wymaga dokonania zmian powierzchniowych. Odsetek opinii o zbyt małej powierzchni gospodarstwa wzrasta wraz z powierzchnią użytkowaną przez badanych rolników, co znajduje pełne przełożenie na dokonane przez rolników zmiany obszarowe w ostatnich latach. Średnio aż 29% rolników powiększyło własne gospodarstwa, przy czym w grupie użytkowników powyżej 10 ha zmian dokonało 2/3 badanych. Zdecydowanie częściej powiększenia gospodarstwa dokonują młodszy niż starsi rolnicy.

Podjęcie przedsięwzięcia, jakim jest powiększenie gospodarstwa znacznie częściej znajduje urzeczywistnienie wśród rolników strefy północnej niż południowej. Powiększenia powierzchni gospodarstwa dokonało 42% rolników z części północnej, 26% z części środkowej, a w części południowej już tylko niespełna 19%. Rolnicy, którzy powiększyli swoje gospodarstwa dokonali tego znacznie częściej przez wydzierżawienie gruntów niż przez ich kupno. Nie oznacza to, że forma dzierżawy gruntów jest bardziej preferowana przez rolników niż ich kupno. Co trzeci badany rolnik zamierza nadal podejmować działania na rzecz powiększania gospodarstwa, przy czym preferowaną formą jest najczęściej forma kupna, deklarowana przez rolników o około 40% częściej niż forma wydzierżawienia gruntów. Taka sytuacja jest podyktowana znacznie mniejszą dostępnością ziemi do kupna niż do wydzierżawienia. 36% rolników oceniło bowiem, że trudno jest kupić, a 40%, że wydzierżawić ziemię w ich okolicy. To zaś przekłada się na jej ceny. Opinie rolników na temat cenowej dostępności ziemi w ich okolicy były w badanej zbiorowości podzielone symetrycznie między „dużą” a „małą” jej dostępnością, warto jednak zauważyć, że rolnicy prowadzący większe gospodarstwa częściej oceniali, że ceny ziemi są „zdecydowanie za wysokie” niż „do przyjęcia”.

Podobne zróżnicowanie ocen w tej kwestii uwidacznia się w ujęciu międzystrefowym. Prowadzi to do wniosku, że tam, gdzie wzrasta rolniczy charakter terenu, tam wzrasta zainteresowanie rozwijaniem przez rolników warsztatów pracy. Dopóki rozwój gospodarstw opiera się na istniejących do dyspozycji rolników zasobach ziemi, dopóty jest działaniem pożądanym i przynoszącym wymierne korzyści. Sytuacja komplikuje się jednak wówczas, gdy strategię rozwoju gospodarstwa przez powiększanie jego obszaru wybierze zbyt wielu rolników w stosunku do ilości uwalnianej lokalnie ziemi. Taka sytuacja skutkuje wzrostem jej ceny rynkowej, przyczyniając się także do podwyższenia czynszu dzierżawnego, a tym samym do wzrostu ogólnych kosztów działalności rolniczej. Taka samonakręcająca się spirala rozwojowa staje się ze względów powyższych

swoistym „nieszczęściem” nie tylko dla samych rolników, ale również skutecznie spowalnia tempo jakże pożądaných przemian strukturalnych w rolnictwie wielu polskich regionów. Uzyskane wyniki pozwalają przyjąć, że właśnie z taką sytuacją mamy do czynienia w północnej części regionu Małopolski.

Stosunkowo duże zainteresowanie rolników powiększaniem gospodarstwa wynika niewątpliwie ze znaczenia rolniczych dochodów w strukturze źródeł utrzymania badanych rodzin. Według zdecydowanej większości rolników (96%), użytkowane przez nich gospodarstwo jest źródłem dochodów rodziny. Znacznie rzadziej jednak gospodarstwa generują wystarczające dochody, by mogły stanowić podstawę utrzymania rodziny. Tak ocenia około 52% badanych, a oceny są silnie skorelowane z powierzchnią gospodarstwa. Warto w tym miejscu uzupełnić, że dla około 88% gospodarstw użytkujących powyżej 10 ha stanowią one główne źródło utrzymania rodziny. W praktyce bardzo rzadko zdarza się więc, że gospodarstwo jest jedynym źródłem dochodów. Około 52% rodzin posiada więcej niż jedno źródło dochodów, a udział rodzin jednozawodowych wzrasta nie tylko wraz z powierzchnią użytkowanego gospodarstwa, ale również wraz z wiekiem respondentów. Pozwala to wnioskować, że rolnicy młodszy wiekiem są bardziej otwarci na możliwości pracy poza gospodarstwem, co również wynika z ich większej mobilności zawodowej w porównaniu do osób starszych. Wzrost znaczenia pozarolniczych źródeł dochodów wśród młodszych wiekiem rodzin wynika również ze zmiany pokoleniowej, w której można obserwować rozdzielanie funkcji gospodarstwa rolnego od gospodarstwa domowego, a więc również osłabienie związków poszczególnych domowników z gospodarstwem rolnym. Potwierdzają to szacunki rolników o liczbie osób chętnych do podjęcia pracy w ich rodzinach. W ponad połowie badanych rodzin są osoby chętne do podjęcia pracy, a liczba chętnych na 100 rodzin waha się od 69 w strefie północnej do ponad 98% w najbardziej przeludnionej strefie południowej. Chętne do pracy poza gospodarstwem są zazwyczaj osoby w młodszym wieku, tj. 21–30 lat, a więc w zasadzie rozpoczynające swoje życie zawodowe.

Relatywnie wysokie znaczenie dochodów rolniczych w strukturze dochodów badanych rodzin jest więc niewątpliwie konsekwencją ograniczonych możliwości podjęcia pracy przez ich członków. Dla dalszego przebiegu przebudowy struktury zatrudnienia na terenach wiejskich duże znaczenie będą miały postawy i zamierzenia dzisiejszych rolników wobec przyszłości własnych gospodarstw.

Pomimo niewielkiej powierzchni gospodarstw, aż 44 na 100 badanych rolników uważa swoje gospodarstwo za rozwojowe. Opinie o rozwojowym charakterze zaczynają dominować nad opiniami przeciwnymi już wśród użytkowników co najmniej 7 hektarów. Jednocześnie na pytanie: „Czy można utrzymać się z Pańskiego gospodarstwa?”, 37 na 100 rolników jest zdania, że gdyby nie inne źródła utrzymania, byłoby to niemożliwe. Kolejnych 55 na 100 oceniło, że utrzymanie się z ich gospodarstwa jest zadaniem trudnym, ale możliwym do wykonania.

Zaprezentowane opinie rolników nie znajdują jednak przełożenia na ich zamiary wobec przyszłości użytkowanych gospodarstw. Tylko sporadycznie rolnicy zapytani o prawdopodobne dalsze losy gospodarstwa biorą pod uwagę zaprzestanie lub ograniczenie dotychczasowej działalności rolniczej – ok. 2% wskazań. Uwagę zwraca szczególna niechęć rolników do wydzierżawienia swojej ziemi (tylko niespełna 1% wskazań). Aż 36% rolników wyraża opinię, że będzie ono rozwijane: jeśli nie przez nich samych, to mają nadzieję, że przez ich następców.

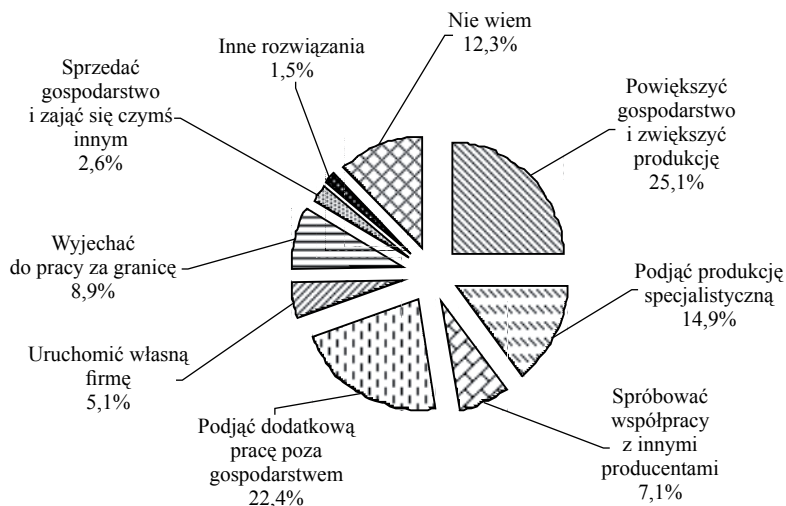
Podsumowując zamiary rolników wobec przyszłości gospodarstw, warto podkreślić ich niechęć do podejmowania działań rozstrzygających o istnieniu gospodarstwa w przyszłości. Należy tu mieć na uwadze zarówno zamiar pozostawienia gospodarstwa bez dokonywania istotnych zmian, ale również brak sprecyzowanych postaw w tej kwestii, który w istocie wyraża przeciwieństwo. Takie podejście ma swoje źródło w bardzo optymistycznym widzeniu potencjalnych następców we własnej rodzinie. Aż 72% badanych sądzi, że w najbliższej rodzinie jest ktoś taki, kto mógłby przejąć gospodarstwo w przyszłości. Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, że jest to ocena obciążona wysokim subiektywizmem, nieuwzględniająca na ogół dążeń życiowych samych następców – z reguły reprezentujących następne pokolenia.

Rozpatrywanie oczekiwań rolników wobec potencjalnych następców jest niejednokrotnie podejściem zbyt perspektywicznym, by móc budować swoisty model przeobrażeń strukturalnych na terenach wiejskich. Znajduje natomiast uzasadnienie z tego względu, że przekonanie o istnieniu następcy motywuje właściciela do utrzymania dla niego warsztatu pracy, co już obecnie jest postrzegane przez rolników jako podejmowanie działań według nich niezbędnych do jego utrzymania, a więc także o charakterze rozwojowym.

Badani zapytani o najlepsze ich zdaniem rozwiązanie w celu zwiększenia dochodu i zapewnienia przyszłości ich rodzinom potwierdzili swoje wcześniejsze upatrywanie przyszłości w utrzymaniu prowadzenia gospodarstwa. Prawie połowa badanych (47%) widzi takie możliwości w działaniach opartych na działalności gospodarstwa, przy czym ponad połowa z nich (53%) opowiada się za przyjęciem strategii akumulacji, tj. za powiększeniem gospodarstwa i zwiększeniem skali produkcji, a pozostali opowiadają się za przyjęciem strategii dywersyfikacji widzianej jako podjęcie produkcji specjalistycznej (15%) lub współpracy z innymi producentami (7%). Znaczna część badanych (22%) widzi natomiast takie możliwości w podjęciu dodatkowej pracy zarobkowej poza gospodarstwem (rys. 1).

Za strategią akumulacji z oczywistych powodów znacznie częściej opowiadają się użytkownicy większych gospodarstw niż mniejszych. Pewien niepokój może budzić natomiast sama skala takiego upatrywania możliwości poprawy sytuacji dochodowej rodziny, zwłaszcza wśród rolników użytkujących najmniejsze gospodarstwa. Na przykład w grupie gospodarstw o powierzchni do 3 ha za takim rozwiązaniem opowiada się aż ponad 27% badanych, a wśród użytkowników gospodarstw powyżej 10 ha ponad 79%. Jest to tym bardziej niepokojące, gdyż wśród właścicieli najmniejszych gospodarstw rzadziej wskazywane są działania polegające na dywersyfikacji obecnie prowadzonej działalności. Można by bowiem uznać zachowania rolników za racjonalne, gdyby zainteresowanie podjęciem produkcji specjalistycznej bądź współpracy z innymi producentami wzrastało wśród właścicieli mniejszych gospodarstw. Perspektywy rozwoju przez powiększanie gospodarstwa wśród nich są wyraźnie mniejsze niż gospodarstw większych, z reguły silniejszych ekonomicznie – gdyby nie liczyć siły dochodów pozarolniczych (większej wśród rodzin użytkujących mniejsze gospodarstwa).

Na uwagę zasługuje również bardzo racjonalna ocena właściwej drogi rozwoju własnych gospodarstw przez użytkowników największych gospodarstw. Zainteresowanych powiększeniem rozmiarów działalności jest około 53% rolników w tej grupie. Jeśli więc uwzględnić, że ponad połowa z nich ma powierzchnię poniżej 26 ha, to można przyjąć



Rys. 1. Opinie rolników na temat najlepszego rozwiązania w celu zwiększenia dochodu i zapewnienia przyszłości ich rodzinom

Fig. 1. Farmers' opinions on the best solution for increasing income and guarantee their families' financial safety

Źródło: Badania własne.

Source: Authors' research.

(biorąc pod uwagę zarówno krajowe uwarunkowania ekonomiczne rozwoju gospodarstw [Polska... 2008], jak również przebieg sukcesji farm europejskich [Dzun 2006]), że rolnicy prowadzący gospodarstwa towarowe realnie oceniają możliwości rozwoju własnych gospodarstw, dostosowując się do „potrzeby czasu”.

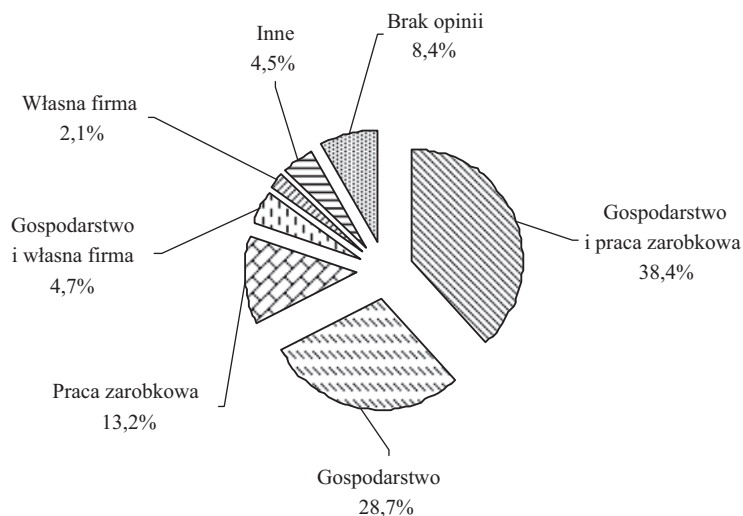
Pożądane zdaniem respondentów działania mające na celu zabezpieczenie dochodów ich rodzinom w dużej mierze są odzwierciedleniem ich oczekiwań co do prawdopodobnego źródła utrzymania własnej rodziny w przyszłości (rys. 2).

Rolnicy najczęściej byli zdania, że podstawą utrzymania będzie łączenie dochodów z gospodarstwa oraz pracy zarobkowej (38%), a także prowadzone obecnie gospodarstwo rolne (29%). Badani rolnicy bardzo rzadko przewidują, że ktoś w najbliższej rodzinie będzie prowadził własną firmę pozarolniczą – tak ocenia tylko niespełna 7% badanych. Uruchomienie własnej firmy nie jest też brane pod uwagę przez 88% badanych rolników.

Oceniając możliwości dochodowe gospodarstw rolnych przez pryzmat własnego gospodarstwa, rolnicy zgodnie stwierdzili, że użytkowana przez nich powierzchnia jest niewystarczająca, by średnia rodzina mogła w przyszłości utrzymać się tylko z pracy w rolnictwie. Stąd zapewne tak duże jest zainteresowanie rozwojem gospodarstw przez ich powiększanie.

Jak już wcześniej wspomniano, taka sytuacja napotyka ograniczenia w postaci niskiej podaży ziemi rolniczej na rynku. Ta zaś nie jest dodatkowo uwalniana ze względu na brak innej pracy dla rolników. Aż 60% badanych uważa, że miejscowi rolnicy

byliby gotowi sprzedać lub wdzierżawić swoją ziemię, gdyby mogli znaleźć inną pracę. Sami natomiast taką skłonność – wobec własnej ziemi – wyrażają dwukrotnie rzadziej (tj. 31% wskazań). Oceny rolników co do własnej sytuacji są więc odmienne od tych, w jakich widzą innych rolników. Postrzeganie własnej sytuacji w nieco korzystniejszym świetle niż ta, w jakiej znajdują się inni, stało się już powszechnością kulturową. Stąd też przyjęto w badaniach, że w celu uniknięcia osobistych zabarwień w ocenach respondentów (które często weryfikuje dopiero samo życie) warto zapytać o ich opinię na temat postaw innych rolników – co w istocie jest pytaniem dotyczącym również ich samych, ale już odpowiedzi na nie są nieobciążone osobistym stosunkiem do własnego gospodarstwa.



Rys. 2. Opinie rolników na temat prawdopodobnego źródła utrzymania własnej rodziny w przyszłości

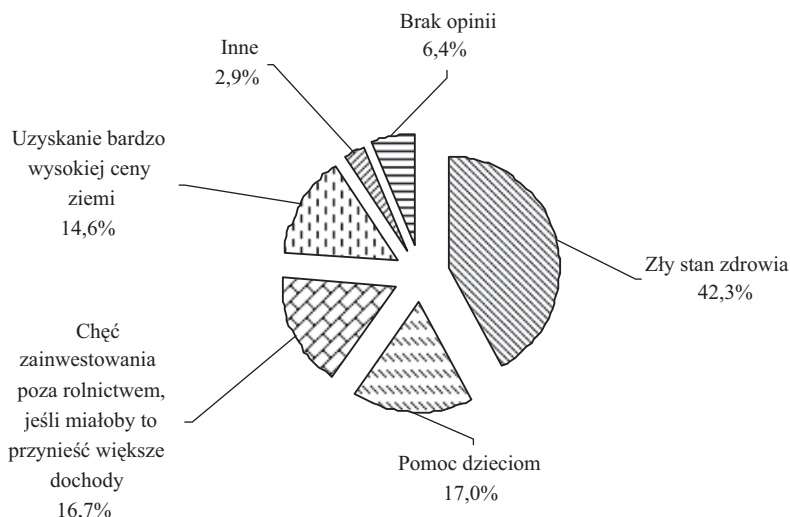
Fig. 2. Farmers' opinions on potential source of living their family in the future

Źródło: Badania własne.

Source: Authors' research.

W obliczu zaprezentowanych dotychczas wyników o skłonności rolników do ograniczania lub zaprzestania działalności rolniczej interesujące jest, jakie inne sytuacje (poza możliwością znalezienia pracy poza rolnictwem) mogą przełamywać niechęć rolników do sprzedaży ziemi. Jak wynika z zaprezentowanych na rysunku 3 wskazań rolników na poszczególne sytuacje, stopień przywiązania do ziemi i gospodarstwa rolnego jest bardzo wysoki. Ponad 68% badanych wskazało, że takim motywem może być zły stan zdrowia, który uniemożliwia kontynuowanie pracy w gospodarstwie. To natomiast znacznie weryfikuje powszechnie przytaczane wcześniej opinie rolników o posiadaniu następcy do prowadzenia gospodarstwa, tym bardziej że względy zdrowotne wydają się być oczywistym powodem, który wręcz uniemożliwia prowadzenie gospodarstwa. Podobną rangę nadali rolnicy motywom wynikającym z potrzeby znalezienia środków

na pomoc dzieciom oraz na inwestycje poza rolnictwem, jeśli miałyby to przynieść większe dochody. Motywy te różnią się jednak między sobą, i to znacznie. Chęć zainwestowania poza rolnictwem środków pochodzących ze sprzedaży ziemi jest przejawem aktywności zawodowej rolników i w odróżnieniu od wcześniej wymienionego motywu niekoniecznie musi wynikać z hierarchii celów życiowych, w której pomoc dzieciom, a zwłaszcza w zdobyciu przez nie wykształcenia, jest priorytetem znacznej części mieszkańców wsi w Małopolsce [Moskal 2002]. Także sytuacja uzyskania bardzo wysokiej ceny ziemi nie jest często oceniana jako ta, która mogłaby przekonać rolników do jej sprzedaży na większą skalę. Wyjaśnia to w dużej mierze powszechną wśród rolników niechęć do sprzedaży ziemi, która w sytuacji ograniczonych – zdaniem rolników – możliwości, jawi się być jedynym zabezpieczeniem dochodów rodziny. Potwierdza to ranking sytuacji życiowych, jakiego dokonali badani rolnicy.



Rys. 3. Motywy które zdaniem respondentów mogą skłonić rolników do sprzedaży ziemi

Fig. 3. Motives of selling land by farmers

Źródło: Badania własne.

Source: Authors' research.

Wśród wymienianych jako najkorzystniejsze sytuacje życiowe szczególne miejsce zajmują sytuacje polegające na użytkowaniu gospodarstwa rolnego. Aż trzy takie sytuacje znalazły się w pierwszej czwórce z siedmiu możliwych sytuacji. Co trzeci badany rolnik (33%) za najkorzystniejszą sytuację, w jakiej chciałby się znaleźć, uważa sytuację rolnika prowadzącego duże, nowoczesne gospodarstwo rolne. Również bardzo wysoko (27%) została oceniona sytuacja mieszkańca miasta prowadzącego własną firmę, wyprzedzając sytuację przysłowiowego dwuzawodowca polegającą na łączeniu prowadzenia gospodarstwa z pracą zarobkową (13%). Czwarte miejsce w rankingu (10%) zajęła sytuacja prowadzącego własną firmę na wsi i małe gospodarstwo jednocześnie.

Przedstawiony ranking ujawnia zatem jeszcze ważniejszą cechę środowiska rolników, jaką jest szczególnie aproba dla pracy „na swoim” – charakterystyczna również wśród pozostałych mieszkańców małopolskiej wsi [Basaj 2004].

PODSUMOWANIE

Wyniki przeprowadzonych badań ukazały złożoność czynników wpływających na postawy poszczególnych rolników wobec własnych gospodarstw. Duże zainteresowanie przeważającą części zainteresowanych rozwojem rolników powiększaniem powierzchni gospodarstwa z jednej strony oraz zachowawczy jednocześnie stosunek do gospodarstwa wśród pozostałych z drugiej stają się poważną barierą na drodze do racjonalizacji struktury obszarowej gospodarstw. Szczególną zdolność adaptacyjną wykazują ludzie młodzi, którzy, jak wykazały badania, są bardziej otwarci na podejmowanie działań alternatywnych zarówno w obrębie działalności rolniczej, jak i poza nią. Pomimo bardzo małych rozmiarów działalności rolniczej, aż połowa badanych uznaje, że utrzymanie się z ich gospodarstwa jest możliwe. Uwagę zwraca natomiast swoista racjonalność ocen w tym względzie wśród użytkowników największych gospodarstw, a więc tam, gdzie większe jest znaczenie gospodarstwa w dochodach rodziny. Można przyjąć, że jest to rezultatem większego przywiązywania wagi przez tych rolników do kwestii gospodarstwa rolnego, co przekłada się również na wiele innych opinii na temat rolnictwa. W przypadku użytkowników pozostałych gospodarstw często natomiast jest wypadkową ich indywidualnych wyobrażeń, niemających mocnych podstaw w ich życiu codziennym – bo takich w zakresie działalności rolniczej po prostu nie mają. Własne oceny natomiast budują na sprecyzowanych preferencjach zawodowych, wśród których najwyżej ceniona jest możliwość pracy „na swoim”. Z braku jednak możliwości ekonomicznej, a także braku odpowiedniego przygotowania, w tym: wiedzy, wykształcenia, doświadczenia itp., znaczna część z nich woli – a raczej jest zmuszona – pozostawać przy działalności rolniczej, będącej zazwyczaj tylko uzupełnieniem dochodów w rodzinach. Tak zarysowany potencjał adaptacyjny rolników w Małopolsce potwierdza ich ograniczone przywiązanie do ziemi jako wartości samej w sobie.

PIŚMIENNICTWO

- Basaj M., 2004. Znaczenie drobnej przedsiębiorczości w rozwoju obszarów wiejskich Małopolski. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 4/2004, IERiGŻ, PAN, Warszawa, 108–113.
- Czternasty W., Czyżewski B., 2007. *Struktury kierowania agrobiznesem w Polsce*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- Dzun W., 2006. Duże gospodarstwa rolne w Polsce i wybranych krajach UE 15. *Więś i Rolnictwo*, Nr 3/2006, IRWiR PAN, 26–48.
- Moskal S., 2002. Młodzież wiejska Małopolski – uwagi o jej preferencjach, poglądach i systemie wartości. *Więś i Rolnictwo*, 3/2002.
- Moskal S., Moskal M., 2007. *Podstawy socjologii wsi i rolnictwa*. Podręcznik dla studentów uczelni rolniczych. Wyd. Akademii Rolniczej w Krakowie, Kraków 2007.
- Polska wieś 2008. Raport o stanie wsi. 2008. Fundacja na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa – FDPA, Warszawa.

FARMER'S ADAPTIVE ACTIVITEIS IN MAŁOPOLSKA

Abstract. In the article results of researches conducted in 2005 among farmers in Małopolska have been presented. The aim of the article is the presentation farmers' opinions and attitudes against accomplishing structural alternations. Getting to know farmers' intentions against further fates of their farms, and also getting to know their estimations about the future of their farms in the vicinity can have particular significance in the prognosis and program of further development of rural areas – especially in such region with a big agrarian overpopulation like the Małopolska Region.

Key words: farmers, farms, structural alternations

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 15.05.2009

PORÓWNANIE POWIATÓW WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO POD WZGLĘDEM LICZBY I STRUKTURY PODMIOTÓW GOSPODARCZYCH W 2007 ROKU

Jadwiga Bożek, Lidia Luty

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

Streszczenie. W pracy przeprowadzono porównanie powiatów woj. świętokrzyskiego pod względem liczby oraz struktury podmiotów gospodarczych według wybranych sekcji PKD. Dokonano rankingu powiatów oraz wyodrębniono grupy powiatów o podobnych strukturach. Stwierdzono, że występują duże dysproporcje między powiatami pod względem liczby podmiotów gospodarczych, natomiast struktura tych podmiotów w powiatach jest zbliżona.

Słowa kluczowe: struktura podmiotów gospodarczych, ranking, taksonomia struktur

WSTĘP

W ostatnich latach duży nacisk kładzie się na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Rozwój ten zależy od wielu czynników, wśród których ważną rolę odgrywa przedsiębiorczość [Kotala 1996, Żmija 1999]. W teorii ekonomii przedsiębiorczość definiowana jest jako czwarty (obok ziemi, pracy i kapitału) czynnik produkcji – jako umiejętność wykorzystania pierwszych trzech wymienionych czynników. W wyniku rozwoju przedsiębiorczości powstają różnorodne przedsiębiorstwa, dlatego jednym z głównych wyznaczników przedsiębiorczości jest liczba podmiotów gospodarczych. Rozwój przedsiębiorczości zależy w dużej mierze od poziomu rozwoju gospodarczego: na obszarach słabiej rozwiniętych proces ten jest z reguły wolniejszy. Do takich obszarów należy woj. świętokrzyskie. Jest to jednocześnie województwo bardzo zróżnicowane terytorialnie. Poszczególne powiaty różnią się znacznie między sobą liczbą podmiotów gospodarczych, jak również ich strukturą. Celem pracy jest porównanie powiatów województwa świętokrzyskiego ze względu na liczbę oraz strukturę podmiotów gospodarczych według

wybranych sekcji PKD w 2007 r. Obliczenia przeprowadzono na podstawie danych GUS. Zastosowano metody taksonomiczne: porządkowania liniowego i grupowania obiektów o podobnych strukturach.

METODA BADAWCZA

Do porównania stanu przedsiębiorczości (mierzonej liczbą podmiotów gospodarczych) w poszczególnych powiatach województwa świętokrzyskiego zastosowano metodę porządkowania liniowego. Z analizy wyłączono miasto na prawach powiatu – Kielce, gdyż badano powiaty o zbliżonej strukturze gospodarowania, a miasto to znacznie odbiega od średniej w całym regionie.

Każdy powiat opisany jest przez wektor (X_1, X_2, \dots, X_n) , gdzie zmienna X_i oznacza liczbę podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w i -tej sekcji (według wybranych sekcji PKD).

Przyjęto następujące zmienne diagnostyczne:

X_1 – rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo,

X_2 – przetwórstwo przemysłowe,

X_3 – budownictwo,

X_4 – handel i naprawa pojazdów samochodowych,

X_5 – hotele i restauracje,

X_6 – transport, gospodarka magazynowa i łączność,

X_7 – pośrednictwo finansowe,

X_8 – obsługa rynku nieruchomości i firm.

Dane te można przedstawić w postaci macierzy

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} = [x_{ij}]_{\substack{i=1, \dots, m \\ j=1, \dots, n}} \quad (1)$$

gdzie x_{ij} oznacza liczbę podmiotów z j -tej sekcji w i -tym obiekcie (powiecie).

Do przeprowadzenia rankingu obiektów zastosowano unitaryzację zmiennych według wzorów [Kukuła 2000]:

$$x_{ij} = \frac{x_{ij} - \min_i x_{ij}}{q_j} \quad \text{dla stymulant} \quad (2)$$

$$x_{ij} = \frac{\max_i x_{ij} - x_{ij}}{q_j} \quad \text{dla destymulant} \quad (3)$$

gdzie $q_j = \max_i x_{ij} - \min_i x_{ij}$ ($j = 1, 2, \dots, n$).

Następnie dla każdego powiatu została obliczona zmienna syntetyczna Z_i^* [Pociecha 1988]:

$$Z_i^* = \sum_{j=1}^n x_{ij}^*, \quad (4)$$

gdzie $x_{ij}^* = x_{ij}'$ dla stymulant, $x_{ij}^* = 100\% - x_{ij}'$ dla destymulant.

Na podstawie zmiennej Z_i^* został przeprowadzony ranking powiatów, a następnie podział powiatów na trzy grupy: o najwyższym, średnim i najniższym poziomie rozwoju przedsiębiorczości. Grupę I (o najwyższym poziomie rozwoju) tworzą powiaty, dla których wartość zmiennej syntetycznej Z_i^* jest największa i zawiera się w przedziale $\left(\max Z_i^*; \max Z_i^* - \frac{1}{3}R\right)$. Przedziałem odpowiadającym grupie II (o średnim poziomie rozwoju) jest przedział $\left(\min Z_i^* + \frac{1}{3}R; \max Z_i^* - \frac{1}{3}R\right)$, a grupie III przedział $\left(\min Z_i^*; \min Z_i^* + \frac{1}{3}R\right)$, gdzie $R = \max Z_i^* - \min Z_i^*$.

Strukturę podmiotów gospodarczych w powiatach można przedstawić w postaci macierzy A , której wiersze odpowiadają poszczególnym powiatom (obiektom), a kolumny (składniki struktury) wybranym sekcjom gospodarczym. Macierz A ma postać:

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1k} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2k} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nk} \end{bmatrix} = [a_{il}]_{\substack{i=1,2,\dots,n \\ l=1,2,\dots,k}} \quad (5)$$

gdzie:

a_{il} – udział liczby podmiotów l -tej sekcji w i -tym powiecie, przy czym spełnione są następujące warunki:

$$0 \leq a_{il} \leq 1, \quad (i = 1, \dots, n; l = 1, \dots, k), \quad (6)$$

$$\sum_{l=1}^k a_{il} = 1 \quad (i = 1, \dots, n).$$

Dla każdej pary obiektów (powiatów) oblicza się miarę zróżnicowania [Kukuła 1989]:

$$\varepsilon_{ij} = \frac{\sum_{l=1}^k |a_{il} - a_{jl}|}{2} \quad (i, j = 1, \dots, n). \quad (7)$$

Elementy ε_{ij} tworzą macierz E_0 , która jest macierzą symetryczną z zerami na przekątnej. Następnie oblicza się β_0 – wartość średniego zróżnicowania między obiektami:

$$\beta_0 = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n \varepsilon_{ij}}{n(n-1)} \quad (8)$$

W następnym kroku, korzystając z wartości elementów macierzy E_0 i współczynnika $\beta = \beta_0$, tworzy się zerjedynkową macierz E , której elementy e_{ij} są zdefiniowane następująco:

$$e_{ij} = \begin{cases} 0, & \text{gdy } \varepsilon_{ij} < \beta \\ 1, & \text{gdy } \varepsilon_{ij} \geq \beta \end{cases} \quad (9)$$

Do utworzonej w ten sposób macierzy zastosowano metodę eliminacji wektorów [Chomałowski, Sokołowski 1978], a następnie metodę najlepszego wyboru [Wysocki, Wagner 1989], w wyniku czego otrzymano grupy powiatów o podobnej strukturze podmiotów gospodarczych.

WYNIKI OBLICZEŃ

Zróznicowanie powiatów pod względem liczby podmiotów gospodarczych województwa świętokrzyskiego w 2007 r. ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Podmioty gospodarcze w powiatach województwa świętokrzyskiego w 2007 r.
Table 1. Economic entities in districts of Świętokrzyskie voivodship in 2007

| Powiaty | Liczba podmiotów gospodarczych | | | | | | | | |
|---------------|--------------------------------|----------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|
| | ogółem | w wybranych sekcjach | | | | | | | |
| | | X ₁ □S | X ₂ □S | X ₃ □S | X ₄ □S | X ₅ □S | X ₆ □S | X ₇ □S | X ₈ □S |
| Buski | 5 592 | 116 | 413 | 844 | 2 104 | 219 | 381 | 178 | 470 |
| Jędrzejowski | 6 039 | 204 | 696 | 689 | 2 283 | 137 | 328 | 195 | 636 |
| Kazimierski | 1 501 | 34 | 108 | 132 | 545 | 32 | 88 | 57 | 144 |
| Kielecki | 12 523 | 346 | 1 279 | 1 816 | 4 690 | 362 | 1 186 | 321 | 990 |
| Konecki | 6 359 | 149 | 933 | 821 | 2 509 | 176 | 289 | 162 | 521 |
| Opatowski | 3 301 | 124 | 283 | 363 | 1 240 | 67 | 281 | 79 | 242 |
| Ostrowiecki | 11 049 | 90 | 917 | 1 187 | 4 630 | 325 | 875 | 383 | 1 160 |
| Pińczowski | 2 388 | 61 | 262 | 261 | 838 | 70 | 182 | 67 | 209 |
| Sandomierski | 6 335 | 67 | 401 | 467 | 2 723 | 203 | 512 | 227 | 652 |
| Skarżyski | 7 773 | 83 | 869 | 703 | 3 131 | 193 | 480 | 289 | 986 |
| Starachowicki | 6 999 | 124 | 801 | 775 | 2 505 | 183 | 450 | 313 | 872 |
| Staszowski | 5 060 | 84 | 444 | 851 | 1 936 | 134 | 303 | 136 | 370 |
| Włoszczowski | 3 077 | 95 | 522 | 423 | 930 | 76 | 208 | 85 | 309 |
| województwo | 106 904 | 1 696 | 10 281 | 12 330 | 40 198 | 2 845 | 7 588 | 3 738 | 12 619 |

Źródło: Dane GUS.
Source: Data of CSO.

Najwięcej podmiotów gospodarczych zarejestrowanych było w powiecie kieleckim – 12 523, a najmniej w powiecie kazimierskim – 1501. Znaczne zróżnicowanie występuje również w poszczególnych sekcjach, ale powiat kazimierski w każdej sekcji ma najmniejszą liczbę podmiotów, przeciętnie 10-krotnie mniej niż w powiecie o największej liczbie podmiotów w danej sekcji. Powiat kielecki ma największą liczbę podmiotów we wszystkich sekcjach oprócz dwu: pośrednictwo finansowe i obsługa rynku nieruchomości, gdzie przoduje powiat ostrowiecki.

Ranking powiatów ze względu na liczbę podmiotów gospodarczych oraz ich podział na grupy, według metody przedstawionej powyżej, prezentuje tabela 2.

Tabela 2. Ranking powiatów województwa świętokrzyskiego ze względu na liczbę podmiotów gospodarczych w 2007 r.

Table 2. Ranking of districts of Świętokrzyskie voivodship with respect to the number of economic entities in 2007

| Powiaty | Wartość zmiennej syntetycznej | Grupa |
|---------------|-------------------------------|-------|
| Kielecki | 7,64 | I |
| Ostrowiecki | 6,09 | |
| Skarżyski | 4,16 | |
| Starachowicki | 4,02 | |
| Konecki | 3,27 | II |
| Jędrzejowski | 3,24 | |
| Sandomierski | 3,01 | |
| Buski | 2,85 | |
| Staszowski | 2,18 | III |
| Włoszczowski | 1,31 | |
| Opatowski | 1,19 | |
| Pińczowski | 0,66 | |
| Kazimierski | 0,00 | |

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Own research.

Grupa I – o wysokim poziomie rozwoju, grupa II – o przeciętnym poziomie rozwoju, grupa III – o niskim poziomie rozwoju

Powiatem o najwyższym poziomie rozwoju ze względu na liczbę podmiotów gospodarczych w wybranych sekcjach PKD jest powiat kielecki, następnie ostrowiecki, a najniższy poziom rozwoju charakteryzuje powiat kazimierski, następnie pińczowski, opatowski, włoszczowski i staszowski. Dysproporcje między tymi powiatami a najbardziej rozwiniętym powiatem kieleckim są bardzo duże. Poziom rozwoju powiatów opatowskiego, włoszczowskiego, pińczowskiego i kazimierskiego jest średnio 10-krotnie niższy niż powiatu kieleckiego.

Inaczej przedstawia się sytuacja pod względem liczby podmiotów na 1000 mieszkańców (tab. 3). Ze względu na to kryterium w najlepszej sytuacji jest powiat skarżyski, gdzie na 1000 mieszkańców przypada 97,5 podmiotów gospodarczych, a w najgorszej

powiat kazimierski, gdzie jest ich ponaddwukrotnie mniej – 42,1. W powiecie kieleckim, przodującym pod względem poprzedniego kryterium, na 1000 mieszkańców przypadają 63 podmioty gospodarcze.

Tabela 3. Podmioty gospodarcze na 1000 mieszkańców w powiatach województwa świętokrzyskiego w 2007 r.

Table 3. Economic entities per 1000 inhabitants in districts of Świętokrzyskie voivodship in 2007

| Powiaty | ogółem | X ₁ □S | X ₂ □S | X ₃ □S | X ₄ □S | X ₅ □S | X ₆ □S | X ₇ □S | X ₈ □S |
|---------------|--------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|
| Buski | 75,9 | 1,6 | 5,6 | 11,4 | 28,5 | 3,0 | 5,2 | 2,4 | 6,4 |
| Jędrzejowski | 67,6 | 2,3 | 7,8 | 7,7 | 25,6 | 1,5 | 3,7 | 2,2 | 7,1 |
| Kazimierski | 42,1 | 1,0 | 3,0 | 3,7 | 15,3 | 0,9 | 2,5 | 1,6 | 4,0 |
| Kielecki | 63,0 | 1,7 | 6,4 | 9,1 | 23,6 | 1,8 | 6,0 | 1,6 | 5,0 |
| Konecki | 75,7 | 1,8 | 11,1 | 9,8 | 29,9 | 2,1 | 3,4 | 1,9 | 6,2 |
| Opatowski | 58,4 | 2,2 | 5,0 | 6,4 | 21,9 | 1,2 | 5,0 | 1,4 | 4,3 |
| Ostrowiecki | 95,4 | 0,8 | 7,9 | 10,2 | 40,0 | 2,8 | 7,6 | 3,3 | 10,0 |
| Pińczowski | 56,8 | 1,4 | 6,2 | 6,2 | 19,9 | 1,7 | 4,3 | 1,6 | 5,0 |
| Sandomierski | 77,7 | 0,8 | 4,9 | 5,7 | 33,4 | 2,5 | 6,3 | 2,8 | 8,0 |
| Skarżyski | 97,5 | 1,0 | 10,9 | 8,8 | 39,3 | 2,4 | 6,0 | 3,6 | 12,4 |
| Starachowicki | 74,2 | 1,3 | 8,5 | 8,2 | 26,6 | 1,9 | 4,8 | 3,3 | 9,2 |
| Staszowski | 68,4 | 1,1 | 6,0 | 11,5 | 26,2 | 1,8 | 4,1 | 1,8 | 5,0 |
| Włoszczowski | 65,3 | 2,0 | 11,1 | 9,0 | 19,7 | 1,6 | 4,4 | 1,8 | 6,6 |
| Województwo | 83,5 | 1,3 | 8,0 | 9,6 | 31,4 | 2,2 | 5,9 | 2,9 | 9,9 |

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Source: Own calculation based on data of Regional Data Bank of CSO.

W rankingu (tab. 4) również nastąpiły istotne zmiany w kolejności poszczególnych powiatów: powiat kielecki z 1. miejsca spadł na miejsce 9. i znalazł się w grupie powiatów o średnim poziomie rozwoju, natomiast powiaty włoszczowski i staszowski z grupy powiatów o niskim poziomie rozwoju przeszły do grupy II o średnim poziomie rozwoju. Ze względu na liczbę podmiotów na 1000 osób najlepsza sytuacja jest w powiatach: skarżyskim, ostrowieckim, buskim i starachowickim. Najgorzej wypada, jak poprzednio, powiat kazimierski. Pozostałe powiaty należą do grupy o średnim poziomie rozwoju.

Obydwa przeprowadzone rankingi wskazują na duże dysproporcje między powiatami, ale w przypadku liczby podmiotów na 1000 mieszkańców dysproporcje te są zdecydowanie mniejsze.

W strukturze podmiotów gospodarczych w województwie świętokrzyskim w 2007 r. dominują handel i naprawy (44%), następne są obsługa nieruchomości i firm (13,8%) i budownictwo (13,5%), a w dalszej kolejności rolnictwo i leśnictwo (11,3%) oraz transport (8,3%). Te dziedziny są także wiodącymi w poszczególnych powiatach, ale ich udziały odbiegają od średniej wojewódzkiej (tab. 5). Największe zróżnicowanie występuje w budownictwie – (podmioty z tej sekcji stanowią od 8,9% w powiecie sandomierskim do 20% w powiecie staszowskim), a także w handlu: od 35% w powiecie włoszczowskim do 51,8% w sandomierskim.

Tabela 4. Ranking powiatów województwa świętokrzyskiego ze względu na liczbę podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców w 2007 r.

Table 4. Ranking of districts of Świętokrzyskie voivodship with respect to the number of economic entities per 1000 inhabitants in 2007

| Powiaty | Wartość zmiennej syntetycznej | Grupa |
|---------------|-------------------------------|-------|
| Skarżyski | 6,2 | |
| Ostrowiecki | 5,9 | I |
| Buski | 4,6 | |
| Starachowicki | 4,5 | |
| Konecki | 4,3 | |
| Włoszczowski | 3,9 | |
| Sandomierski | 3,9 | |
| Jędrzejowski | 3,8 | II |
| Kielecki | 3,4 | |
| Staszowski | 3,1 | |
| Opatowski | 2,5 | |
| Pińczowski | 2,3 | |
| Kazimierski | 0,2 | III |

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Own research.

Tabela 5. Struktura podmiotów gospodarczych w województwie świętokrzyskim w 2007 r. (wg wybranych sekcji PKD)

Table 5. Structure of economic entities in Świętokrzyskie voivodship in 2007 (according to chosen sections of PKD)

| Powiaty | X ₁ □S | X ₂ □S | X ₃ □S | X ₄ □S | X ₅ □S | X ₆ □S | X ₇ □S | X ₈ □S | Suma |
|---------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|------|
| | w % | | | | | | | | |
| Buski | 2,5 | 8,7 | 17,9 | 44,5 | 4,6 | 8,1 | 3,8 | 9,9 | 100 |
| Jędrzejowski | 3,9 | 13,5 | 13,3 | 44,2 | 2,7 | 6,3 | 3,8 | 12,3 | 100 |
| Kazimierski | 3,0 | 9,5 | 11,6 | 47,8 | 2,8 | 7,7 | 5,0 | 12,6 | 100 |
| Kielecki | 3,1 | 11,6 | 16,5 | 42,7 | 3,3 | 10,8 | 2,9 | 9,0 | 100 |
| Konecki | 2,7 | 16,8 | 14,8 | 45,1 | 3,2 | 5,2 | 2,9 | 9,4 | 100 |
| Opatowski | 4,6 | 10,6 | 13,5 | 46,3 | 2,5 | 10,5 | 2,9 | 9,0 | 100 |
| Ostrowiecki | 0,9 | 9,6 | 12,4 | 48,4 | 3,4 | 9,1 | 4,0 | 12,1 | 100 |
| Pińczowski | 3,1 | 13,4 | 13,4 | 43,0 | 3,6 | 9,3 | 3,4 | 10,7 | 100 |
| Sandomierski | 1,3 | 7,6 | 8,9 | 51,8 | 3,9 | 9,7 | 4,3 | 12,4 | 100 |
| Skarżyski | 1,2 | 12,9 | 10,4 | 46,5 | 2,9 | 7,1 | 4,3 | 14,6 | 100 |
| Starachowicki | 2,1 | 13,3 | 12,9 | 41,6 | 3,0 | 7,5 | 5,2 | 14,5 | 100 |
| Staszowski | 2,0 | 10,4 | 20,0 | 45,5 | 3,1 | 7,1 | 3,2 | 8,7 | 100 |
| Włoszczowski | 3,6 | 19,7 | 16,0 | 35,1 | 2,9 | 7,9 | 3,2 | 11,7 | 100 |
| Województwo | 1,9 | 11,3 | 13,5 | 44,0 | 3,1 | 8,3 | 4,1 | 13,8 | 100 |

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Source: Own calculations based on data of CSO in Warsaw.

Średnie zróżnicowanie struktur między powiatami obliczone według wzoru (8) wynosiło $\beta_0 = 0,0944$. Grupowanie przeprowadzono dla $\beta \in [0,06; 0,0944]$ z krokiem $h = 0,01$. Najlepsze wyniki (największą wartość funkcji F) otrzymano dla $\beta = 0,08$: 2 grupy 3-elementowe, 2 grupy 2-elementowe i 2 powiaty odbiegające strukturą od otrzymanych grup: włoszczowski i buski. Skład otrzymanych grup przedstawia tabela 6.

Struktura podmiotów w grupie I (powiaty: jędrzejowski, kazimierski, skarżyski i starachowicki) jest najbardziej zbliżona do struktury województwa. Wiodącą w tej grupie powiatów jest sekcja handel i naprawy (45%), następne są obsługa rynku nieruchomości i firm (13,5%), przetwórstwo przemysłowe (12,3%) i budownictwo (12,1%). Grupa II (powiaty: kielecki, opatowski, staszowski) odbiega od grupy I wyższymi udziałami firm budowlanych (16,7%) i niższymi udziałami firm z sekcji obsługi rynku nieruchomości (8,9%). Grupę III (powiaty: ostrowiecki, sandomierski) charakteryzują najniższe spośród wszystkich grup udziały podmiotów należących do sekcji przetwórstwo przemysłowe (8,6%) i budownictwo (10,6%) przy najwyższych udziałach placówek handlowych i naprawczych (50,1%).

Choć wyodrębnione grupy powiatów różnią się strukturami podmiotów gospodarczych, nie są to jednakże różnice duże. Tylko właściwie w trzech sekcjach są one

Tabela 6. Grupy powiatów województwa świętokrzyskiego o podobnej strukturze podmiotów gospodarczych (wg wybranych sekcji PKD) w 2007 r.

Table 6. Groups of voivodships of similar structure of economic entities (according to chosen sections of PKD) in 2007

| Grupy powiatów | Sekcje gospodarcze | | | | | | | |
|----------------|--------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|
| | X ₁ □S | X ₂ □S | X ₃ □S | X ₄ □S | X ₅ □S | X ₆ □S | X ₇ □S | X ₈ □S |
| | w % | | | | | | | |
| I | | | | | | | | |
| Jędrzejowski | | | | | | | | |
| Kazimierski | 2,6 | 12,3 | 12,1 | 45,0 | 2,8 | 7,2 | 4,6 | 13,5 |
| Skarżyski | | | | | | | | |
| Starachowicki | | | | | | | | |
| II | | | | | | | | |
| Kielecki | | | | | | | | |
| Opatowski | 3,2 | 10,9 | 16,7 | 44,8 | 3,0 | 9,5 | 3,0 | 8,9 |
| Staszowski | | | | | | | | |
| III | | | | | | | | |
| Ostrowiecki | 1,1 | 8,6 | 10,6 | 50,1 | 3,6 | 9,4 | 4,2 | 12,3 |
| Sandomierski | | | | | | | | |
| IV | | | | | | | | |
| Konecki | 2,9 | 15,1 | 14,1 | 44,1 | 3,4 | 7,3 | 3,2 | 10,0 |
| Pińczowski | | | | | | | | |
| V | | | | | | | | |
| Włoszczowski | 3,6 | 19,7 | 16,0 | 35,1 | 2,9 | 7,9 | 3,2 | 11,7 |
| VI | | | | | | | | |
| Buski | 2,5 | 8,7 | 17,9 | 44,5 | 4,6 | 8,1 | 3,8 | 9,9 |

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Own research.

znaczące: w przetwórstwie przemysłowym (od 8,6% w grupie III do 15,1% w grupie IV), w obsłudze rynku nieruchomości i firm (od 8,9% w grupie II do 13,5% w grupie I) i w handlu (od 44,1% w grupie IV do 50,1% w grupie III). Ciekawe wydaje się spostrzeżenie, że powiaty o najniższym poziomie rozwoju ze względu na liczbę podmiotów gospodarczych (opatowski i staszowski) mają strukturę podobną do najbardziej rozwiniętego pod tym względem powiatu kieleckiego.

Z przeprowadzonego grupowania można wnioskować, że pomimo bardzo dużych różnic w poziomie rozwoju przedsiębiorczości, mierzonym liczebnością podmiotów gospodarczych w wybranych sekcjach PKD (liczebnością bezwzględną i liczebnością na 1000 mieszkańców), struktura podmiotów gospodarczych w powiatach jest zbliżona.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

1. Pod względem rozwoju przedsiębiorczości, mierzonego liczebnością podmiotów gospodarczych w wybranych sekcjach PKD, województwo świętokrzyskie charakteryzuje duże zróżnicowanie między powiatami. Powiatami o najwyższym poziomie rozwoju są powiaty kielecki i ostrowiecki, a najniższy poziom rozwoju charakteryzuje powiat kazimierski, następnie pińczowski, opatowski, włoszczowski i staszowski. Dysproporcje między tymi powiatami są bardzo duże. Powiaty opatowski, włoszczowski, pińczowski i kazimierski tracą średnio 10-krotnie do wiodącego powiatu kieleckiego.

2. Przyjmując jako kryterium rankingu liczbę podmiotów na 1000 mieszkańców, otrzymuje się zupełnie inne wyniki. Do powiatów o najwyższym poziomie rozwoju należą: skarżyski, ostrowiecki, buski i starachowicki, natomiast do grupy o najniższym poziomie rozwoju w tym rankingu należy tylko powiat kazimierski. Pozostałe powiaty charakteryzuje średni poziom rozwoju.

3. Ze względu na podobieństwo struktury podmiotów gospodarczych w 2007 r. można wyróżnić w województwie świętokrzyskim 4 grupy powiatów i 2 powiaty odbiegające strukturą od otrzymanych grup: włoszczowski i buski. Choć wydzielone grupy powiatów różnią się strukturami podmiotów gospodarczych, nie są to jednakże różnice duże. Tylko w trzech sekcjach są one znaczące: w przetwórstwie przemysłowym, w obsłudze rynku nieruchomości i firm, a także w handlu.

4. Powiaty o najniższym poziomie rozwoju – opatowski i staszowski – mają strukturę podmiotów gospodarczych podobną do najbardziej rozwiniętego powiatu kieleckiego (powiaty te znalazły się w tej samej grupie).

5. Z przeprowadzonych analiz można wnioskować, że pomimo bardzo dużych różnic w poziomie rozwoju, struktura podmiotów gospodarczych w powiatach województwa świętokrzyskiego w 2007 r. była zbliżona.

PIŚMIENNICTWO

- Chomałowski S., Sokołowski A., 1978. Taksonomia struktur. Przegląd Statystyczny 2.
Kotala A., 1996. Przedsiębiorczość mieszkańców jako warunek wielofunkcyjnego rozwoju wsi Polski południowej. [w:] Podstawy ekonomii rynku i marketingu w gospodarce żywnościowej. (red. J. Żmija). Kraków.

- Kukuła K., 1989. Statystyczna analiza strukturalna i jej zastosowanie w sferze usług produkcyjnych dla rolnictwa. Zeszyty Naukowe AE w Krakowie, Seria specjalna: Monografie 89, Kraków.
- Kukuła K., 2000. Metoda unitaryzacji zerowanej. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pociecha J., Podolec B., Sokołowski A., Zając K., 1988. Metody taksonomiczne w badaniach społeczno-ekonomicznych. PWN, Warszawa.
- Wysocki F., Wagner W., 1989. O ustalaniu wartości progowej zróżnicowania struktur z danych empirycznych. Wiadomości Statystyczne 9.
- Żmija J., 1999. Przedsiębiorczość a rozwój obszarów wiejskich w regionie Małopolski. Kraków.

COMPARISON OF DISTRICTS OF ŚWIĘTOKRZYSKIE VOIVODSHIP WITH RESPECT TO NUMBER AND STRUCTURE OF ECONOMIC ENTITIES IN 2007

Abstract. The paper presents comparison of districts of Świętokrzyskie voivodship with respect to the number and structure of economic entities. Ranking of districts was constructed and groups of districts of similar structure were distinguished. The results show large disproportions among districts with respect to the number of economic entities while the structure of economic entities seems to be similar.

Key words: structure of economic entities, ranking, taxonomy of structures

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 05.05.2009

WARUNKI PODEJMOWANIA DZIAŁALNOŚCI ROLNICZEJ PRZEZ MŁODYCH ROLNIKÓW W KRAJACH GRUPY WYSZEHRADZKIEJ

Mirosława Braja

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Streszczenie. Rolnictwo w krajach tworzących Grupę Wyszehradzką jest bardzo zróżnicowane. W momencie akcesji do Unii Europejskiej w 2004 r. Czechy, Polska, Słowacja i Węgry stały się beneficjentami instrumentów wspólnej polityki rolnej (WPR). W ramach przyznanych środków w krajach tych wdraża się programy operacyjne, których podstawowym celem jest poprawa konkurencyjności rolnictwa i wsparcie rozwoju obszarów wiejskich. Kraje członkowskie zachowały pewną dowolność w doborze instrumentów w perspektywie finansowej 2007–2013, stąd też zastosowane regulacje różnią się w poszczególnych państwach. Celem artykułu jest porównanie warunków podejmowania działalności rolniczej oraz zasad ubiegania się o wsparcie przez osoby rozpoczynające samodzielne prowadzenie gospodarstwa rolnego w ramach programów współfinansowanych z budżetu Unii Europejskiej w krajach Grupy Wyszehradzkiej.

Słowa kluczowe: młody rolnik, kraje Grupy Wyszehradzkiej, wspólna polityka rolna, podejmowanie działalności rolniczej

WSTĘP

O problemie odpływu siły roboczej z sektora rolnego pisał już w latach 60. XX wieku John W. Mellor [1966]. W swojej pracy stwierdził on między innymi, że odpływ pracowników z rolnictwa w pierwszej kolejności będzie dotyczył ludzi młodych, którzy są znacznie bardziej mobilni niż osoby starsze. Jako jeden z powodów takiego stanu rzeczy podawał między innymi fakt, że zarobki w sektorze rolnym są mniej atrakcyjne niż poza nim. Podkreślał tu jednocześnie dużą rolę edukacji formalnej, szczególnie na jej wyższych poziomach, jako czynnika, który w znaczącym stopniu przyspiesza proces migracji młodzieży z rolnictwa.

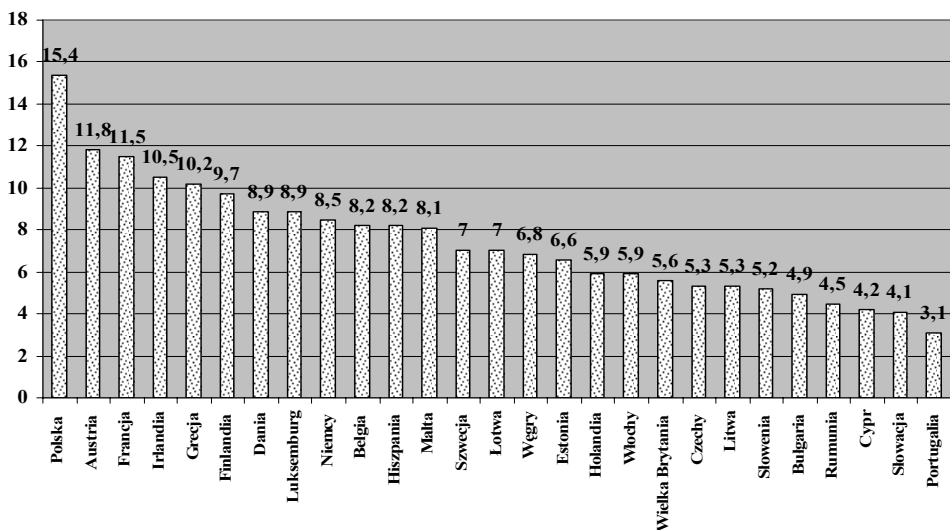
W 1957 r., sześć krajów europejskich podjęło decyzję o utworzeniu Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG), jednocześnie zobowiązując się między innymi do prowadzenia wspólnej polityki w zakresie rolnictwa, mającej za zadanie zintegrować i ujednoczyć działania stosowane w poszczególnych krajach członkowskich [Spsychalski 2008].

Państwa Grupy Wyszehradzkiej, tj. Polska, Czechy, Słowacja i Węgry, wstąpiły do Unii Europejskiej w 2004 r. Dzięki temu sektor rolny w tych krajach stał się podmiotem wspólnej polityki rolnej, korzystającym z szerokiego wachlarza jej instrumentów, wśród których znalazło się między innymi wsparcie dla młodych rolników w postaci jednorazowej premii. Uzyskane w ten sposób nowe źródła wsparcia finansowego dla rolników i obszarów wiejskich dają tym samym niepowtarzalną szansę na przyspieszenie zachodzących w rolnictwie tych krajów przemian społeczno-ekonomicznych [Baranyai 2008].

Pomimo historii i bliskości położenia geograficznego, rolnictwo w krajach Grupy Wyszehradzkiej jest niezwykle zróżnicowane. Odmienne są również warunki podejmowania działalności rolniczej przez osoby młode.

ROLNICTWO I OBSZARY WIEJSKIE W UNII EUROPEJSKIEJ I W KRAJACH GRUPY WYSZEHRADZKIEJ

Według danych Komisji Europejskiej, obszary wiejskie w 2005 r. zajmowały około 90% terytorium Unii Europejskiej, a zamieszkiwało je 54% ludności UE-27. Jednocześnie na obszarach wiejskich wytwarzane było 42% wartości PKB UE-27 i znajdowało się tam 53% miejsc pracy [Rural Development... 2008].



Rys. 1. Udział osób poniżej 35 roku życia w grupie zatrudnionych w rolnictwie UE-27 w 2005 roku (w %)

Fig. 1. People aged under 35 in the group of employed in agriculture EU-27 in 2005 (in %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

Source: Author's calculation based on Eurostat data.

W sektorze rolnym (wraz z łowiectwem i leśnictwem) było w 2005 r. 6,3% miejsc pracy w całej UE-27, przy czym wskaźnik ten wahał się od 1% (w Wielkiej Brytanii) do 33% (w Rumunii). Jednocześnie zaledwie 8,3% ogółu osób zatrudnionych w rolnictwie krajów UE-27 nie przekraczało 35. roku życia. Udział osób zatrudnionych w rolnictwie w wieku poniżej 35 roku życia w poszczególnych krajach Unii Europejskiej w 2005 roku przedstawiono na rysunku 1.

Największy udział osób poniżej 35. roku życia spośród krajów członkowskich UE odnotowano w Polsce – aż 15,4%, co stawia nasz kraj pod tym względem w europejskiej czołówce, przed takimi państwami, jak Austria, Francja i Irlandia. W tych porównaniach kolejne kraje Grupy Wyszehradzkiej znajdują się na miejscach: 15. – Węgry (z udziałem 6,8% osób poniżej 35. roku życia), 20. – Czechy (5,3%), 26. – Słowacja (4,1% – wyprzedza tylko Portugalię z 3,1% osób poniżej 35. roku życia).

W 2007 r. średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego w Europie wynosiła 12 ha i była bardzo zróżnicowana między poszczególnymi krajami. Bardziej szczegółowe informacje dotyczące krajów Grupy Wyszehradzkiej przedstawiono w tabeli 1.

Znaczne zróżnicowanie między powierzchnią użytków rolnych w gospodarstwach występuje nie tylko w grupie krajów UE-27, ale również w obrębie znacznie mniej licznej Grupy Wyszehradzkiej. Najmniejsza przeciętna powierzchnia gospodarstwa rolnicze- go w Grupie notowana była w Polsce (12,3 ha). Nieco większą średnią powierzchnię gospodarstw rolniczych notowano w 2007 r. na Węgrzech.

Tabela 1. Gospodarstwa rolne w krajach Grupy Wyszehradzkiej w 2007 r.

Table 1. Farms in Visegrad Group countries in 2007

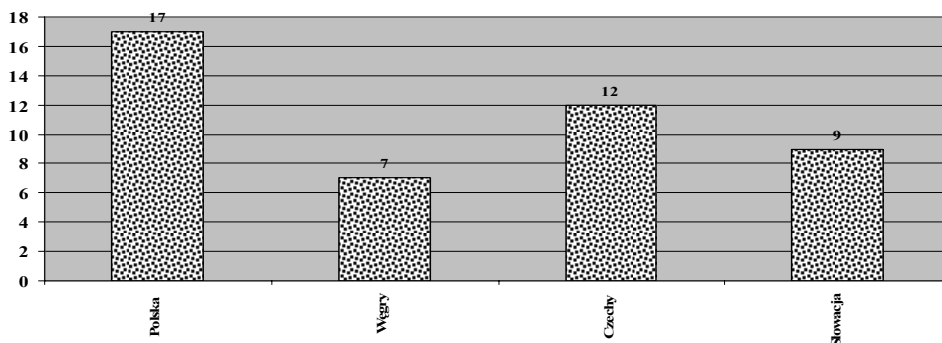
| Wyszczególnienie cech | Czechy | Polska | Słowacja | Węgry |
|--|--------|---------|----------|-------|
| Średnia powierzchnia gospodarstwa | 135 ha | 12,3 ha | 143 ha | 29 ha |
| Gospodarstwa o powierzchni UR poniżej 2 ha | b.d. | b.d. | b.d. | 31% |
| Gospodarstwa o powierzchni UR poniżej 5 ha | b.d. | 35% | 50% | b.d. |
| Gospodarstwa o powierzchni UR poniżej 20 ha | 58 % | b.d. | b.d. | b.d. |
| Gospodarstwa o powierzchni UR powyżej 50 ha | 25% | 2% | b.d. | 9% |
| Gospodarstwa o powierzchni UR powyżej 100 ha | b.d. | b.d. | 16% | b.d. |

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

Source: Author's calculation based on Eurostat data.

Największą przeciętną powierzchnię gospodarstwa rolnego, według danych Eurostatu, notowano w 2007 r. na Słowacji (143 ha). Tam też aż 16% stanowiły gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych powyżej 100 ha. Nieco mniejsza średnia jest w Czechach, gdzie przeciętna powierzchnia gospodarstwa wynosiła 135 ha, a co czwarte gospodarstwo miało powierzchnię przekraczającą 50 ha użytków rolnych.

Na rysunku 2 przedstawiono udział osób poniżej 35. roku życia w grupie właścicieli gospodarstw rolniczych według statystyk Eurostatu w poszczególnych krajach Grupy Wyszehradzkiej. Podobnie jak w przypadku zatrudnienia w rolnictwie (por. rys. 1), również w tej kwestii zdecydowanie największy udział osób poniżej 35. roku życia odnotowano wśród właścicieli gospodarstw rolnych w Polsce (17%). Co więcej, jest to powiązane ze stosunkowo niskim odsetkiem osób powyżej 55. roku życia w grupie rolników w naszym kraju – 23% (por. rys. 3).

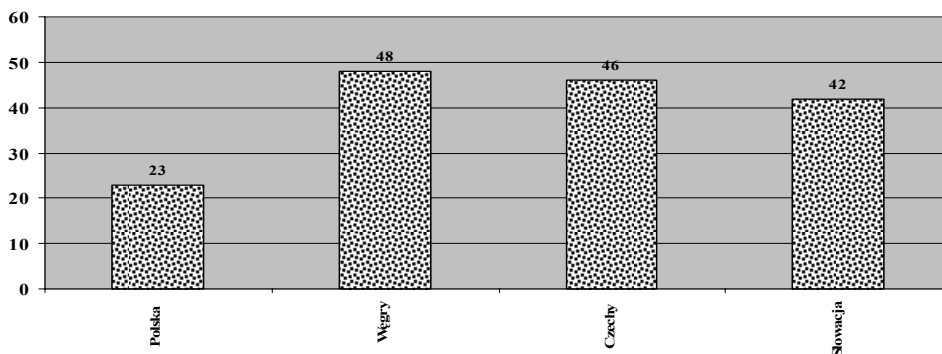


Rys 2. Udział osób poniżej 35. roku życia w grupie właścicieli gospodarstw rolnych w krajach Grupy Wyszehradzkiej w 2007 r. (w %)

Fig. 2. People aged under 35 in the group of farmers in Visegrad Group countries in 2007 (in %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

Source: Author's calculation based on Eurostat data.



Rys. 3. Udział osób powyżej 55. roku życia w grupie użytkowników ziemi rolnej w krajach Grupy Wyszehradzkiej w 2007 r. (w %)

Fig. 3. People aged over 55 in the group of agricultural areas users in Visegrad Group countries in 2007 (in %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

Source: Author's calculation based on Eurostat data.

Zdecydowanie najmniej korzystna struktura wieku użytkowników gospodarstw rolnych występowała na Węgrzech, gdzie aż 48% rolników przekroczyło 55. rok życia, a zaledwie 7% osób posiadających gospodarstwa nie przekroczyło jeszcze 35. roku życia.

PRZESŁANKI I CELE WSPIERANIA MŁODYCH ROLNIKÓW W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

Niemal od początku funkcjonowania EWG wspólna polityka rolna ulegała i ulega nadal licznym reformom i przekształceniom wynikającym z ciągłych zmian sytuacji w rolnictwie europejskim i jego otoczeniu oraz z konieczności dostosowania do nich

funkcjonujących rozwiązań. W szerokim wachlarzu instrumentów WPR w 1985 r. pojawiło się wsparcie w postaci dotacji dla osób przejmujących gospodarstwa rolne, tzw. młodych rolników.

Za młodego rolnika w ówczesnej polityce rolnej EWG uznawano osobę przejmującą po raz pierwszy gospodarstwo rolne, która nie przekroczyła 40. roku życia, pracowała głównie w rolnictwie i miała odpowiednie kwalifikacje, a przejmowane gospodarstwo zapewniało pełne zatrudnienie jednej jednostki przeliczeniowej pracy.

Pomoc taka w swojej początkowej formie ograniczała się do pokrycia kosztów przejęcia gospodarstwa (tzn. majątku trwałego, w tym ziemi) w postaci jednorazowej premii oraz preferencyjnego oprocentowania kredytu. Ponadto, młody rolnik mógł uzyskać zwiększoną o 25 punktów procentowych w stosunku do pozostałych rolników dotację inwestycyjną w ramach innego instrumentu WPR w postaci refundacji części poniesionych kosztów. Łączne wydatki związane z realizacją polityki wsparcia dla młodych rolników stanowiły około 5% wydatków Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej – EAGGF [Sawicka 2004].

Od 1985 r. definicja młodego rolnika ewoluowała wraz ze zmianą podejścia Wspólnoty do kwestii wsparcia tej grupy producentów. W świetle art. 8 Rozporządzenia Rady 1257/99/WE z dnia 17 maja 1999 r., na potrzeby uregulowania dostępu do realizowanych działań w perspektywie finansowej 2000–2006, za młodych rolników uważano osoby, które nie ukończyły 40. roku życia, miały odpowiednie kwalifikacje zawodowe i po raz pierwszy podejmowały działalność rolniczą w gospodarstwach, którymi same kierowały. Ponadto, gospodarstwo musiało wykazać rentowność oraz spełniać minimalne standardy w zakresie środowiska, higieny i warunków życia zwierząt. W obowiązującym wraz z rozpoczęciem perspektywy finansowej 2007–2013 Rozporządzeniu Rady nr 1698/2005 z dnia 15 września 2005 r. dostęp do środków pomocowych został zawężony do osób, które przedstawiają „plan biznesowy dotyczący rozwoju ich działalności rolniczej”.

Kwestia wsparcia młodych rolników, a przez to przyspieszenia odnowy pokoleń w rolnictwie europejskim ma odzwierciedlenie w przepisach prawa wspólnotowego. Silnie akcentowana jest w nich potrzeba wspierania grupy młodych producentów rolnych, którzy są postrzegani jako innowacyjni i bardziej skłonni do zmian.

W 2001 r., we wspólnej deklaracji Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Społeczno-Ekonomicznego i Komitetu Regionów została podkreślona potrzeba wdrażania przez europejskich rolników wytycznych dotyczących nowej polityki unijnej. Szczególną rolę w tym procesie przypisano młodym rolnikom, którzy przez inwestycje, modernizację i dywersyfikację mają pomóc europejskiemu sektorowi rolnemu stawić czoło wyzwaniom, jakie niesie globalizacja.

Podobne stanowisko wobec młodych rolników zajęła w 2006 r. Rada Europejska, akcentując w przyjętej decyzji potrzebę rozwoju umiejętności strategicznych i organizacyjnych rolników, które mają zapewnić europejskiemu rolnictwu wykorzystanie potencjału gospodarczego i szans, jakie przed nim stoją. Podejmowanie działalności rolniczej przez osoby młode ma być jednym z czynników decydujących o sukcesie tych działań.

Jakie są zatem przesłanki przemawiające za wsparciem młodych rolników? Jak wynika ze wspomnianych wcześniej dokumentów, w młodych rolnikach upatruje się czynnika wzmagającego działania innowacyjne w sektorze rolnym. Postrzegani są oni jako bardziej skłonni do realizowania inwestycji i podejmowania działalności modernizacyjnej

oraz rozwojowej w prowadzonych przez nich gospodarstwach. Ta kwestia właśnie była jedną z podstawowych przesłanek utworzenia instrumentu wsparcia dla młodych rolników w ramach WPR [Sawicka 2004].

Ponadto, nie bez znaczenia jest również kwestia wykształcenia i nabytych kwalifikacji. Jak wynika z badań prowadzonych w Polsce na początku lat 90. XX wieku przez Jaworowskiego, młodzi rolnicy byli nie tylko lepiej przygotowani merytorycznie do prowadzenia gospodarstwa rolnego, ale również prezentowali postawy prorynkowe, a przy podejmowaniu decyzji dotyczących między innymi kierunków produkcji kierowali się kryteriami optymalizacji efektu przy minimalizacji kosztów [Jaworowski 1993]. Szczególnie w warunkach globalizacji te cechy mogą stać się czynnikami decydującymi o konkurencyjności nie tylko pojedynczych gospodarstw, ale i całego sektora [Dudek 2008].

Za dalszym utrzymaniem wsparcia dla młodych rolników podejmujących działalność rolniczą przemawiają między innymi wysokie koszty ponoszone przez nich na początkowym etapie samodzielnego prowadzenia gospodarstwa rolniczego. Wiąże się to przede wszystkim z kosztami zakupu ziemi rolnej, maszyn i urządzeń, ale również z niezbędnymi inwestycjami w kapitał fizyczny i ludzki [Sawicka 2004; Przyszłość młodych... 2008].

WSPARCIE MŁODYCH ROLNIKÓW Z BUDŻETU UNII EUROPEJSKIEJ W KRAJACH GRUPY WYSZEHRADZKIEJ

Zgodnie z przyjętymi przez Komisję Europejską wytycznymi Wspólnoty w sprawie pomocy państwa w sektorze rolnym i leśnym na lata 2007–2013, celem wsparcia przyznawanego na rozpoczęcie działalności przez młodych rolników jest „stymulowanie rozwoju całego sektora oraz zapobieganie wyludnianiu się obszarów wiejskich”.

Zarówno w obecnej, jak i poprzedniej perspektywie finansowej pomoc dla młodych rolników z udziałem środków wspólnotowych przyjmuje przede wszystkim formę premii finansowej. Efektem wdrożenia takiego działania ma być poprawa sytuacji ekonomicznej gospodarstw, poprawa jakości produktów i warunków w zakresie ochrony środowiska, dobrostanu zwierząt oraz wzrost efektywności stosowanych technologii produkcyjnych [Depa 2007]. Ponadto, Unia Europejska przewiduje możliwość wprowadzenia w poszczególnych krajach członkowskich preferencji w zakresie modernizacji gospodarstw rolnych. Mimo to, nie każdy kraj Unii Europejskiej skorzystał z możliwości udzielenia wsparcia dla osób podejmujących działalność rolniczą współfinansowanego z budżetu Wspólnoty w obecnej perspektywie 2007–2013.

Krajami, w których nie występuje wsparcie z udziałem środków pochodzących z budżetu Unii Europejskiej w postaci premii dla młodych rolników są między innymi Dania, Słowacja oraz Wielka Brytania. Jeszcze mniej krajów zdecydowało się na zwiększenie wsparcia na modernizację gospodarstw rolnych dla młodych rolników [CEJA 2008]. Możliwość taką dają zapisy punktu 28. wytycznych Komisji Europejskiej.

Jak wynika z danych zestawionych w tabeli 2, w poprzedniej perspektywie finansowej w latach 2004–2006 wsparcie w postaci jednorazowej premii dla młodych rolników występowało w dwóch krajach grupy, tj. w Polsce i na Węgrzech. W Słowacji w programie rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007–2013 nie znalazło się działanie

Tabela 2. Porównanie warunków finansowania ze środków UE podejmowania działalności rolniczej przez młodych rolników w krajach Grupy Wyszehradzkiej

Table 2. Comparison of EU financing conditions for taking up agricultural activity by young farmers in Visegrad Group countries

| Cecha | Polska | Czechy | Węgry | Słowacja |
|---|--|--|---|--|
| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 |
| Nazwa programu operacyjnego wdrażającego działanie | Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 | Program Rozwoju Obszarów Wiejskich Republiki Czeskiej na lata 2007–2013 <i>(“Rural Development Programme of the Czech Republic for 2007–2013”)</i> | Nowy Węgierski Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 <i>(“New Hungary Rural Development Programme 2007–2013”)</i> | Program Rozwoju Obszarów Wiejskich Republiki Słowackiej 2007–2013 <i>(“Rural Development Programme of the Slovak Republic 2007–2013”)</i> |
| Działanie poprzedzające wsparcie w latach 2007–2013, realizowane w latach 2004–2006 | Premia dla młodych rolników | <u>Brak analogicznego instrumentu</u> – realizowane działanie: Inwestycje we własność rolniczą i wsparcie młodych początkujących rolników <i>(“Investment in agriculture property and support of young beginning farmers”)</i> | Premia dla młodych rolników | Brak |
| Szacowana liczba beneficjentów premii dla młodego rolnika | 33 600 młodych rolników | 1500 młodych rolników | 1500 gospodarstw młodych rolników | – |
| Łączna planowana kwota zrealizowanych inwestycji | 315 mln euro | 82 371 000 euro rocznie (576 597 tysięcy euro przez cały okres realizacji) | 42 mln euro | – |
| Oczekiwany wzrost wartości dodanej we wspieranych gospodarstwach | 119% wartości bazowej | W całej osi I – o 18 mln euro we wspieranych gospodarstwach | 140 mln euro | – |

Tabela 2, cd.

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 |
|--|------------------|-----------------|-----------------|----|
| Wydatki publiczne (w EUR) | 420 000 000 euro | 57 659 843 euro | 32 892 658 euro | – |
| Udział premii dla młodych rolników w wydatkach osi I | 5,84% | 6,86% | b.d. | 0% |

Źródło: Opracowanie własne na podstawie programów rozwoju obszarów wiejskich krajów Grupy Wyszehradzkiej na lata 2007–2013.

Source: Author's elaboration based on rural areas development programs 2007–2013 of Visegrad Group countries.

w postaci jednorazowej premii dla młodych rolników, nie zastosowano tej formy wsparcia również w poprzedniej perspektywie finansowej. Jest ona zatem jedynym krajem Grupy Wyszehradzkiej i jednym z nielicznych krajów UE-27, w których ten instrument nie został wykorzystany. W Czechach w latach 2004–2006 nie stosowano bezpośrednio instrumentu w postaci bezzwrotnej premii dla młodych rolników, jednak wdrożone zostało działanie „Inwestycje we własność rolniczą i wsparcie młodych początkujących rolników”, którego niektóre elementy i cele pokrywały się z ideą tej formy pomocy dla młodych rolników.

W perspektywie finansowej 2007–2013 pomoc w postaci premii dla młodych rolników rozpoczynających samodzielne prowadzenie gospodarstwa rolnego została wprowadzona w trzech krajach Grupy Wyszehradzkiej (Polska, Czechy, Węgry). Przyjęte w poszczególnych państwach rozwiązania dotyczące kryteriów dostępu do tej formy wsparcia znacząco się różnią.

Na poziomie wspólnotowym określono górny pułap kwoty wsparcia, który zgodnie z załącznikiem do rozporządzenia Rady (WE) nr 1698/2005 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich nie może przekraczać równowartości 55 000 EUR. Jednym z kluczowych elementów przyznania wsparcia jest przedłożenie biznesplanu dla przejmowanego gospodarstwa. Przedłożony projekt, dla którego sporządzony jest biznesplan, może być współfinansowany tylko z jednego źródła angażującego środki pochodzące z budżetu Unii Europejskiej.

Według założeń wykonawczych, najwięcej młodych rolników spośród krajów Grupy Wyszehradzkiej uzyska wsparcie w postaci premii w Polsce – aż 33 600 osób. Nie bez znaczenia jest tu liczba gospodarstw rolnych w Polsce, która istotnie przekracza przeciętną wartość dla całej Grupy. Również w Polsce na wsparcie młodych rolników przeznaczono największą kwotę spośród wszystkich krajów Grupy: jest ona blisko 8 razy większa niż w Czechach i 13 razy większa niż na Węgrzech.

Szczegółowe kryteria dostępu do wsparcia w ramach działania „Ułatwianie startu młodym rolnikom” różnią się między poszczególnymi krajami. Jak wynika z danych zawartych w tabeli 3, w przypadku Polski – pomimo bardzo dużej łącznej kwoty wsparcia w ramach tego działania – przyznana premia jednostkowa jest najmniejsza spośród

Tabela 3. Kryteria dostępu do pomocy finansowej w ramach działania „Ułatwianie startu młodym rolnikom”

Table 3. Financial support availability criteria within “Setting up young farmers” measure

| Kraj | Zasady dostępu |
|--------|---|
| Polska | <p>O pomoc może się ubiegać osoba, która nie prowadziła dotychczas działalności rolniczej, a w szczególności nie była posiadaczem nieruchomości rolnej o powierzchni co najmniej 1 ha UR, albo prowadzi działalność rolniczą, a w szczególności stała się posiadaczem nieruchomości rolnej o powierzchni co najmniej 1 ha UR w drodze spadku lub darowizny. Pomoc nie może być przyznana po upływie 18 miesięcy od dnia rozpoczęcia prowadzenia działalności rolniczej.</p> <p>Przejmowane gospodarstwo:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) ma powierzchnię użytków rolnych nie mniejszą niż średnia w danym województwie i nie większą niż 300 ha; jeżeli średnia wojewódzka jest niższa niż średnia krajowa, to obowiązuje średnia krajowa; 2) stanowi lub będzie stanowiło własność beneficjenta lub dzierżawę (przez okres co najmniej 5 lat) z zasobu własności rolnej Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego; 3) spełnia standardy w zakresie higieny, ochrony środowiska i warunków utrzymania zwierząt w gospodarstwie lub dostosuje się do tych standardów w ciągu 3 lat od rozpoczęcia prowadzenia działalności rolniczej. <p>Pomoc podlega zwrotowi w całości lub części w przypadku, gdy beneficjent nie spełni zobowiązań dotyczących w szczególności prowadzenia gospodarstwa oraz ubezpieczenia w KRUS przez wymagany okres, realizacji założeń biznesplanu, uzupełnienia wykształcenia oraz dostosowania do standardów.</p> <p>Forma i wysokość pomocy finansowej: jednorazowa premia w wysokości 50 000 zł (12 808,0 euro).</p> |
| Czechy | <p>Wsparcie może zostać przeznaczone na inwestycje budowlane w rolnictwie (rekonstrukcje i budowa nowych budynków) na potrzeby produkcji zwierzęcej i roślinnej, w technologie produkcji rolniczej (roślinnej i zwierzęcej), inwestycje z zakresu produkcji biomasy, zakup ziemi i zakup maszyn i urządzeń.</p> <p>Wsparcie jest wypłacane w postaci dwóch płatności: pierwszej – po zaakceptowaniu wniosku, drugiej – po ocenie wdrożenia biznesplanu. W ramach działania maksymalny poziom wsparcia wynosi w latach 2007–2013 maksymalnie 40 000 euro.</p> |
| Węgry | <p>Młody rolnik jest zobligowany do uczestnictwa w szkoleniu organizowanym w ramach działania „Dobrowolne uczenie się i akcje informacyjne”, powiększyć przejmowane gospodarstwo do wielkości ekonomicznej powyżej 4 ESU w ciągu 5 lat oraz do prowadzenia samodzielnej działalności rolniczej przez 5 lat po otrzymaniu wsparcia.</p> <p>Wsparcie może przybierać dwie formy: bezzwrotnej pomocy na poziomie maksymalnie 40 000 euro (gdzie 90% jest płacone po otrzymaniu decyzji o przyznaniu wsparcia, a 10% – po wypełnieniu kryteriów wskazanych w biznesplanie) oraz dopłaty do odsetek z wartością kapitalizowaną 40 000 euro, jako połączenie niepowtarzalnego grantu kapitałowego i dopłat do odsetek na poziomie łącznym nieprzekraczającym 55 000 euro. Kwota wsparcia może być różnicowana pod względem wielkości gospodarstwa. Waga wsparcia odsetkowego w ogólnej kwocie wsparcia może być zwiększona w trakcie okresu programowania.</p> |

Źródło: Opracowanie własne na podstawie programów rozwoju obszarów wiejskich krajów Grupy Wyszehradzkiej na lata 2007–2013.

Source: Author's elaboration based on rural areas development programs 2007–2013 of Visegrad Group countries.

wszystkich krajów Grupy Wyszehradzkiej. Co więcej, sama forma wypłaty wsparcia różni się pomiędzy państwami: jedynie w Polsce premia jest wypłacana jednorazowo po uzyskaniu decyzji o przyznaniu wsparcia, jednak w przypadku niedopełnienia przez beneficjenta określonych warunków istnieje zagrożenie jej zwrotu. Na Węgrzech i w Czechach premia jest wypłacana w dwóch transzach.

Na lata 2007–2013 we wszystkich krajach Grupy Wyszehradzkiej została natomiast wdrożona inna forma wsparcia – preferencyjna stawka rekompensaty kosztów kwalifikowanych inwestycji w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych”. Zasady uzyskania wsparcia w tej właśnie formie reguluje między innymi rozporządzenie Komisji (WE) nr 1857/2006 z dnia 15 grudnia 2006 r. Zgodnie z tym dokumentem, młodzi rolnicy mogą uzyskać 60% refundacji kosztów kwalifikowanych inwestycji realizowanej na obszarach o mniej korzystnych warunkach gospodarowania lub na obszarach wskazanych w art. 36 lit. a) ppkt i) ii) iii) rozporządzenia Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. (tj. obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania oraz obszarach Natura 2000) wobec 50% zwrotu kosztów, które uzyskać mogą pozostali rolnicy gospodarujący w utrudnionych warunkach.

Młodzi rolnicy gospodarujący na obszarach innych niż wskazane wyżej mogą uzyskać 50% refundacji kosztów kwalifikowanych inwestycji wobec 40%, które mogą uzyskać pozostali rolnicy.

WNIOSKI

Dokonany przegląd zastosowanych instrumentów i warunków podejmowania i prowadzenia działalności przez młodych rolników pozwala na przedstawienie następujących wniosków:

1. Rolnictwo krajów Grupy Wyszehradzkiej cechuje duże zróżnicowanie, między innymi pod względem przeciętnej wielkości gospodarstwa, udziału poszczególnych grup obszarowych gospodarstw (struktury agrarnej) czy zatrudnienia. Znacznie zróżnicowany pomiędzy krajami V4 jest również udział młodych rolników w grupie zatrudnionych w rolnictwie oraz w grupie użytkowników gospodarstw rolnych. Można zatem wnioskować, że w każdym z tych krajów uzasadnione jest stosowanie zróżnicowanych instrumentów polityki rolnej i z pewnością nie jest wskazane stosowanie jednego uniwersalnego rozwiązania w tym zakresie.

2. Przystępując do Unii Europejskiej w 2004 r., kraje Grupy Wyszehradzkiej stały się podmiotami wspólnej polityki rolnej, co dało im dostęp do nowych instrumentów wsparcia rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich oraz zaowocowało transferem znacznych środków finansowych do producentów rolnych i na obszary wiejskie – w tym również do młodych rolników.

3. W przyjętych do realizacji w latach 2007–2013 programach operacyjnych rozwoju obszarów wiejskich w tych krajach znalazły się różne działania wspierające, ukierunkowane na potrzeby sektora rolno-żywnościowego w danym państwie. W trzech krajach Grupy do realizacji przyjęto działanie w postaci wsparcia dla młodych rolników podejmujących działalność rolniczą po raz pierwszy, a we wszystkich czterech młodzi rolnicy otrzymali preferencyjny dostęp do działania „Modernizacja gospodarstw

rolnych”. Takie działanie jest ukierunkowane nie tylko na przyspieszenie odnowy pokoleń w sektorze rolnym poszczególnych krajów, ale również na poprawę konkurencyjności produkcji rolniczej, a przede wszystkim przyspieszenie wymiany pokoleniowej w zawodzie rolnika.

PIŚMIENNICTWO

- Baranyai Z., 2008. Role of public sector in economy of rural areas in Hungary. *Optimum Studia Ekonomiczne* nr 3 (39) 2008, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- CEJA, 2008. Installation aids for European Young Farmers, dokument elektroniczny pod adresem: http://www.ceja.be/downloads/F/Financial%20aid/CEJA-N-009-2008_Installation%20aids.03_10_2008.pdf
- Common Declaration on young farmers by the European Parliament, Economic and Social Committee and Committee of the Regions, December 2001, Dz.U. C 262 z 18.9.2001, 153.
- Decyzja Rady z dnia 20 lutego 2006 r. w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich (okres programowania 2007–2013) nr 2006/144/WE, Dz.U. L 55, s. 20 z 25.02.2006.
- Depa J., 2007. Dobry start dla młodych rolników – bezzwrotna pomoc finansowa, *Owoce Warzywa Kwiaty* nr 18/2007, 46–47.
- Dudek M., 2008. Gospodarstwa młodych rolników po akcesji do Unii Europejskiej, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, tom X, zeszyt 3, 129–134.
- EUROSTAT, Farm structure in Czech Republic – 2007, *Statistics in focus*, issue 86/2008.
- EUROSTAT, Farm Structure in Poland – 2007, *Statistics in focus*, issue 50/2008.
- EUROSTAT, Farm structure in Slovakia – 2005, *Statistics in focus*, issue 7/2007.
- EUROSTAT, Farm Structure Survey in Hungary – 2007, *Statistics in focus*, issue 7/2009.
- Jaworowski P., 1993. Przejmowanie gospodarstw rodzinnych przez młodych rolników i ich wpływ na rozwój produkcji żywności, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Mellor J.W., 1966. *The Economics of Agricultural Development*, Cornell University Press, Ithaca New York.
- New Hungary Rural Development Programme, Budapest 2007.
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013, Warszawa 2007.
- Przyszłość młodych rolników w ramach obecnej reformy WPR. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 5 czerwca 2008 r. w sprawie przyszłości młodych rolników w ramach obecnej reformy WPR (2007/2194(INI)), P6_TA(2008)0258.
- Rozporządzenie Rady 1257/99/WE z dnia 17 maja 1999 roku w sprawie wsparcia rozwoju wsi przez Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej (EAGGF), zmieniające i uchylające niektóre rozporządzenia.
- Rozporządzenie Rady (WE) 1698/2005 z dnia 20 września 2005 roku w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW).
- Rural Development in the European Union – Statistical and Economic Information – Report 2008, 9.
- Rural Development Programme of Czech Republic for 2007–2013. Working document. Ministerstwo Rolnictwa Republiki Czeskiej, Prague, November 2008.
- Rural Development Programme of the Slovak Republic 2007–2013.
- Sawicka J., 2004. Polityka wspierania rozwoju rolnictwa na przykładzie programów pomocy dla młodych rolników. [w:] Adamowicz M. (red.), *Rola projektów europejskich w rozwoju lokalnym i regionalnym*, Wyd. SGGW, Warszawa, 125–131.

Spychalski G., 2008. Ewolucja polityki Unii Europejskiej wobec wsi i rolnictwa w nowym okresie programowania (2007–2013). *Acta Sci. Pol. Oeconomia*, nr 7(3) 2008, 109–119.
Wytoczne Wspólnoty w sprawie pomocy państwa w sektorze rolnym i leśnym na lata 2007–2013, Dz.U. C319/01 z 27.12.2006.

CONDITIONS OF TAKING UP AGRICULTURAL ACTIVITY BY YOUNG FARMERS IN VISEGRAD GROUP COUNTRIES

Abstract. Agriculture in countries establishing Visegrad Group is definitely strongly diversified. At the moment of EU accession in 2004, these four countries: Czech Republic, Slovakia, Poland and Hungary became beneficiaries of Common Agricultural Policy (CAP) measures. In the framework of given financial support, operational programs were implemented in these countries. Their main aim is to improve the competitiveness of agriculture and support rural development. Member countries have kept some freedom to choose the measures which would be used in financial perspective 2007–2013 and as a result, the implemented regulations are different countries. Main objectives of this paper is to compare both conditions of setting-up the agricultural activity and rules of application for support co-financed from EU budget in partner countries of Visegrad Group.

Key words: young farmers, Visegrad Group, Common Agricultural Policy

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 15.05.2009

FINANSOWANIE INWESTYCJI W ZAKRESIE OCHRONY ŚRODOWISKA W WOJEWÓDZTWIE ZACHODNIOPOMORSKIM

Krystyna Brzozowska, Joanna Rosińska, Wojciech Zbaraszewski
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny

Streszczenie. W artykule podjęto zagadnienia finansowania inwestycji w zakresie ochrony środowiska w województwie zachodniopomorskim. Sprecyzowano w tym zakresie zadania jednostek samorządów terytorialnych i podmiotów gospodarczych, a także przeanalizowano źródła finansowania inwestycji ekologicznych.

Słowa kluczowe: ochrona środowiska, samorzady terytorialne, źródła finansowania, inwestycje, województwo zachodniopomorskie

WSTĘP

Jedną z podstawowych zasad wspólnotowej polityki ekologicznej jest zasada subsydiarności, stwierdzająca, że problemy ochrony środowiska należy rozwiązywać na możliwie najniższym szczeblu. W Polsce zasada ta jest realizowana przez przekazanie odpowiednich obowiązków i uprawnień jednostkom samorządu terytorialnego oraz podmiotom gospodarczym zobligowanym do wypełniania, w tym i finansowania, wielu zadań w zakresie ochrony środowiska. O tym, że takie postępowanie jest słuszne, świadczą poniesione nakłady i efekty ekologiczne osiągnięte przez przedsiębiorstwa i jednostki samorządu terytorialnego w ostatnich latach.

Na samorządach, przede wszystkim gminnych, ale także na powiatowych i wojewódzkich, spoczywa odpowiedzialność za terminowe wykonanie zobowiązań wynikających z podpisanego z Unią Europejską traktatu akcesyjnego. Gminy stoją wobec obowiązku realizacji inwestycji służących ochronie środowiska, a wszystkie szczeble samorządowe zostały zobligowane do wprowadzenia nowych procedur zarządzania ochroną środowiska. Również na podmioty gospodarcze nałożono liczne obowiązki z zakresu ochrony środowiska, które mają prowadzić do minimalizowania lub całkowitego wyeliminowania konieczności płacenia kar i opłat za korzystanie ze środowiska.

Celem artykułu jest analiza źródeł finansowania inwestycji w zakresie ochrony środowiska, na kanwie podstawowych obowiązków jednostek samorządu terytorialnego oraz podmiotów gospodarczych, na przykładzie województwa zachodniopomorskiego. W opracowaniu wyodrębniono trzy części. W części pierwszej przedstawiono zadania samorządów i przedsiębiorstw w zakresie ochrony środowiska. W części drugiej omówiono i dokonano klasyfikacji źródeł finansowania inwestycji w zakresie ochrony środowiska w Polsce. W ostatniej części przedstawiono źródła finansowania inwestycji jednostek z zakresu ochrony środowiska na przykładzie województwa zachodniopomorskiego.

ZADANIA JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO I PODMIOTÓW GOSPODARCZYCH W ZAKRESIE OCHRONY ŚRODOWISKA

Ochrona środowiska jest jedną z istotniejszych tzw. funkcji integracyjnych państwa, której celem jest zapewnianie funkcjonowania społeczeństwa jako całości i zapewnianie mu podstawowych warunków bytu. W Polsce nadrzędną ustawą nakładającą obowiązek dbania o środowisko i jego elementy jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej [Konstytucja RP 1997]. W konstytucji wskazano, że ochrona środowiska jest obowiązkiem władz publicznych, które poprzez swoją politykę powinny zapewnić bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłemu pokoleniom. Do takich władz publicznych należą, oprócz województw powiatów, także gminy [Okrański 2007, Ustawa o samorządzie terytorialnym 1990]. Kompetencje poszczególnych organów samorządu terytorialnego w sprawach dotyczących ochrony środowiska są bardzo różnorodne i rozbudowane. Zadania samorządów terytorialnych można ująć w trzy zasadnicze grupy:

1. Zadania o charakterze wykonawczym, które polegają na wykonywaniu czynności mających bezpośredni wpływ na stan środowiska i są związane przede wszystkim z jego ochroną przed szkodliwymi oddziaływaniami powodowanymi przez określone podmioty, głównie o zasięgu lokalnym. Zadania te obciążają przede wszystkim samorząd gminny.
2. Zadania o charakterze zobowiązująco-reglamentacyjnym polegające na kształtowaniu sytuacji prawnej innych podmiotów oddziaływających na środowisko bądź korzystających z niego. Zadaniem tego typu są np. ustalanie treści i zakresu obowiązków ochronnych tych podmiotów czy granic dozwolonego korzystania ze środowiska – dokonuje tego przede wszystkim administracja rządowa na szczeblu wojewódzkim.
3. Zadania o charakterze kontrolno-nadzorczym, które polegają na badaniu stanu środowiska i przestrzegania obowiązków ochronnych. Zadania te wykonywane są głównie przez Państwową Inspekcję Ochrony Środowiska.

Marszałek województwa, starosta oraz wójt, burmistrz lub prezydent miasta sprawują kontrolę nad przestrzeganiem i stosowaniem przepisów o ochronie środowiska w zadaniach objętych ich właściwością. Należy podkreślić fakt, iż kompetencje poszczególnych organów samorządu terytorialnego w sprawach dotyczących ochrony środowiska są bardzo rozbudowane i wynikają z licznych ustaw. Akty normatywne i wynikające z nich zadania samorządów terytorialnych w zakresie ochrony środowiska przedstawiono w tabeli 1 [Rabiej, Machnicki 2007, s. 176; Barczak 2006].

Tabela 1. Zadania samorządów terytorialnych w zakresie ochrony środowiska
 Table 1. Tasks of local governments in environment protection area

| | |
|--|---|
| <p>Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz.U. 2001 nr 62, poz. 627 z późn. zm.</p> | <p>W ustawie zostały określone podstawowe funkcje organów samorządowych gminy, a są to: kontrola przestrzegania i stosowania przepisów o ochronie środowiska, możliwość wystąpienia w charakterze oskarżyciela publicznego w sprawach, które dotyczą wykroczeń w zakresie przepisów o ochronie środowiska; przyjmowanie zawiadomień o awarii, wstrzymanie użytkowania instalacji, których emisja nie wymaga pozwolenia, nakazanie osobom fizycznym wykonanie czynności ograniczającej negatywne oddziaływanie na środowisko.</p> |
| <p>Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz.U. 2004 nr 92, poz. 880 z późn. zm.</p> | <p>Wójt, burmistrz albo prezydent miasta wydaje zezwolenia na usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości, a także może wymierzyć administracyjną karę pieniężną za zniszczenie drzew lub terenów zielonych. Do obowiązków rady gminy wynikających z tej ustawy w zakresie ochrony przyrody należy m.in. ustanowienie pomników przyrody, stanowisk dokumentacyjnych, użytków ekologicznych lub zespołu przyrodniczo-krajobrazowego. Następuje to wówczas, gdy wojewoda nie ustanowił tych form ochrony.</p> |
| <p>Ustawa z 18 lipca 2001 r. Prawo wodne, Dz.U. 2001 nr 115, poz. 1229 z późn. zm.</p> | <p>Wójt, burmistrz lub prezydent miasta może nakazać właścicielowi gruntu wykonanie prac polegających na przywróceniu stanu poprzedniego lub wykonanie urządzeń zapobiegającym szkodom, gdy właściciel przyczynił się do niekorzystnych zmian stanu wody, a zmiany te dotyczą także gruntów sąsiednich. Prawo wodne nakłada na organy administracji samorządowej zadania związane z ochroną przed powodzią lub suszą.</p> |
| <p>Ustawa z 7 czerwca 2001 r. o zbiorowym zaopatrzeniu w wodę i zbiorowym odprowadzaniu ścieków, Dz.U. 2001 nr 72, poz. 747 z późn. zm.</p> | <p>W myśl tej ustawy to gmina (bądź związki międzygminne) odpowiada za poprawną politykę związaną ze zbiorowym zaopatrzeniem w wodę i zbiorowym odprowadzaniem ścieków. Rada gminy podejmuje decyzję w sprawie regulaminu dostarczania wody i odprowadzania ścieków obowiązującą na terenie danej gminy. Pozwolenia na prowadzenie działalności wodno-kanalizacyjnej wydaje burmistrz, prezydent miasta bądź wójt.</p> |
| <p>Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. o odpadach, Dz.U. 2001 nr 62, poz. 628 z późn. zm.</p> | <p>Opracowanie planu gospodarki odpadami zgodnie z ustawą zostało nałożone na gminę. Projekt planu gminnego podlega zaopiniowaniu przez zarząd województwa oraz zarząd powiatu. Władze wykonawcze gminy mają zadanie opiniować plany powstałe na szczeblu wojewódzkim i powiatowym. Starosta przed wydaniem zezwolenia na prowadzenie działalności w zakresie zbierania i transportu odpadów jest zobligowany do zasięgnięcia opinii właściwego wójta, burmistrza lub prezydenta miasta. Do przywozu z zagranicy odpadów innych niż niebezpieczne potrzebne jest zezwolenie Głównego Inspektora</p> |

Tabela 1, cd.

| | |
|---|---|
| | Ochrony Środowiska, z kolei on jest zobowiązany do przekazania kopii zezwolenia wójtowi, burmistrzowi lub prezydentowi miasta właściwym ze względu na miejsce odzysku. |
| <p>Ustawa z 13 września 1996 r. o utrzymaniu czystości i porządku w gminach, Dz.U. 1996 nr 132, poz. 622 z późn. zm.</p> | <p>Ustawa reguluje zadania gminy dotyczące utrzymania czystości i porządku, obowiązki narzucone na właścicieli nieruchomości, a także warunki, które muszą spełniać zezwolenia na świadczenia usług. Do szczególnych zadań gminy w tej kwestii należą m.in.: stworzenie odpowiednich warunków umożliwiających wykonanie prac związanych z utrzymaniem czystości na jej terenie, również poprzez stworzenie odpowiednich jednostek organizacyjnych, zbudowanie, a w późniejszym czasie eksploatację takich obiektów, jak: stacja zlewni, instalacje do zbierania, transportu i unieszkodliwiania zwłok zwierzęcych lub ich części, prace mające na celu utrzymanie placów, ulic i terenów otwartych w czystości. Do zadań gminy należą także sprawy związane z bezdomnymi zwierzętami, a także udostępnianie informacji o miejscach zbiórki sprzętu elektrycznego i elektronicznego pochodzącego z gospodarstw domowych.</p> |
| <p>Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U. 2003 nr 80, poz. 717</p> | <p>Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego zawiera informacje o przeznaczeniu terenu gminy na określone cele. Określa on również wymagania techniczno-przyrodnicze, które powinny być spełnione przy lokalizacji inwestycji. Plan zagospodarowania przestrzennego jest aktem prawa miejscowego.</p> |

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wymienionych ustaw.

Source: Authors' elaboration based on law acts.

Zadania samorządów terytorialnych związane z ochroną środowiska wynikają również z wielu innych przepisów prawnych, których Polska zobowiązała się przestrzegać w chwili przystąpienia do różnych organizacji międzynarodowych, w tym Unii Europejskiej [szerzej Ochrona... 2005]. Wśród tego rodzaju dokumentów międzynarodowych można wyróżnić Agendę 21 [szerzej Dokumenty... 1998] oraz VI Program Działań Unii Europejskiej na rzecz Ochrony Środowiska [Decyzja... 2002].

Każdy podmiot gospodarczy (z wyjątkiem zwolnień zawartych w Prawie ochrony środowiska, ustawie o odpadach i Prawie wodnym) jest zobowiązany do posiadania: pozwolenia na wprowadzanie gazów lub pyłów do powietrza, pozwolenia wodnoprawnego na pobór wód powierzchniowych lub podziemnych, także na wprowadzanie ścieków do wód lub do ziemi oraz pozwolenia na wytwarzanie odpadów lub decyzję zatwierdzającą program gospodarki odpadami niebezpiecznymi oraz/lub potwierdzenie przedłożenia informacji o wytwarzanych odpadach oraz sposobach gospodarowania wytworzonymi odpadami. Zagadnienia te regulowane są przez liczne akty prawne. Ważniejsze ustawy w zakresie obowiązków podmiotów gospodarczych dotyczących ochrony środowiska zawarto w tabeli 2.

Tabela 2. Obowiązki podmiotów gospodarczych w zakresie ochrony środowiska
Table 2. Tasks of corporates in environment protection area

| | |
|---|--|
| <p>Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska, Dz.U. 2001 nr 62, poz. 627 z późn. zm.</p> | <p>W myśl ustawy przedsiębiorstwa wytwarzające są zobowiązane posiadać pozwolenia na wprowadzanie gazów lub pyłów do powietrza, wprowadzanie ścieków do wód lub do ziemi, wytwarzanie odpadów. Brak pozwoleń oznacza dla przedsiębiorstw znaczną podwyżkę opłat. Podmiot korzystający ze środowiska ustala we własnym zakresie wysokość należnej opłaty i wnosi ją na rachunek właściwego urzędu marszałkowskiego. Takie rozwiązanie dotyczy takich komponentów, jak: wprowadzanie gazów lub pyłów do powietrza, pobór wód, wprowadzanie ścieków do wód lub do ziemi oraz składowanie odpadów.</p> |
| <p>Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. o odpadach, Dz.U. 2001 nr 62, poz. 628 z późn. zm.</p> | <p>Posiadacz odpadów jest obowiązany do prowadzenia ich ilościowej i jakościowej ewidencji. Ewidencję prowadzi się z zastosowaniem karty ewidencji odpadu, prowadzonej dla każdego rodzaju odpadu odrębnie, oraz karty przekazania odpadu.</p> |
| <p>Ustawa z 11 maja 2001 r. o obowiązkach przedsiębiorców w zakresie gospodarowania niektórymi odpadami oraz o opłacie produktowej i opłacie depozytowej, Dz.U. 2001 nr 63, poz. 639</p> | <p>Ustawa określa obowiązki przedsiębiorców wprowadzających na terytorium kraju produkty w pewnego rodzaju opakowaniach oraz określa zasady ustalania i pobierania opłaty produktowej i opłaty depozytowej m.in. od opakowań: z tworzyw sztucznych, z aluminium, z papieru i tektury, a także od takich produktów, jak np. akumulatory, opony i oleje smarowe.</p> |
| <p>Ustawa z 29 lipca 2005 r. o zużytym sprzęcie elektrycznym i elektronicznym, Dz.U. 2005 nr 180, poz. 1495 z późn. zm.</p> | <p>Ustawa określa zasady postępowania (w tym przedsiębiorstw) ze zużytym sprzętem w celu ograniczenia ilości odpadów oraz zapewnienia odpowiedniego poziomu jego zbierania, odzysku i recyklingu.</p> |

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyszczególnionych ustaw.
Source: Authors' elaboration based on law acts.

Zadania jednostek samorządu terytorialnego oraz obowiązki podmiotów gospodarczych w zakresie ochrony środowiska są bardzo szerokie i wynikają z licznych aktów prawnych. W celu ochrony środowiska należy te zadania odpowiednio finansować. Dlatego finansowanie inwestycji w zakresie ochrony środowiska zostanie omówione w dalszej części artykułu.

ŹRÓDŁA FINANSOWANIA INWESTYCJI W ZAKRESIE OCHRONY ŚRODOWISKA W POLSCE

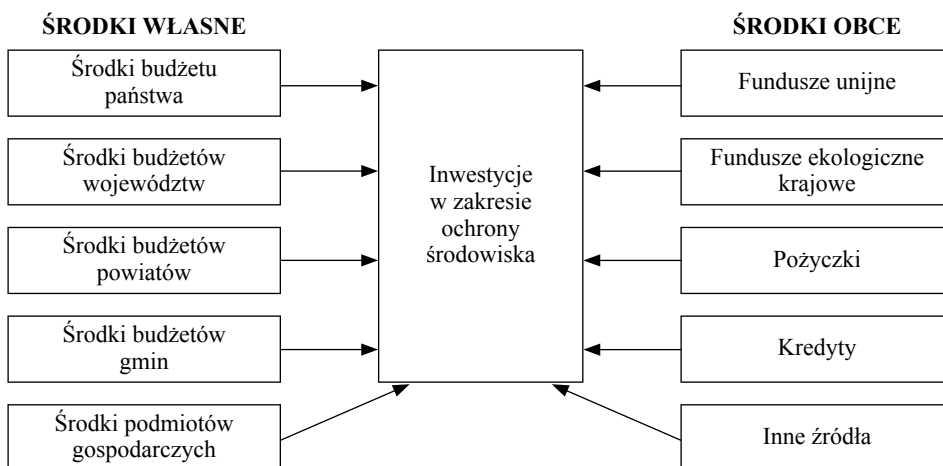
W ujęciu podmiotowym system finansowania ochrony środowiska w Polsce tworzą [Kobyliński 2002]:

- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- wojewódzkie fundusze ochrony środowiska i gospodarki wodnej działające na poziomie regionalnym,

- powiatowe i gminne fundusze ochrony środowiska i gospodarki wodnej, funkcjonujące lokalnie i znajdujące się w dyspozycji jednostek samorządu terytorialnego odpowiednio do poziomu ich oddziaływania,
- banki komercyjne z Bankiem Ochrony Środowiska oferującym preferencyjne kredyty na inwestycje związane z ochroną środowiska,
- fundacja „Ekofundusz” zarządzająca środkami pochodzącymi z konwersji zagranicznego długu publicznego,
- budżet państwa i budżety samorządów terytorialnych,
- Bank Światowy udzielający preferencyjnych kredytów i pożyczek,
- Unia Europejska w ramach programów celowych i operacyjnych,
- krajowe podmioty gospodarcze i instytucje.

Rola poszczególnych instytucji w finansowaniu dynamicznie rosnących potrzeb inwestycyjnych w zakresie ochrony środowiska ulega zmianom. Obok niewątpliwie znaczącej roli funduszy ochrony środowiska na szczeblu państwa i szczeblach lokalnych, wzrasta udział środków Unii Europejskiej przeznaczonych na ochronę środowiska w ramach programu Infrastruktura i Środowisko oraz regionalnych programów operacyjnych.

W ujęciu rodzajowym potencjalne źródła finansowania inwestycji w zakresie ochrony środowiska, podobnie jak w wypadku innych inwestycji, można podzielić na źródła własne i obce (por. rys. 1).



Rys. 1. Źródła finansowania inwestycji w zakresie ochrony środowiska

Fig. 1. Sources of finance of environmental investments

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Own elaboration.

Ogółem nakłady na inwestycje ekologiczne w kraju w latach 2005–2007 plasowały się na poziomie 6–7 mln zł (w 2005 r. wynosiły 5986 mln zł, w 2006 r. – 6877 mln zł, a w 2007 r. – 7521 mln zł.) [Ochrona... 2008], co oznacza coroczny wzrost wartości inwestycji o odpowiednio 15 i 10% rocznie w stosunku do roku poprzedniego.

Udział źródeł własnych i obcych w finansowaniu nakładów inwestycyjnych na ochronę środowiska w Polsce w latach 2005–2007 przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Nakłady na środki trwałe służące ochronie środowiska i gospodarce wodnej według udziału poszczególnych źródeł finansowania (w %)

Table 3. Investment expenditure on fixed assets used in protection of environment and water management according to a share of explicit sources of financing – per cent

| Wyszczególnienie | 2000 | 2005 | 2006 | 2007 |
|----------------------------|------|-------|-------|-------|
| Środki własne | 53,4 | 49,07 | 45,52 | 47,59 |
| Środki budżetu państwa | 2,2 | 1,07 | 0,98 | 0,91 |
| Środki budżetów województw | 1,6 | 0,45 | 0,67 | 0,40 |
| Środki budżetów powiatów | 0,2 | 0,10 | 0,24 | 0,14 |
| Środki budżetów gmin | 1,4 | 1,03 | 0,86 | 1,57 |
| Środki z zagranicy | 3,9 | 15,96 | 19,16 | 14,82 |
| Fundusze ekologiczne | 20,0 | 21,15 | 17,56 | 20,85 |
| Kredyty i pożyczki krajowe | 11,7 | 7,60 | 11,43 | 9,96 |
| Inne środki | 5,6 | 3,56 | 3,59 | 3,77 |

Źródło: [Ochrona... 2008].

Source: [Ochrona... 2008].

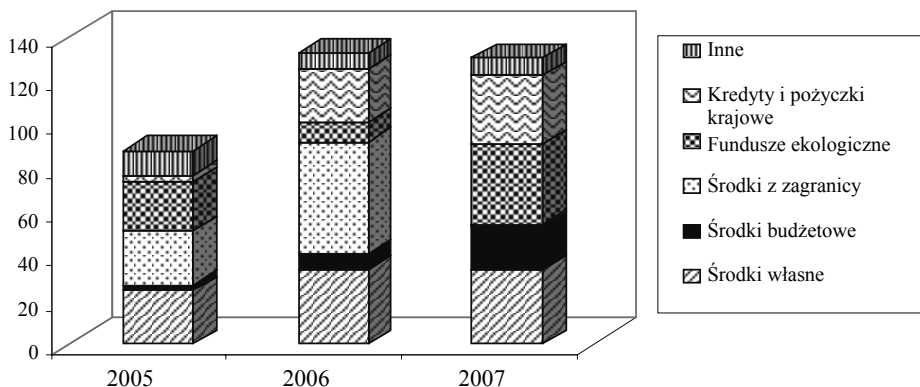
Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 3, w ciągu badanych lat proporcje udziału źródeł własnych i obcych utrzymywały się na zbliżonym poziomie, natomiast znaczącemu wzrostowi uległ udział środków z zagranicy, spowodowany włączeniem Polski w struktury unijne i dostępem do środków unijnych. Zwraca uwagę także to, że udział innych pozycji nie uległ również znaczącym zmianom, utrzymując porównywalny poziom w przedstawionych latach.

W układzie podmiotowym, według grup inwestorów, udział przedsiębiorstw w finansowaniu inwestycji w zakresie ochrony środowiska w latach 2005–2007 wynosił odpowiednio 47,2; 50,5 oraz 54,7%. Drugą grupę inwestorów stanowiły gminy, na które nałożony został ustawowy obowiązek dbałości o ochronę środowiska, z udziałem 50,4; 46,6 oraz 42,8% [Ochrona... 2008].

W układzie terytorialnym w 2007 r. największe nakłady na inwestycje służące ochronie środowiska zostały poniesione w woj. śląskim (19,78%), mazowieckim (13,19%) i wielkopolskim (5,01%), na które przypadło blisko 40% całości nakładów. Województwo zachodniopomorskie znalazło się na 7 pozycji z udziałem 5,72% i nakładami w kwocie ogółem 430,5 mln złotych [Ochrona... 2008].

ŹRÓDŁA FINANSOWANIA INWESTYCJI W ZAKRESIE OCHRONY ŚRODOWISKA W WOJEWÓDZTWIE ZACHODNIOPOMORSKIM

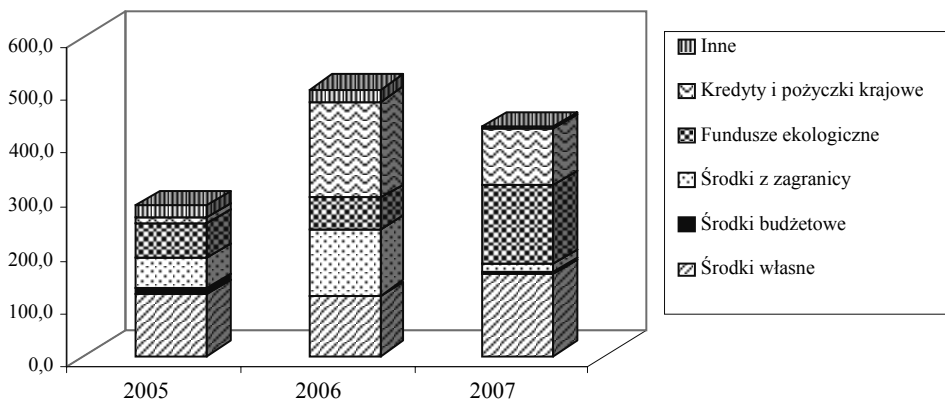
W latach 2005–2007 w województwie zachodniopomorskim przeznaczono 1565,6 mln zł na realizację inwestycji w zakresie ochrony środowiska. Ponad 77% tej kwoty wydatkowano na środki trwałe służące ochronie środowiska, a 23% przypadło na środki trwałe służące gospodarce wodnej. Głównymi źródłami finansowania inwestycji ekologicznych w woj. zachodniopomorskim były: środki własne (31%), kredyty i pożyczki krajowe (23%) oraz fundusze ekologiczne (21%) (rys. 2 i 3).



Rys. 2. Źródła finansowania inwestycji służących ochronie środowiska w woj. zachodniopomorskim w latach 2005–2007 (w mln zł)

Fig. 2. Sources of finance of investments at environmental protection area in West Pomeranian region in 2005–2007 (mln PLN)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [Ochrona... 2006; Ochrona... 2007; Ochrona... 2008].
Source: Authors' elaboration based on [Ochrona... 2006; Ochrona... 2007; Ochrona... 2008].



Rys. 3. Źródła finansowania inwestycji służących gospodarce wodnej w woj. zachodniopomorskim w latach 2005–2007 (w mln zł)

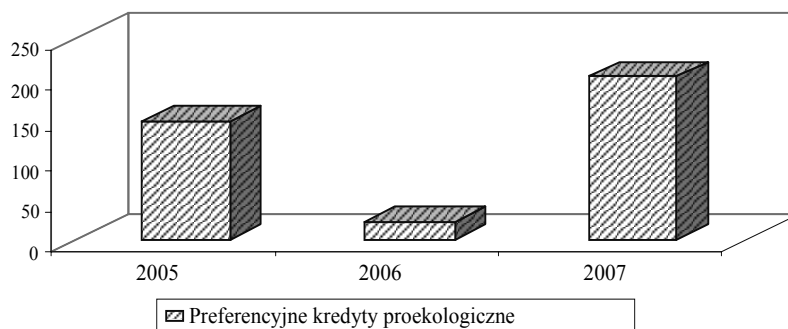
Fig. 3. Sources of finance of investments at water management in West Pomerania region in 2005–2007 (mln PLN)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [Ochrona... 2006; Ochrona... 2007; Ochrona... 2008].
Source: Authors' elaboration based on [Ochrona... 2006; Ochrona... 2007; Ochrona... 2008].

Biorąc pod uwagę źródła finansowania inwestycji służących ochronie środowiska i inwestycji służących gospodarce wodnej jedyna istotna różnica polega na tym, iż w inwestycjach związanych z gospodarką wodną był znaczący udział środków budżetowych (8% w porównaniu do 1% w przypadku inwestycji służących ochronie

środowiska). Ponad 93% środków budżetowych związanych z inwestycjami służącymi ochronie środowiska pochodziło z budżetu województwa, natomiast głównym źródłem środków budżetowych w przypadku inwestycji związanych z gospodarką wodną stanowiły budżety gmin (63%). Warto również dodać, iż w inwestycjach służących gospodarce wodnej istotną rolę, obok środków własnych, odegrały środki z zagranicy (22%). Z danych zaprezentowanych na rysunkach 2 i 3 wynika znaczący przyrost udziału kredytów i pożyczek w finansowaniu inwestycji ekologicznych w 2006 r. (wartość udzielonych kredytów i pożyczek wzrosła w porównaniu do 2005 r. o 1426% w przypadku inwestycji służących ochronie środowiska i o 700% w przypadku inwestycji służących gospodarce wodnej).

Istotnym źródłem finansowania inwestycji w ochronę środowiska i gospodarkę wodną, obok środków własnych, są kredyty i pożyczki krajowe. W latach 2005–2007 Bank Ochrony Środowiska SA (BOŚ SA) udzielił 546 kredytów proekologicznych na kwotę ponad 373 mln zł (rys. 4).



Rys. 4. Kredyty proekologiczne udzielone przez Bank Ochrony Środowiska SA na finansowanie inwestycji w zakresie ochrony środowiska w woj. zachodniopomorskim w latach 2005–2007 (w mln zł)

Fig. 4. Ecological loans granted by Bank Ochrony Środowiska for investments at environmental protection area in West Pomeranian region in 2005–2007 (mln PLN)

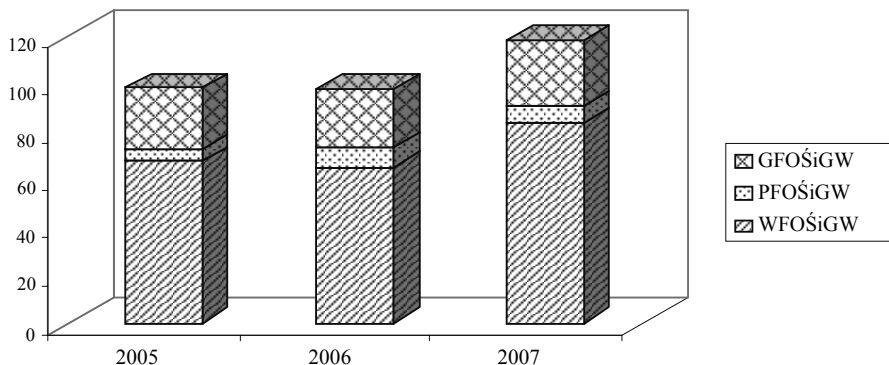
Źródło: Opracowanie własne na podstawie [Ochrona... 2006; Ochrona... 2007; Ochrona... 2008].

Source: Authors' elaboration based on [Ochrona... 2006; Ochrona... 2007; Ochrona... 2008].

Z danych zaprezentowanych na rysunku 4 wynika, iż 94% środków w ramach preferencyjnych kredytów proekologicznych przyznano inwestorom woj. zachodniopomorskiego w latach 2005 i 2007. Pomimo iż w 2006 r. BOŚ SA udzielił 139 kredytów (25,5%), to ich wartość wyniosła tylko 22,4 mln zł. Ponad 73% z nich zostało udzielonych we współpracy z Narodowym i Wojewódzkim Funduszem Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW, WFOŚiGW).

W latach 2005–2007 fundusze ochrony środowiska i gospodarki wodnej (wojewódzki, powiatowe i gminne) przeznaczyły na dofinansowanie inwestycji ekologicznych w woj. zachodniopomorskim ponad 314 mln zł (rys. 5).

Najwięcej środków pochodziło z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (69%), najmniej zaś z powiatowych funduszy ochrony środowiska



Rys. 5. Wydatki inwestycyjne wojewódzkiego, powiatowych i gminnych funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej w woj. zachodniopomorskim w latach 2005–2007 (w mln zł)

Fig. 5. Investment expenditure of regional, districts and communes funds for environmental protection and water management in West Pomeranian region in 2005–2007 (mln PLN)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [Ochrona... 2006; Ochrona... 2007; Ochrona... 2008].
 Source: Authors' elaboration based on [Ochrona... 2006; Ochrona... 2007; Ochrona... 2008].

i gospodarki wodnej (7%). Spowodowane to może być tym, iż zarówno powiatowe, jak i gminne fundusze ochrony środowiska i gospodarki wodnej finansują inwestycje w zakresie ochrony środowiska tylko i wyłącznie w formie bezzwrotnej – w postaci dotacji i dopłat, natomiast WFOŚiGW udziela dodatkowo pożyczek i kredytów ekologicznych (finansowanie zwrotne). Najczęściej inwestorzy woj. zachodniopomorskiego ze środków pozyskanych z funduszy ekologicznych realizowali inwestycje w zakresie gospodarki ściekowej (168,5 mln zł). Najmniejszym zainteresowaniem cieszyły się przedsięwzięcia inwestycyjne związane z gospodarką odpadami (31,1 mln zł).

Warto przy tym dodać, że pozyskane przez inwestorów woj. zachodniopomorskiego środki na inwestycje ekologiczne są jednak niewystarczające do spełnienia wymogów unijnych zarówno w zakresie ochrony środowiska, jak i gospodarki wodnej. Dlatego też przedsiębiorcy i samorządy lokalne powinny korzystać ze środków z funduszy strukturalnych, do których otrzymały dostęp wraz z akcesją do Unii Europejskiej. Samorządy lokalne woj. zachodniopomorskiego w latach 2004–2006 pozyskały z funduszy unijnych ponad 590 mln zł, z czego ponad 530 mln zł, pochodzące z Funduszu Spójności, przeznaczono na inwestycje w ramach zintegrowanej gospodarki wodno-ściekowej w dorzeczu Parsęty. Pozostałe 60 mln zł pozyskano z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego na realizację inwestycji ekologicznych w ramach Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego (25 gmin – kwota 50 mln zł) i Inicjatywy Wspólnotowej Interreg III (6 gmin – kwota 10 mln zł) [www.mapa.fundusze-strukturalne.gov.pl z dnia 04.01.2009 r.]. Ponad 80% inwestycji w zakresie ochrony środowiska współfinansowanych z funduszy unijnych dotyczyło budowy, rozbudowy i modernizacji infrastruktury wodno-kanalizacyjnej.

UWAGI KOŃCOWE

Ochrona środowiska jest jednym z priorytetowych celów stawianych przez Unię Europejską krajom członkowskim. Wysoka ranga konieczności ochrony środowiska wynika z postępu technicznego i technologicznego skutkującego pogarszaniem stanu środowiska naturalnego oraz z niedostatecznej dbałości ze strony społeczeństwa o czystość środowiska naturalnego.

W celu realizacji priorytetowych zadań w zakresie ochrony środowiska stojących przed władzami państwowymi, władzami lokalnymi oraz podmiotami gospodarczymi, a wyrażonych w licznych aktach prawnych różnej rangi, począwszy od konstytucji, przez ustawy po akty wykonawcze, dynamicznie wzrasta liczba inwestycji o charakterze ekologicznym finansowanych z różnych źródeł własnych i obcych.

Z przedstawionego przeglądu inwestycji w zakresie ochrony środowiska realizowanych w latach 2005–2007 w województwie zachodniopomorskim wynika, że do podstawowych źródeł finansowania inwestycji ekologicznych należały kredyty i pożyczki zaciągane w bankach krajowych oraz środki z funduszy ochrony środowiska tworzonych na szczeblu kraju, województw, powiatów i gmin. W latach 2005–2007 w woj. zachodniopomorskim przeznaczono 1565,6 mln zł na realizację inwestycji ekologicznych. Ponad $\frac{3}{4}$ tej kwoty wydatkowano na środki trwale służące ochronie środowiska, a niecała $\frac{1}{4}$ przypadła na środki trwale służące gospodarce wodnej.

Należy przypuszczać, że struktura źródeł finansowania inwestycji w zakresie ochrony środowiska w najbliższych latach zmieni się na rzecz wzrostu udziału funduszy unijnych dostępnych w ramach programów ustalonych na lata 2007–2013.

PIŚMIENNICTWO

- Barczak A., 2006. Zadania samorządu terytorialnego w zakresie ochrony środowiska, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa.
- Decyzja 1600/2002/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 22 lipca 2002 r. ustanawiająca szósty wspólnotowy program działań w zakresie środowiska naturalnego na lata 2002–2012. Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich L 242/1.
- Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój”, (1998). Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
- Kobyliński R. i in., 2002. Programowanie i finansowanie inwestycji w ochronie środowiska. Agencja Rozwoju Środowiska Sp. z o.o., Koszalin.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997. Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483.
- Ochrona środowiska 2006. Informacje i Opracowanie Statystyczne 2006. GUS, Warszawa.
- Ochrona środowiska 2007. Informacje i Opracowanie Statystyczne 2007. GUS, Warszawa.
- Ochrona środowiska 2008. Informacje i Opracowanie Statystyczne 2007. GUS, Warszawa.
- Ochrona środowiska w dokumentach Unii Europejskiej, 2005. Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Warszawa.
- Okrański A., 2007. Obowiązki samorządu w zakresie ochrony środowiska. Gazeta Prawna Nr 027.
- Rabiej S., Machnicki C., 2007. Ochrona środowiska w gospodarce gminy. Poradnik. Dom Wydawniczy Medium, Warszawa.
- Ustawa o samorządzie terytorialnym z 8 marca 1990. Dz.U. 1990 nr 16, poz. 95 z późn. zm.
- Ustawa z 13 września 1996 r. o utrzymaniu czystości i porządku w gminach. Dz.U. 1996 nr 132, poz. 622 z późn. zm.

- Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz.U. 2004 nr 92, poz. 880 z późn. zm.
Ustawa z 18 lipca 2001 r. Prawo wodne. Dz.U. 2001 nr 115, poz. 1229 z późn. zm.
Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. o odpadach. Dz.U. 2001 nr 62, poz. 628 z późn. zm.
Ustawa z 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska. Dz.U. 2001 nr 62, poz. 627 z późn. zm.
Ustawa z 7 czerwca 2001 r. o zbiorowym zaopatrzeniu w wodę i zbiorowym odprowadzaniu ścieków. Dz.U. 2001 nr 72, poz. 747 z późn. zm.
Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Dz.U. 2003 nr 80, poz. 717.
Ustawa z 11 maja 2001 r. o obowiązkach przedsiębiorców w zakresie gospodarowania niektórymi odpadami oraz o opłacie produktowej i depozytowej. Dz.U. 2001 nr 63, poz. 639.
Ustawa z 29 lipca 2005 r. o zużytych sprzęcie elektrycznym i elektronicznym. Dz.U. 2005 nr 180, poz. 1495 z późn. zm.
www.mapa.funduszeuropejskie.gov.pl [z dnia 04.01.2009 r.]

FINANCING OF INVESTMENT AT ENVIRONMENTAL PROTECTION AREA IN WEST POMERANIAN REGION

Abstract. A State, local governments and entities are in charge of resolving problems of environmental protection. According to this such institutions are the main investors of environmental projects.

Because of high capital absorbance of environmental investments a seeking for source of their financing can be difficult to solve issue.

Authors have attempted an assessment of amount, types and sources of funding the investments at environmental area in West Pomeranian region in 2005–2007.

Key words: environment protection, local governments, source of finance, investment, West Pomeranian region

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 05.05.2009

BEZROBOCIE MIESZKAŃCÓW WSI – UJĘCIE MODELOWE NA PODSTAWIE BADAŃ WŁASNYCH

Nina Drejerska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Streszczenie. W opracowaniu zawarto identyfikację czynników determinujących bezrobocie mieszkańców obszarów wiejskich w Polsce. Badaniami przeprowadzonymi w 2006 r. objęto 1000 wiejskich gospodarstw domowych z 24 powiatów na terenie całego kraju. Podano analizie dane o 2084 członkach badanych gospodarstw domowych w wieku produkcyjnym w celu opracowania modelu identyfikującego wpływ poszczególnych zmiennych społeczno-ekonomicznych na prawdopodobieństwo bezrobocia wśród ludności wiejskiej. Czynniki wpływającymi na prawdopodobieństwo bezrobocia okazały się być zamieszkiwany makroregion i grupa powiatu, płeć, wiek, pozycja w rodzinie, posiadany zawód, a także zamieszkiwanie w rolnym lub bezrolnym gospodarstwie domowym.

Słowa kluczowe: aktywność zawodowa, bezrobocie, mieszkańcy wsi, model

WSTĘP

Kwestie zatrudnienia i bezrobocia oraz bierności zawodowej są jednymi z bardziej znaczących problemów w wielu współczesnych gospodarkach. W Polsce zagadnienia te nabrały znaczenia w okresie transformacji ustrojowej i do chwili obecnej stanowią jedną z najważniejszych kwestii społeczno-gospodarczych. Problemem jest właściwie bezrobocie, ale nie da się go rozpatrywać w oderwaniu od zatrudnienia. Te dwa bieguny tworzą razem pole aktywności zawodowej ludności.

W tej sytuacji ważne są próby rozpoznania czynników determinujących aktywność zawodową. W przypadku mieszkańców wsi jest to tym bardziej istotne, gdyż ze względu już na sam fakt zamieszkiwania w oddaleniu od bardziej rozwiniętych miejskich rynków pracy oraz trudniejszy dostęp do szerszej oferty edukacyjnej narażeni są oni na niedopasowania strukturalne na rynku pracy. Znaczenie wykształcenia jest natomiast podkreślane na przykład w ramach teorii kapitału ludzkiego, która proponuje wyjaśnienie dla empirycznie obserwowanego związku między stopą bezrobocia a posiadanymi

Adres do korespondencji – Corresponding author: Nina Drejerska, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Nauk Ekonomicznych, Katedra Polityki Agrarnej i Marketingu, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, nina_drejerska@sggw.pl

umiejętnościami. Według teorii kapitału ludzkiego, stopa bezrobocia jest odwrotnie związana z poziomem umiejętności [Becker 1975]. Ponadto, teoria ta akcentuje znaczenie kompetencji ogólnych dla zwiększania możliwości rynkowych posiadających je jednostek [Winkelmann 1994].

CEL I METODA BADAŃ

Materiałem badawczym wykorzystanym w artykule są dane empiryczne stanowiące część projektu badawczego pt. *Analiza i ocena sytuacji kobiet wiejskich na rynku pracy*, współfinansowanego z Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego Rozwój Zasobów Ludzkich. Badanie przeprowadzono w formie wywiadu kwestionariuszowego w celowo wybranych 24 powiatach całego kraju w drugiej połowie 2006 r. Kryteria doboru stanowiły: położenie w jednym z regionów na poziomie NUTS 1¹ (nazywanych dalej makroregionami w celu odróżnienia od podejścia regionalnego opartego na podziale wojewódzkim) oraz sytuacja pod względem stopy bezrobocia i wielkości PKB na 1 mieszkańca. W rezultacie z każdego z sześciu makroregionów wybrano do badań po cztery powiaty – dwa o najlepszej i dwa o najgorszej sytuacji w zakresie tych dwóch czynników. W każdym z powiatów poddano badaniu 41 lub 42 wiejskie gospodarstwa domowe, co łącznie dało 1000 gospodarstw domowych.

Celem całego projektu było zidentyfikowanie uwarunkowań determinujących sytuację kobiet wiejskich na rynku pracy i aby był on możliwy do zrealizowania, badaniu poddano całe gospodarstwa domowe. Podejście takie było uzasadnione faktem, iż aby określać jakąkolwiek specyfikę sytuacji kobiet, niezbędna jest znajomość tego samego zakresu w odniesieniu do mężczyzn. Ponadto, w społecznościach wiejskich bardzo często jeszcze sytuacja kobiet nie może być rozpatrywana w oderwaniu od na ogół ciągle tradycyjnej rodziny wiejskiej, która w znacznym stopniu wyznacza role poszczególnym jej członkom [Drejerska, Pomianek 2008].

W badaniu uczestniczyły zarówno gospodarstwa domowe z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego, jak i tzw. bezrolne gospodarstwa domowe. Proporcje tych dwu grup gospodarstw w próbie badawczej ustalono według wskaźnika udziału ludności w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego w grupie ludności zamieszkałej na obszarach wiejskich.

¹ Nomenklatura Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych (NTS) została opracowana na podstawie europejskiej Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS) obowiązującej w krajach Unii Europejskiej. Poziom 1 obejmuje obszar regionu [z dniem 1 maja 2004 r. powołano 6 regionów, w skład których wchodzi po kilka (od 2 do 4) województw – rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 2004 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie wprowadzenia Nomenklatury Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych (NTS) (Dz. U. z dnia 1 maja 2004 r.)]. Regiony: centralny – województwa: łódzkie i mazowieckie; południowy – województwa: małopolskie i śląskie; wschodni – województwa: lubelskie, podkarpackie, świętokrzyskie i podlaskie; północno-zachodni – województwa: wielkopolskie, zachodniopomorskie i lubuskie; południowo-zachodni – województwa: dolnośląskie i opolskie; północny – województwa: kujawsko-pomorskie, warmińsko-mazurskie i pomorskie.

Celem pracy jest identyfikacja determinantów bezrobocia w badanej populacji 2084 osób w wieku produkcyjnym – członków badanych gospodarstw domowych, o których uzyskano informacje na temat ich statusu na rynku pracy. Narzędziem służącym do określenia wpływu poszczególnych czynników na prawdopodobieństwo bezrobocia jest model regresji logistycznej opracowany w ramach przygotowania pracy doktorskiej pt. *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania aktywności zawodowej ludności wiejskiej* [Drejska 2009].

DETERMINANTY BEZROBOCIA

W celu określenia, jakie czynniki czy cechy poszczególnych jednostek mogą sprzyjać byciu bezrobotnym, przygotowano tabelę kontyngencji dla takich cech, jak: makroregion, grupa powiatów, zamieszkiwanie z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego lub w bezrolnym gospodarstwie domowym, płeć, wiek, pozycja w rodzinie, wykształcenie, zawód, posiadanie dodatkowych kwalifikacji (tab. 1).

Tabela 1. Zależności krzyżowe między wybranymi czynnikami a aktywnością zawodową (%)
Table 1. Cross relations between selected factors and economic activity (%)

| | Wyszczególnienie | Pracujący | Bezrobotni |
|--------------------|---------------------|-------------|-------------|
| | 1 | 2 | 3 |
| | Ogółem | 92,3 | 7,7 |
| Makroregion | centralny | 95,7 | 4,3 |
| | południowo-zachodni | 95,2 | 4,8 |
| | południowy | 91,0 | 9,0 |
| | północno-zachodni | 90,6 | 9,4 |
| | północny | 84,7 | 15,3 |
| | wschodni | 96,4 | 3,6 |
| Grupa powiatów* | 1. | 94,6 | 5,4 |
| | 2. | 90,1 | 9,9 |
| Typ gospodarstwa | rolne | 98,0 | 2,0 |
| | bezrolne | 83,3 | 16,7 |
| Płeć | mężczyzna | 94,7 | 5,3 |
| | kobieta | 89,5 | 10,5 |
| Grupa wiekowa | do 24 lat | 85,8 | 14,2 |
| | 25–34 lata | 91,7 | 8,3 |
| | 35–44 lata | 90,7 | 9,3 |
| | 45–54 lata | 97,3 | 2,7 |
| | powyżej 55 lat | 96,2 | 3,8 |
| Pozycja w rodzinie | głowa rodziny | 96,3 | 3,7 |
| | małżonek | 89,9 | 10,1 |
| | córka/syn | 89,7 | 10,3 |
| | inny | 89,5 | 10,5 |

Tabela 1, cd.

| | 1 | 2 | 3 |
|------------------------|--|-------------|-------------|
| Wykształcenie | nieukończone podstawowe i podstawowe | 91,6 | 8,4 |
| | zawodowe | 91,3 | 8,7 |
| | średnie | 92,4 | 7,6 |
| | wyższe | 95,5 | 4,5 |
| Zawód | brak zawodu | 87,6 | 12,4 |
| | specjaliści | 94,9 | 5,1 |
| | technicy i inny personel | 91,8 | 8,2 |
| | pracownicy usług osobistych i sprzedawcy | 84,3 | 15,7 |
| | rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy | 96,4 | 3,6 |
| | robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy | 92,6 | 7,4 |
| | wykształcenie ogólne | 95,0 | 5,0 |
| Dodatkowe kwalifikacje | nie | 92,5 | 7,5 |
| | tak | 90,8 | 9,2 |

* grupa 1. – powiaty o najniższym stopniu bezrobocia rejestrowanego, a najwyższym PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca w danym makroregionie; grupa 2. – powiaty o najwyższym stopniu bezrobocia rejestrowanego i najniższym PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca w danym makroregionie

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Own elaboration.

Dane z tabeli 1 wskazują na największą skalę bezrobocia przede wszystkim wśród osób w bezrolnych gospodarstwach domowych, następnie z zawodami z grupy pracownicy usług osobistych i sprzedawcy, mieszkańców makroregionu północnego oraz osób do 24. roku życia.

Dla zmiennych: makroregion, grupa powiatów, typ gospodarstwa, płeć, wiek, pozycja w rodzinie oraz zawód, prawdopodobieństwo towarzyszące statystyce χ^2 było mniejsze od 0,05, co pozwala na stwierdzenie, że zależności te są statystycznie istotne. Związek między poziomem wykształcenia i dodatkowymi kwalifikacjami a bezrobociem okazał się natomiast nieistotny statystycznie. Dla zmiernienia siły tych zależności posłużono się współczynnikiem V Cramera, osiągającym wartości z przedziału [0,1]. W tabeli 2 zaprezentowano istotne statystycznie ($p < 0,05$) wartości współczynnika V Cramera dla wybranych zmiennych objaśniających.

Tabela 2. Wartości współczynnika V Cramera dla analizowanych zmiennych wpływających na bezrobocie

Table 2. Values of V Cramer coefficient for analysed variables influencing on unemployment

| Wyszczególnienie | Współczynnik V Cramera |
|--------------------|------------------------|
| Makroregion | 0,149 |
| Grupa powiatów | 0,083 |
| Typ gospodarstwa | 0,267 |
| Płeć | 0,098 |
| Grupa wiekowa | 0,143 |
| Pozycja w rodzinie | 0,118 |
| Zawód | 0,124 |

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Own elaboration.

Najsilniejsza zależność wystąpiła między bezrobociem a typem gospodarstwa domowego (rolne/bezrolne). Pozostałe uwarunkowania wykazały mniejsze, choć istotne statystycznie, znaczenie.

MODEL REGRESJI LOGISTYCZNEJ DLA BEZROBOCIA

W celu dokładniejszego porównania wpływu poszczególnych czynników na bycie bezrobotnym zbudowano model regresji logistycznej dla pracujących i bezrobotnych objętych badaniem. Tego typu model był np. oszacowany przez M. Górę [Góra 1996]. Wszystkie zmienne istotne statystycznie mogły być podstawą budowy modelu regresji logistycznej dla określenia różnicy w uwarunkowaniach determinujących bycie pracującym lub bezrobotnym. Ostateczny zestaw zaproponowanych zmiennych został przedstawiony w tabeli 3.

Tabela 3. Zmienne objaśniające dla bezrobocia w modelu regresji logistycznej
Table 3. Independent variables for unemployment in the model of logistic regression

| Lp. | Symbol roboczy | Opis zmiennej |
|-----|-----------------------|--|
| 1 | Makroregion | makroregion, kategoria bazowa centralny |
| 2 | M_południowo-zachodni | południowo-zachodni |
| 3 | M_południowy | południowy |
| 4 | M_północno-zachodni | północno-zachodni |
| 5 | M_północny | północny |
| 6 | M_wschodni | wschodni |
| 7 | Grupa powiatów* | 0 = grupa 2, 1 = grupa 1 |
| 8 | Płeć | 0 = mężczyzna, 1 = kobieta |
| 9 | Pozycja | pozycja w rodzinie, kategoria bazowa głowa rodziny |
| 10 | P_małżonek | małżonek |
| 12 | P_córka/syn | córka/syn |
| 13 | P_inny | inny |
| 14 | Grupa wiekowa | grupa wiekowa, kategoria bazowa < 24 lat |
| 15 | G_25–34 | 25–34 lata |
| 16 | G_35–44 | 35–44 lata |
| 17 | G_45–54 | 45–54 lata |
| 18 | G_>= 55 | > 55 lat |
| 19 | Typ gospodarstwa | 0 = rolne, 1 = bezrolne |
| 20 | Zawód | zawód, kategoria odniesienia brak zawodu |
| 21 | Z_specjaliści | specjaliści |
| 22 | Z_technicy | technicy i inny średni personel |
| 23 | Z_usług | pracownicy usług osobistych i sprzedawcy |
| 24 | Z_rolnicy | rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy |
| 25 | Z_robotnicy | robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy |
| 26 | Z_ogólne | wykształcenie ogólne |

* oznaczenia jak w tabeli 1.

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Own elaboration.

Zmienną objaśnianą zdefiniowano jako 0 – pracujący i 1 – bezrobotni. Jako że wszystkie wybrane zmienne były już analizowane w badaniach innych autorów [Kotowska, Strzelecki 1993; Kwiatkowski 1995; Kucharski 2001; Michna 2001; Klonowska-Matynia, Zdrojewski 2008], odnośnie do wpływu na zmienną jaką jest bezrobocie, jako metodę wprowadzania zmiennych wybrano, zalecane w takich sytuacjach [Field 2005], wprowadzenie ich w jednym bloku. Wartości parametrów modelu oszacowano przy użyciu pakietu SPSS (tab. 4).

Zmiana w zakresie informacji wyjaśnianych przez model jest istotna statystycznie $\chi^2(21) = 304,106$, $p < 0,05$, dlatego też dodanie tych 7 zmiennych jako zmiennych objaśniających znacznie poprawia możliwość określenia przynależności do grup pracujących i bezrobotnych.

Tabela 4. Oszacowane wartości parametrów modelu regresji logistycznej dla bezrobocia
Table 4. Estimated values of parameters in the model of logistic regression for unemployment

| Lp. | Wyszczególnienie | β | Błąd standardowy | Wald | df | Istotność | Exp (β) | 95,0% przedział ufności dla exp β | |
|-----|-----------------------|---------|------------------|---------|----|-----------|-----------------|---|---------------|
| | | | | | | | | dolna granica | górna granica |
| 1 | Makroregion | | | 28,154 | 5 | 0,000 | | | |
| 2 | M_południowo-zachodni | 0,191 | 0,411 | 0,216 | 1 | 0,642 | 1,210 | 0,541 | 2,708 |
| 3 | M_południowy | 1,205 | 0,340 | 12,568 | 1 | 0,000 | 3,336 | 1,714 | 6,493 |
| 4 | M_północno-zachodni | 0,492 | 0,342 | 2,076 | 1 | 0,150 | 1,636 | 0,837 | 3,195 |
| 5 | M_północny | 1,321 | 0,333 | 15,756 | 1 | 0,000 | 3,748 | 1,952 | 7,196 |
| 6 | M_wschodni | 0,436 | 0,412 | 1,120 | 1 | 0,290 | 1,546 | 0,690 | 3,466 |
| 7 | Grupa powiatów | -0,866 | 0,199 | 18,922 | 1 | 0,000 | 0,421 | 0,285 | 0,621 |
| 8 | Płeć | 0,650 | 0,229 | 8,073 | 1 | 0,004 | 1,915 | 1,223 | 2,998 |
| 9 | Pozycja | | | 17,583 | 3 | 0,001 | | | |
| 10 | P_małżonek | 0,972 | 0,264 | 13,530 | 1 | 0,000 | 2,643 | 1,575 | 4,435 |
| 12 | P_córka/syn | 0,930 | 0,328 | 8,040 | 1 | 0,005 | 2,534 | 1,333 | 4,819 |
| 13 | P_inny | 1,410 | 0,438 | 10,355 | 1 | 0,001 | 4,096 | 1,735 | 9,668 |
| 14 | Grupa wiekowa | | | 18,215 | 4 | 0,001 | | | |
| 15 | G_25-34 | -0,561 | 0,281 | 3,987 | 1 | 0,046 | 0,571 | 0,329 | 0,990 |
| 16 | G_35-44 | -0,594 | 0,326 | 3,325 | 1 | 0,068 | 0,552 | 0,291 | 1,045 |
| 17 | G_45-54 | -1,662 | 0,402 | 17,048 | 1 | 0,000 | 0,190 | 0,086 | 0,418 |
| 18 | G_>=55 | -1,043 | 0,571 | 3,336 | 1 | 0,068 | 0,353 | 0,115 | 1,079 |
| 19 | Typ gospodarstwa | 2,527 | 0,245 | 106,397 | 1 | 0,000 | 12,521 | 7,746 | 20,239 |
| 20 | Zawód | | | 22,936 | 6 | 0,001 | | | |
| 21 | Z_specjaliści | -1,311 | 0,438 | 8,942 | 1 | 0,003 | 0,270 | 0,114 | 0,637 |
| 22 | Z_technicy | -0,363 | 0,387 | 0,881 | 1 | 0,348 | 0,695 | 0,326 | 1,485 |
| 23 | Z_usług | 0,057 | 0,405 | 0,020 | 1 | 0,888 | 1,059 | 0,479 | 2,341 |
| 24 | Z_rolnicy | -0,291 | 0,531 | 0,300 | 1 | 0,584 | 0,748 | 0,264 | 2,116 |
| 25 | Z_robotnicy | -0,185 | 0,372 | 0,247 | 1 | 0,619 | 0,831 | 0,401 | 1,723 |
| 26 | Z_ogólne | -1,381 | 0,492 | 7,886 | 1 | 0,005 | 0,251 | 0,096 | 0,659 |
| 27 | Stała | -4,393 | 0,575 | 58,328 | 1 | 0,000 | 0,012 | | |

Źródło: Opracowanie własne.
Source: Own elaboration.

Istotne wartości statystyki Walda wskazują, które zmienne wpływają na przynależność do grupy pracujących lub bezrobotnych. Z kolei interpretacja modelu regresji logistycznej ma następujące właściwości:

- siła wpływu poszczególnych zmiennych określana jest przy kontrolowanym wpływie pozostałych czynników,
- zakładając, że przedział ufności nie zawiera w sobie jedności, oszacowanie $\exp \beta > 1$ determinuje, że prawdopodobieństwo bezrobocia jest większe w grupie opisywanej przez daną zmienną w stosunku do kategorii odniesienia.

Interpretacja otrzymanych wartości parametrów zmiennych objaśniających jest następująca:

1) makroregiony:

- makroregion południowy: $\exp \beta = 3,336$, 95% przedział ufności = (1,714, 6,493); zmiana miejsca zamieszkania z regionu centralnego na południowy skutkowałaby wzrostem prawdopodobieństwa bycia bezrobotnym 3,3-krotnie;
- makroregion północny: $\exp \beta = 3,748$, 95% przedział ufności = (1,952, 7,196); zmiana miejsca zamieszkania z regionu centralnego na północny skutkowałaby wzrostem prawdopodobieństwa bycia bezrobotnym 3,7-krotnie;

2) grupa powiatów: $\exp \beta = 0,421$, 95% przedział ufności = (0,285, 0,621); zmiana miejsca zamieszkania z powiatu z grupy drugiej na powiat z grupy pierwszej skutkowałaby zmniejszeniem prawdopodobieństwa bycia bezrobotnym 2,4-krotnie;

3) płeć: $\exp \beta = 1,915$, 95% przedział ufności = (1,223, 2,998); bycie kobietą zwiększa prawdopodobieństwo przynależności do grupy bezrobotnych 1,9-krotnie;

4) pozycja w rodzinie:

- małżonek/głowy rodziny; $\exp \beta = 2,643$, 95% przedział ufności = (1,575, 4,435); bycie małżonkiem głowy rodziny zwiększa prawdopodobieństwo przynależności do grupy bezrobotnych 2,6-krotnie;
- status córka/syn: $\exp \beta = 2,534$, 95% przedział ufności = (1,333, 4,819); bycie dorosłym dzieckiem zwiększa prawdopodobieństwo przynależności do grupy bezrobotnych 2,5-krotnie;
- status „inny członek rodziny” (poza wyżej wymienionymi kategoriami oraz kategorią rodziców wyłączonej z analizy ze względu na małą liczebność w grupie bezrobotnych): $\exp \beta = 4,096$, 95% przedział ufności = (1,735, 9,668); bycie innym członkiem rodziny zwiększa prawdopodobieństwo przynależności do grupy bezrobotnych aż 4-krotnie;

5) wiek:

- grupa wiekowa od 25 do 34 lat: $\exp \beta = 0,571$, 95% przedział ufności = (0,329, 0,990); wiek z przedziału od 25 do 34 lat zmniejsza prawdopodobieństwo przynależności do grupy bezrobotnych 1,8-krotnie,
- grupa wiekowa od 45 do 54 lat: $\exp \beta = 0,190$, 95% przedział ufności = (0,086, 0,418); wiek z przedziału od 45 do 54 lat zmniejsza prawdopodobieństwo przynależności do grupy bezrobotnych ponad 5-krotnie;

6) typ gospodarstwa domowego: $\exp \beta = 12,521$, 95% przedział ufności = (7,746, 20,239); pochodzenie z bezrolnego gospodarstwa domowego zwiększa prawdopodobieństwo przynależności do grupy bezrobotnych ponad 12-krotnie. Z pewnością jest to wielkość przeszacowana, np. na skutek zakwalifikowania do pracujących osób

zaangażowanych w prace rolnicze w niepełnym wymiarze czasu i zbędnych w gospodarstwie indywidualnym, ale potwierdza kierunek zależności identyfikowany również w badaniach innych autorów;

7) grupy zawodowe:

- grupa zawodowa specjaliści: $\exp \beta = 0,270$, 95% przedział ufności = (0,114, 0,637); posiadanie takiego zawodu zmniejsza prawdopodobieństwo przynależności do grupy bezrobotnych 3,7-krotnie;
- grupa osób z wykształceniem ogólnym: $\exp \beta = 0,251$, 95% przedział ufności = (0,096, 0,659); wykształcenie ogólne zmniejsza prawdopodobieństwo przynależności do grupy bezrobotnych 4-krotnie.

Poprawność oszacowanego modelu została oceniona za pomocą tabeli klasyfikacji przedstawiającej odsetek poprawnie sklasyfikowanych obserwacji na podstawie opracowanego modelu (tab. 5). Na jej podstawie można stwierdzić, że funkcja logistyczna przewiduje prawidłowo przynależność do jednej z dwóch grup (pracujących bądź bezrobotnych) w 93% przypadków.

Tabela 5. Tabela klasyfikacji w modelu regresji logistycznej dla bezrobocia

Table 5. Classification table in the model of logistic regression for unemployment

| Obserwowane | Przewidywane | | Procent poprawnych klasyfikacji |
|----------------|--------------|------------|---------------------------------|
| | pracujący | bezrobotni | |
| Pracujący | 1909 | 11 | 99,4 |
| Bezrobotni | 126 | 35 | 21,7 |
| Procent ogółem | | | 93,4 |

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Own elaboration.

W celu oceny dopasowania modeli do danych empirycznych wykorzystuje się test Hosmera i Lemeshowa.

$$H_0 : Y = \hat{Y}$$

$$H_1 : Y \neq \hat{Y}$$

Hipoteza H_0 zakłada, że wartości oszacowane i zaobserwowane są sobie równe. Jeśli $p > 0,05$, to brak podstaw do odrzucenia hipotezy H_0 , że wartości oszacowane i zaobserwowane są sobie równe. W przeciwnym przypadku, gdy $p < 0,05$, hipotezę H_0 należy odrzucić, czyli model jest źle dopasowany do danych empirycznych [Brace, Kemp, Snelgar 2003]. Wynik testu Hosmera i Lemeshowa dla oszacowanego modelu to $\chi^2(8) = 10,195$, $p = 0,252$, co wskazuje na to, że model opisuje dane rzeczywiste całkiem dobrze.

Miarą wartości dopasowania modeli są również współczynniki determinacji. Dla modeli regresji logistycznej są to odpowiednio współczynniki pseudo R^2 Coxa i Snella oraz Nagelkerke'a. Analogicznie jak w regresji liniowej wyrażają one, jaka część ogólnej zmienności zmiennej zależnej jest wyjaśniona przez model, przy czym pierwszy z nich nigdy nie osiąga wartości 1, natomiast drugi może osiągać wartości z przedziału domkniętego od 0 do 1 [Field 2005]. W oszacowanym modelu bezrobocia wartość

współczynnika pseudo R^2 Coxa i Snella wyniosła 0,136, a Nagelkerke'a 0,325. Oznacza to, że fakt przynależności do grupy pracujących lub bezrobotnych jest od ponad 13% do prawie 33% wyjaśniany zmiennymi objaśniającymi zawartymi w modelu.

Wracając jednak do merytorycznych wyników otrzymanych przy użyciu oszacowanego modelu, należy podać, jak się one mają do rezultatów badań innych autorów.

Przykładem na potwierdzenie zróżnicowań terytorialnych na rynku pracy jest makroregion północy. Chociaż w opracowaniach Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej jest on definiowany jako województwa: zachodniopomorskie, pomorskie i warmińsko-mazurskie, podczas gdy według nomenklatury NTS to: pomorskie, warmińsko-mazurskie i kujawsko-pomorskie, to podawany on jest jako typowy przykład obszaru wyróżniającego się tradycyjnie najwyższą stopą bezrobocia wśród ludności wiejskiej. Przykład ten najdobitniej świadczy o dysproporcjach w poziomie bezrobocia w poszczególnych częściach kraju. Na obszarach, gdzie restrukturyzacja gospodarki zaznaczyła się silnym bezrobociem strukturalnym już na początku transformacji ustrojowej, brak poprawy w następnych latach sprzyjał narastaniu bezrobocia o charakterze frykcyjnym, co jeszcze bardziej powiększyło nierównowagę na rynku pracy [Sikorska 1997].

Gorszą sytuację kobiet na rynku pracy potwierdzają wyższe stopy bezrobocia wśród kobiet w porównaniu z mężczyznami właściwe w całej Unii Europejskiej, co odnotowano między innymi w badaniach G. Węgrzyna [Węgrzyn 2006] czy J. Sawickiej, gdzie analizowano ludność wiejską [Sawicka 2005].

Wpływ pozycji w rodzinie na prawdopodobieństwo bycia bezrobotnym potwierdził, również przy wykorzystaniu modelu regresji logistycznej, na podstawie danych z BAEL, P. Strawiński, którego parametry oszacowanego modelu wskazują, że członkowie rodzin częściej bywają bezrobotni niż głowy rodzin [Strawiński 2008]. Do podobnych wniosków doszli też we wcześniejszych badaniach I.E. Kotowska i Z. Strzelecki, którzy stwierdzili, że największe ryzyko pozostawania bez pracy dotyczy osób obojga płci zajmujących pozycję dziecka w gospodarstwie (około 26%). Według przeprowadzonych przez nich analiz, równie wysoka stopa bezrobocia charakteryzowała mężczyzn zajmujących pozycje współmałżonków, przypuszczalnie, jako rezultat zmiany pozycji mężczyzn w gospodarstwie w efekcie utraty pracy. Relatywnie większe bezrobocie występowało wśród kobiet będących głowami rodzin [Kotowska, Strzelecki 1993]. Na większe znaczenie problemu bezrobocia w najmłodszych grupach wiekowych wskazali między innymi J. Hybel [Hybel 2004] i I. Frenkel [Frenkel 2005].

Większa skala bezrobocia w populacji członków bezrolnych gospodarstw domowych jest już tradycyjnie podkreślana przez prowadzących badania w tym zakresie. A. Sikorska [1997] przywołuje wyniki badań potwierdzające tę zależność przeprowadzonych w IERiGŻ w 1992 i 1996 r., jak również przez GUS w 1994 r. W ostatnich badaniach IERiGŻ potwierdza to między innymi Ł. Zwoliński [Zwoliński 2007].

Obok poziomu wykształcenia coraz większe znaczenie dla szans na rynku pracy mają wyuczony zawód i dodatkowe umiejętności. Analiza wykorzystująca jako narzędzie model logistyczny pozwoliła E. Kwiatkowskiemu na postawienie hipotezy, że prawdopodobieństwo bycia bezrobotnym jest powiązane między innymi z zawodem. Wprawdzie w wykorzystanym modelu zastosowano inny podział na zawody niż ten według klasyfikacji zawodów i specjalności, ale wyniki oszacowania potwierdziły, że osoby z zawodami z kategorii średnia i wyższa kadra zarządzająca, pracownicy wykwalifikowani oraz

pracownicy biurowi charakteryzowali się niższym prawdopodobieństwem bycia bezrobotnym w stosunku do kategorii bazowej, którą byli robotnicy [Kwiatkowski 1995]. W latach 2000–2002 najczęściej było bezrobotnych z zawodami z grup: robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy, pracownicy usług osobistych i sprzedawcy, pracownicy przy pracach prostych, operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń oraz pracownicy biurowi. Najmniej w tym okresie było bezrobotnych specjalistów, stosunkowo mało rolników, ogrodników leśników i rybaków [Ostój 2005].

PODSUMOWANIE

Posiadane wykształcenie oraz dodatkowe kwalifikacje są istotnymi czynnikami determinującymi aktywność zawodową ludności wiejskiej. Oszacowany model bezrobocia wskazuje na około 4-krotnie mniejsze prawdopodobieństwo bezrobocia w grupach osób z wykształceniem ogólnym i zawodem z grupy „specjaliści” w porównaniu z osobami bez zawodu. Potwierdza to teorię kapitału ludzkiego, akcentującą większe możliwości na rynku pracy osób o wyższym poziomie tego kapitału, a w szczególności mających większe kompetencje ogólne.

Również pozostałe wyniki oszacowanego modelu potwierdzają prawidłowości identyfikowane w badaniach innych autorów w zakresie aktywności zawodowej mieszkańców wsi, szczególnie w zakresie jej zróżnicowania ze względu na zamieszkiwany makroregion, płeć, pozycję w rodzinie czy zamieszkiwanie w gospodarstwie domowym z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego.

PIŚMIENNICTWO

- Becker G.S., 1975. Human capital: a theoretical and empirical analysis with special reference to education. National Bureau for Economic Research, 16.
- Brace N., Kemp R., Snelgar R., 2003. SPSS for Psychologists: A Guide to Data Analysis Using SPSS for Windows. Lawrence Erlbaum Associates, 274.
- Drejerska N., 2009. Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania aktywności zawodowej ludności wiejskiej. Maszynopis pracy doktorskiej przygotowanej w Katedrze Polityki Agrarnej i Marketingu Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego pod kierunkiem prof. dr hab. Janiny Sawickiej, 143–150.
- Drejerska N., Pomianek I.M., 2008. Przedsiębiorczość jako przejaw aktywności zawodowej mieszkańców obszarów wiejskich [w:] Problemy Rolnictwa Światowego, Zeszyty Naukowe SGGW, tom 4 (XIX) 2008, 156.
- Field A., 2005. Discovering statistics using SPSS (Introducing statistical methods). SAGE Publications Ltd., 223, 227.
- Frenkel I., 2005. Selected problems of the rural labour market in Poland. [w:] Zawalińska K. (red.). Rural development in the enlarged European Union. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa, 170.
- Góra M., 1996. The labour market in Poland 1990–1995. Empirical and methodological studies. Monografie i Opracowania SGH nr 421, Warszawa, 141–158.
- Hybel J., 2004. Tendencje i czynniki kształtujące aktywność zawodową i bezrobocie ludności wiejskiej. [w:] Problemy Rolnictwa Światowego, tom XII. Aktualne tendencje w międzyna-

- rodowych stosunkach gospodarczych w rolnictwie i gospodarce żywnościowej. Część III i IV, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 22.
- Klonowska-Matynia M., Zdrojewski E.Z., 2008. Wykształcenie jako determinanta rozwoju kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich. *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania* nr 8, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, 142–143.
- Kotowska I.E., Strzelecki Z. 1993. Bezrobocie z punktu widzenia gospodarstw domowych. Raport przygotowany na podstawie Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności, listopad 1992. Główny Urząd Statystyczny, Departament Pracy i Dochodów Ludności, sierpień 1993, 23–25.
- Kucharski L., 2001. Przepływy siły roboczej w Polsce w latach dziewięćdziesiątych. *Katedra Ekonomii Uniwersytetu Łódzkiego*, Łódź, 153–184.
- Kwiatkowski E., 1995. Determinanty bezrobocia w Polsce w okresie transformacji (modele teoretyczne oraz próba ich weryfikacji). *Instytut Nauk Ekonomicznych PAN*, Warszawa, 37–53.
- Michna W., 2001. Zatrudnienie i bezrobocie w obszarach wiejskich i w rolnictwie w świetle reprezentatywnych badań ankietowych z 2000 r. *Instytut Pracy i Spraw Socjalnych*, Warszawa, 12–21, 25–31.
- Sawicka J., 2005. Rola kobiet w aktywizacji i wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich. *Wydawnictwo SGGW*, Warszawa, 22, 65.
- Sikorska A., 1997. Aktywność zawodowa i bezrobocie na wsi. *Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy* nr 410. *Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej*, Warszawa, 6, 12.
- Strawiński P., 2008. Determinanty bezrobocia. <http://coin.wne.uw.edu.pl/pstrawinski/modele/model%20logit.pdf> (07.11.2008), 4.
- Węgrzyn G., 2006. Kobiety na europejskim rynku pracy. [w:] Kopycińska D. (red.). *Bezrobocie we współczesnych gospodarkach rynkowych*. *Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego*, Szczecin, 131–132.
- Winkelmann R., 1994. *Count data models: econometric theory and an application to labor mobility*. Springer, Berlin, 178–187.
- Zwoliński Ł., 2007. Wybrane cechy demograficzne ludności wiejskiej w latach 2000–2005. *Program wieloletni 2005–2009*, nr 58, *Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy*, Warszawa, 20.

UNEMPLOYMENT OF RURAL INHABITANTS – MODEL APPROACH ON THE BASE OF OWN RESEARCH

Abstract. The aim of the paper was to identify determinants of unemployment of rural inhabitants in Poland. The research conducted in 2006 was done in 1000 rural household from 24 poviats in the whole country. Analyses of 2084 adult members of researched households was made in order to elaborate a model identifying influence of particular socio-economic variables on probability of unemployment among rural inhabitants. The set of factors which influence on probability of unemployment consists of: inhabited macro-region and a group of poviats, sex, age, position in a family, occupation as well as living in a household with a farm or without a farm.

Key words: economic activity, unemployment, rural inhabitants, model

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 05.05.2009

EDUKACJA EKOLOGICZNA DLA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU – WYZWANIE GLOBALNE I REGIONALNE

Halina Kałuża

Akademia Podlaska w Siedlcach

Streszczenie. W opracowaniu omówiono globalne problemy ochrony środowiska w polityce ekologicznej Unii Europejskiej. Zaprezentowano ogłoszoną przez UNESCO ideę Dekady Edukacji na rzecz Zrównoważonego Rozwoju. Przedstawiono również polską politykę ochrony środowiska ze szczególnym uwzględnieniem Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej, która daje możliwość edukacji ekologicznej wszystkim obywatelom. W pracy dokonano analizy wykorzystania środków finansowych WFOŚiGW w Warszawie w latach 2005–2007 na edukację ekologiczną w postaci efektów ekologicznych i rzeczowych.

Słowa kluczowe: Dekada Edukacji, edukacja ekologiczna, efekt ekologiczny, ochrona środowiska, zrównoważony rozwój

WSTĘP

Ochrona środowiska stała się globalnym priorytetem ekologicznym w XXI wieku. Na konferencji zwanej popularnie Szczytem Ziemi (Rio de Janeiro w 1992 r.) przyjęto pojęcie rozwoju zrównoważonego jako wykładnię dalszego rozwoju ludzkości i jednocześnie zwrócono uwagę na konieczność powszechnej edukacji dotyczącej relacji człowieka ze środowiskiem.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju proponuje jakościowo nową formę świadomego, odpowiedzialnego życia indywidualnego i społecznego, na zasadzie rozwoju razem z otoczeniem społecznym i przyrodniczym, z uwzględnieniem ograniczeń ekologicznych i oczekiwań społecznych [Skowroński 2006]. Idea ta narodziła się w trakcie dyskusji mającej na celu określenie kanonów międzynarodowej polityki ochrony

środowiska. W duchu filozofii zrównoważonego rozwoju zostały opracowane dokumenty z Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój” m.in. takie jak: „Deklaracja z Rio de Janeiro” i „Agenda 21”. Postulują one konieczność powszechnej edukacji społeczeństw, tak aby zasady te mogły być realnie wprowadzane w życie, a cele, zadania i metody edukacji ekologicznej zostały podporządkowane przyjętym założeniom rozwoju zrównoważonego.

Zainicjowanie cywilizacji zrównoważonego rozwoju przyczyniło się do ogłoszenia przez ONZ Dekady Edukacji na rzecz Zrównoważonego Rozwoju. Idea Dekady na lata 2005–2014 zakłada, że troska o środowisko przełoży się na rozwój społeczny i ekonomiczny, a edukacja jest podstawowym czynnikiem transformacji społecznej w stronę zrównoważonego rozwoju.

Strategia zrównoważonego rozwoju została przyjęta również przez Polskę i podniesiona do rangi zasady konstytucyjnej. Priorytet ten stał się imperatywem zarówno w I, jak i II Polityce Ekologicznej Państwa. Pomocny przy realizacji celów polityki ekologicznej jest dokument „Polska 2025 – Długookresowa Strategia Trwałego i Zrównoważonego Rozwoju”. Edukacja ekologiczna nie jest więc tylko naszą wewnętrzną sprawą, ale ma istotne implikacje międzynarodowe. Edukacja ekologiczna kształtuje całościowy obraz relacji między człowiekiem, społeczeństwem i przyrodą. Wskazuje zależność człowieka od środowiska oraz uczy odpowiedzialności za zmiany dokonywane w naturalnym środowisku [Grabowska 2006].

Zadania z zakresu edukacji ekologicznej w naszym kraju są w dużej mierze dofinansowywane z funduszy celowych ochrony środowiska i gospodarki wodnej. Finansowe wspieranie przedsięwzięć z zakresu ochrony środowiska stanowi podstawowy cel statutowy tych funduszy.

Celem pracy jest ocena efektywności wydatkowania środków z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie w postaci efektów ekologicznych i rzeczowych uzyskanych w latach 2005–2007 na edukację ekologiczną. Efekt ekologiczny jest jednym z głównych wskaźników stosowanych przy ocenie skuteczności realizacji polityki ekologicznej państwa. Równie ważnym dla tej oceny miernikiem jest stosunek kosztów do uzyskiwanych efektów ekologicznych.

W zakresie edukacji ekologicznej – ze względu na charakter przedsięwzięć – efekt ekologiczny jest najczęściej niemierzalny, a w dodatku termin jego osiągnięcia jest nieprzewidywalny. W związku z tym do jego określenia trzeba stosować pojęcia zastępcze, co utrudnia obiektywną ocenę skuteczności planowanego działania i wprowadza element uznaniowości.

Efekt ekologiczny przedsięwzięcia z zakresu edukacji ekologicznej przypisany jest do konkretnej umowy i nie jest porównywalny z efektem rzeczowym ze względu na różnorodny charakter realizowanych projektów [www.proekologia.pl]. Szczegółowy efekt ekologiczny (równoważny efektowi rzeczowemu) można więc przedstawić jedynie w sposób opisowy.

Analiza obejmuje źródła i sposoby finansowania oraz uzyskane efekty ekologiczne ze zrealizowanych przedsięwzięć w zakresie edukacji ekologicznej w aglomeracjach miejskich i na terenach wiejskich woj. mazowieckiego. Materiał źródłowy stanowią sprawozdania z działalności WFOŚiGW w Warszawie za lata 2005, 2006 i 2007.

GLOBALNE PROBLEMY OCHRONY ŚRODOWISKA W POLITYCE EKOLOGICZNEJ UNII EUROPEJSKIEJ

Pierwszym dokumentem w skali światowej, który dał początek dyskusji na temat odpowiedzialności człowieka za stan środowiska, był ogłoszony w 1969 r. raport sekretarza generalnego ONZ U Thanta. Zdawano bowiem sobie sprawę, że tylko współpraca międzynarodowa może przynieść pożądane rezultaty w dziedzinie ochrony środowiska. Od tego czasu ochrona środowiska, widziana w różnych aspektach: instytucjonalnym, społecznym, gospodarczym, przestrzennym i ekologicznym, nabrała globalnego wymiaru politycznego.

Po Konferencji ONZ do spraw Środowiska Człowieka w Sztokholmie w 1972 r. zaczęły powstawać regionalne i krajowe programy dotyczące ochrony środowiska. Efektem prac światowej komisji do spraw środowiska i rozwoju (WCED) był raport „Nasza wspólna przyszłość”, w którym pojawił się po raz pierwszy termin „zrównoważony rozwój”. Zaakceptowany w Rio de Janeiro Globalny Program Działań, czyli Agenda 21, prezentuje cele i kierunki rozwiązań światowych problemów ochrony środowiska u progu XXI wieku. Zaproponowano nie tylko ogólne rozwiązania prowadzące do poprawy środowiska w skali światowej, ale również systemowe podejście do problemów lokalnych w powiązaniu z sytuacją globalną.

Najważniejszą zaletą Agendy 21 jest jej dynamiczny charakter. Pozwala to na realizację zawartych w niej zaleceń w różny sposób, zależnie od problemów i warunków lokalnych, priorytetów i obszaru objętego programem działań. Jednak najistotniejszą zaletą tego dokumentu jest to, że każdy obywatel – bez względu na pełnioną funkcję i wykształcenie – znajdzie wśród wymienionych zadań pole działania dla siebie oraz to, że uczestnictwo w realizacji tych zadań pociąga za sobą zmiany we wszystkich sferach życia – od polityki poczynając, a na stylu życia i systemie wartości kończąc [www.klub-rzymski.org.pl]. Najbardziej kompleksowe podejście do uniwersalnych wartości dotyczących szeroko rozumianej ochrony środowiska prezentuje polityka UE. Europejska polityka ekologiczna przechodzi swoistą transformację, stara się bowiem znaleźć zarówno ekonomiczne, jak i etyczne uzasadnienie dla strategicznych zamierzeń w dziedzinie ochrony środowiska. Dostrzega bowiem potrzebę interdyscyplinarnego podejścia w tej dziedzinie, z wykorzystaniem doświadczeń międzynarodowych o walorze uniwersalnym. Proponowane obecnie teoretyczne podstawy nowej polityki w zakresie ochrony środowiska koncentrują się na wskazaniu sposobów lepszego wykorzystania zarówno istniejącego już potencjału, jak i nowych instrumentów, m.in. przez odpowiednią weryfikację oraz znalezienie alternatywnych rozwiązań i środków działania różnych instytucji. Koncepcje „integralności ekologicznej” zakładają potrzebę zachowania odpowiedniej, motywowanej etycznie równowagi w relacjach między środowiskiem tworzonym przez człowieka a środowiskiem przyrodniczym. Odpowiedzią Starego Kontynentu na wyzwania było przyjęcie podczas posiedzenia Rady Europejskiej w Lizbonie najważniejszego programu gospodarczo-społecznego Unii Europejskiej, jakim jest Strategia Lizbońska. Początkowo obejmowała ona dwa filary: ekonomiczny i społeczny. Na szczycie w Göteborgu w 2001 r. dodano do niej filar ekologiczny. Przedsięwzięcia zawarte w Strategii Lizbońskiej są niezbędne dla utrzymania w Europie wysokiego poziomu dobrobytu, spójności społecznej, ochrony środowiska naturalnego, w tym ochrony zasobów naturalnych oraz ograniczenia zmian klimatycznych, a więc nawiązują w ten sposób do rozwoju

zrównoważonego. Społeczny wymiar Strategii Lizbońskiej wyraża się przez program działań – edukacja dla życia i pracy społeczeństwa opartego na wiedzy.

Odnowiona w czerwcu 2006 r. Strategia Trwałego Rozwoju UE (R-EUSDS) staje się strategią nadrzędną względem Strategii Lizbońskiej. Zaleca trwale zintegrowanie polityki rozwoju społecznego, gospodarczego i ochrony środowiska przyrodniczego. Odnowiona strategia zaleca realizację, wypracowanej przed laty przez ONZ, wizji trwałego „trójfilarowego” rozwoju światowej społeczności. Istotną zmianą w stosunku do poprzedniej strategii trwałego rozwoju jest ustalenie zależności pomiędzy tą nową strategią (R-EUSDS) a Strategią Lizbońską. Wymiar ekologiczny dodany na szczycie w Göteborgu wyraża się przez pozytywne oddziaływanie na środowisko naturalne człowieka. O strategii z Göteborga mówiono, iż dobudowuje ona jedynie „ekologiczny filar” do Strategii Lizbońskiej. W nowym ujęciu R-EU jest strategią nadrzędną – tworzy całościowe ramy do Strategii Lizbońskiej. Realizacja R-EU powinna się bowiem przyczyniać do trwałego rozwoju także społeczności znajdujących się poza UE. Jednym z wielu pozytywnych rezultatów Szczytu Ziemi w Johannesburgu było rekomendowanie Generalnego Zgromadzenia Narodów Zjednoczonych do ustanowienia Dekady Edukacji na rzecz Zrównoważonego Rozwoju. UNESCO jako główna agenda ONZ została zobligowana do tworzenia i wdrażania odpowiednich standardów edukacji dla zrównoważonego rozwoju. Trzy miesiące po Szczycie Ziemi, 9 grudnia 2002 r. Generalne Zgromadzenie Narodów Zjednoczonych podjęło decyzję o ogłoszeniu „Dekada Edukacji na rzecz Zrównoważonego Rozwoju” [www.unesco/education/desd]. Głównym celem tej międzynarodowej inicjatywy jest promowanie edukacji, która będzie służyła wdrażaniu zasad rozwoju zrównoważonego na wszystkich poziomach kształcenia. Dekada ma być siłą i inspiracją do prowadzenia współpracy w kierunku rozwoju nowych standardów edukacyjnych oraz tworzenia innowacyjnych programów, polityki i zadań edukacyjnych opartych na zasadach zrównoważonego rozwoju.

Edukacja ekologiczna w Europie przybrała kształt instytucjonalny w postaci działającej pod patronatem Rady Europy specjalnej fundacji *The European Foundation for Environmental Education in Europe* (FEEE) o charakterze ogólnoeuropejskim [Andersen 1995].

NARODOWA STRATEGIA EDUKACJI EKOLOGICZNEJ

Strategia zrównoważonego rozwoju zyskała należną jej rangę w wielu polskich aktach prawnych i dokumentach o charakterze politycznym. Już w 1991 r. w Polityce Ekologicznej Państwa jako jeden z głównych celów przyjęto praktyczne wdrażanie zrównoważonego rozwoju.

Edukacja jest warunkiem wstępnym osiągnięcia zrównoważonego rozwoju, dlatego też realizując zalecenia Agendy 21 Ministerstwo Edukacji Narodowej oraz Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa podpisały porozumienie o współpracy w zakresie edukacji ekologicznej (kwiecień 1995). W Polsce działania z zakresu edukacji ekologicznej, w tym edukacji dla zrównoważonego rozwoju, finansowane są w przeważającej mierze przez tzw. fundusze celowe, w tym Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) oraz wojewódzkie, powiatowe i gminne fundusze ochrony środowiska i gospodarki wodnej. Przedsięwzięcia ze względu na zakres oddziaływania finansowane są przez odpowiednie fundusze, właściwe dla

danego obszaru. NFOŚiGW oceniając wnioski konkursowe bierze się przede wszystkim pod uwagę spójność planowanych zadań z zasadami zrównoważonego rozwoju, jak również z założeniami Dekady Edukacji na rzecz Zrównoważonego Rozwoju. W celu dofinansowania powyższych form edukacji ekologicznej NFOŚiGW ogłasza konkursy w 11 kategoriach [www.nfosigw.gov.pl].

Rocznie ze środków NFOŚiGW prowadzonych jest kilkanaście programów aktywnej edukacji, konkursów, seminariów, szkoleń, powstają portale internetowe, pomoce dydaktyczne, wydawane są różnego rodzaju publikacje.

W dziedzinie edukacji ekologicznej w 2007 r. realizowane były następujące programy:

- Program 5.4 – wspieranie edukacji dla zrównoważonego rozwoju,
- Program 5.5 – wspieranie działań w zakresie profilaktyki zdrowotnej dzieci z obszarów, na których występują przekroczenia standardów jakości środowiska,
- Program 5.6 – wspieranie działalności pozarządowych organizacji ekologicznych.

W 2007 r. w dziedzinie edukacji ekologicznej zawarto 144 umowy na kwotę 21 733 tys. zł. Wartość kosztorysowa na dotacje inwestycyjne (17 umów) kształtowała się na poziomie 31 152 tys. zł, a na dotacje nieinwestycyjne (177 umów) – 38 657 tys. zł. Udział Narodowego Funduszu w ich finansowaniu kształtował się na poziomie 52%. W tym samym roku zakończono 173 przedsięwzięcia na łączną kwotę 21 178 tys. zł. Wartość kosztorysowa dofinansowanych umów wyniosła 45 764 tys. zł. Udział NFOŚiGW w ich finansowaniu stanowił 46,3%. Wartość kosztorysowa dotacji inwestycyjnych (19 umów) wyniosła 9 795 tys. zł, a nieinwestycyjnych (154 umów) – 35 969 tys. zł [Raport 2008].

FINANSOWANIE EDUKACJI EKOLOGICZNEJ ZE ŚRODKÓW WOJEWÓDZKIEGO FUNDUSZU OCHRONY ŚRODOWISKA I GOSPODARKI WODNEJ ORAZ JEJ EFEKTY

Rada Nadzorcza WFOŚiGW w Warszawie dofinansowała w zakresie edukacji ekologicznej następujące typy zadań: programy edukacyjne, akcje i imprezy edukacyjne, konkursy ekologiczne, szkolenia i konferencje, wydawnictwa ekologiczne, tworzenie i wyposażenie baz edukacyjnych oraz infrastruktury terenowej oraz inne zadania przyczyniające się do podniesienia świadomości ekologicznej. Do Funduszu wpłynęło 151 kart informacyjnych zadań, które stanowiły podstawę do tworzenia listy przedsięwzięć priorytetowych na 2005 r. Podjęto decyzje o dofinansowaniu 88 zadań. Programy edukacyjne uznawane są za najbardziej wartościową, z punktu widzenia potencjalnego efektu ekologicznego, formę edukacyjną. Akcje i imprezy edukacyjne są specyficzną formą edukacji bezpośredniej. Zadania takie – z nielicznymi wyjątkami – eksponują najczęściej jeden temat przewodni.

Konkursy są najliczniejszą wśród zadań dofinansowywanych i najbardziej popularną wśród wnioskodawców formą edukacji ekologicznej. Szkolenia i konferencje są często wykorzystywane w edukacji ekologicznej, dlatego też Fundusz przyznaje corocznie dofinansowanie. Fundusz najczęściej wspiera wydawnictwa jednorazowe, sporadycznie wydawane cykliczne. Są one przykładem tzw. edukacji pośredniej. Ponadto, w swojej działalności Fundusz przyczynia się do tworzenia i wyposażenia baz edukacyjnych oraz infrastruktury terenowej. Wyodrębnienie tego typu zadań wydaje się celowe, stanowią one bowiem jedną z najliczniejszych grup przedsięwzięć realizowanych w kierunku „edukacja ekologiczna”.

Przez Fundusz dofinansowywane są tzw. inne zadania „edukacji ekologicznej”. Znalazły się tu zadania, których nie można było sklasyfikować w żadnym opisywanym powyżej typie zadań. Dostrzegając potrzebę zainspirowania uczniów w szukaniu wiedzy w kontaktach z przyrodą, Fundusz w 2007 r. przyznał dofinansowanie Programu „Wakacje z ekologią”.

W 2005 r. wyniku zakończenia zadań dofinansowanych przez Fundusz osiągnięto następujące efekty ekologiczne i rzeczowe: przeprowadzono 19 rozbudowanych programów edukacyjnych, w których udział wzięło około 90 tys. osób; przy współfinansowaniu Funduszu odbyły się 4 prestiżowe imprezy ekologiczne, w których uczestniczyło około 35 tys. osób; zorganizowano 30 konkursów, w których udział wzięło około 50 tys. osób i około 4 tys. placówek oświatowych; przeszkolono około 500 osób podczas 4 konferencji i szkoleń; zbudowano, odtworzono lub doposażono 12 ścieżek edukacyjnych. Spośród zaakceptowanych przez Zarząd Funduszu i przyjętych do realizacji zadań dominowały programy edukacyjne. Ponadto, znaczne wydatki zostały poniesione na edukacyjną infrastrukturę terenową (ścieżki dydaktyczne) oraz wyposażenie baz edukacyjnych. W 2005 r. dotacje na ten cel stanowiły 25% udziału w strukturze dofinansowania, w 2006 r. – 16%, a w 2007 r. – 17%. Zmniejszający się udział tego typu wniosków wynika z potrzeby zaspokojenia najpilniejszych potrzeb.

W strukturze dofinansowania w podziale na typy zadań programy edukacyjne stanowiły 22%, konkursy ekologiczne – 10%, wydawnictwa ekologiczne – 2%, akcje i imprezy ekologiczne – 5%, szkolenia i konferencje – 4%, inne zadania – 30% udziału.

W 2005 r. odnotowano nakłady Funduszu przeznaczone na edukację ekologiczną w wysokości 2 286 521 zł [Sprawozdanie 2006].

W 2006 r. Zarząd WFOŚiGW podjął decyzje o dofinansowaniu 101 zadań. W dziedzinie edukacji ekologicznej dofinansowano 99 zadań na łączną kwotę 2 107 178 zł.

Nowym rodzajem zadań, których finansowanie rozpoczęła jeszcze w 2004 r. WFOŚiGW, są zadania dotyczące tzw. zielonych szkół. Szczególnie dużo wniosków o dofinansowanie pochodziło od placówek oświatowych (Program „Zielona Szkoła”), parków krajobrazowych, jednostek samorządowych oraz organizacji pozarządowych. Fundusz podpisał o 19 umów dotacyjnych więcej w stosunku do roku ubiegłego. W strukturze dofinansowania w podziale na typy zadań program ten stanowił 32% udziału, a w 2007 r. tylko 5%.

Dużym zainteresowaniem beneficjentów, przede wszystkim samorządów i organizacji pozarządowych, cieszyła się organizacja konkursów, szczególnie w 2006 r. Wówczas ta forma edukacji stanowiła spośród wszystkich podpisanych umów dotacyjnych 23%, a w 2007 r. już tylko 8%.

W 2006 r., dzięki dofinansowaniu przez WFOŚiGW, osiągnięto następujące efekty ekologiczne:

- przeprowadzono 16 rozbudowanych programów edukacyjnych, w których wzięło udział około 80 tys. osób;
- odbyły się 3 prestiżowe imprezy ekologiczne, w których uczestniczyło około 55 tys. osób;
- zorganizowano 23 konkursy, w których udział wzięło około 42 tys. osób i około 3800 placówek oświatowych;
- dofinansowano wyjazd 31 placówkom oświatowym w ramach Programu „Zielone Szkoły”;
- zainstalowano kiosk multimedialny na terenie Warszawskiego Ogrodu Zoologicznego (frekwencja roczna szacowana na 600 tys. osób/rok);

- wydanomapę Kozienskiego Parku Krajobrazowego oraz album „Puszcza Kozienska”;
- wydano publikację pt. „Stan środowiska w woj. mazowieckim w 2005 roku”;
- nakręcono film przyrodniczy pt. „Powrót bobra”, realizowany przez Kozienski Park Krajobrazowy [Sprawozdanie 2007].

W 2007 r. Fundusz na edukację ekologiczną przeznaczył kwotę 4 683 749,60 zł. W zakresie edukacji ekologicznej dofinansowano 103 zadania (o 4 więcej niż w 2006 r.) i osiągnięto następujące efekty ekologiczne:

- przeprowadzono 22 rozbudowane programy edukacyjne, w których udział wzięło około 140 tys. osób;
- przy współfinansowaniu funduszu odbyły się 3 prestiżowe imprezy ekologiczne, w których uczestniczyło około 65 tys. osób;
- zorganizowano 24 konkursy, w których udział wzięło około 53 tys. osób i około 7600 placówek oświatowych;
- dofinansowano wyjazd dla około 1300 dzieci w ramach programu „Wakacje z ekologią”;
- utworzono bądź rozbudowano infrastrukturę terenową 22 ścieżek dydaktycznych oraz doposażono 10 baz edukacyjnych [Sprawozdanie 2008].

W analizowanym roku w strukturze dofinansowania w podziale na typy zadań największy udział stanowiły: programy edukacyjne – 21%, infrastruktura i bazy edukacyjne – 17% oraz tzw. inne zadania – 31%.

Wydatki poniesione na dofinansowanie zadań w poszczególnych latach uzależnione są od liczby złożonych wniosków i wysokości środków będących w dyspozycji Wojewódzkiego Funduszu. O liczbie przyjętych do realizacji wniosków decyduje przede wszystkim aktywność beneficjentów i planowany do uzyskania efekt ekologiczny. Przyznając dotacje na projekty związane z upowszechnianiem wiedzy o środowisku, WFOŚiGW dba o integralne podejście w planowaniu tych zadań. Osiągnięcie efektów ekologicznych, wymagane przy ubieganiu się o środki finansowe, jest w tym zakresie specyficzne i odsunięte w czasie.

PODSUMOWANIE

Spółeczność międzynarodowa pod koniec lat 60. XX wieku zwróciła uwagę na pogarszający się stan środowiska naturalnego. Na przełomie lat 70. i 80. poszukiwano nowego ładu społeczno-kulturowego, który zinterpretowano jako zrównoważony rozwój. Opracowano programy umożliwiające jego realizację (Agenda 21, Dekada Edukacji). Unia Europejska w traktacie lizbońskim uznaje zrównoważony wzrost gospodarczy jako sposób trwałego rozwoju Europy, a także zobowiązuje się do działania na jego rzecz, czyli globalnego ekosystemu, składającego się za światowej społeczności, jej gospodarki i środowiska przyrodniczego.

Edukacja ekologiczna społeczeństwa stanowi obecnie niezbędny element działań na rzecz zrównoważonego i trwałego rozwoju. W Polsce, zadania z zakresu edukacji ekologicznej są w dużej mierze dofinansowywane ze środków funduszy celowych ochrony środowiska i gospodarki wodnej. Realizacja tego celu obejmuje działania polegające na dofinansowaniu zadań, które często różnią się od siebie zakresem, przedmiotem czy osiągniętym rezultatem. Podstawowym kryterium udzielenia pomocy finansowej przez Fundusz jest efekt ekologiczny, który jest jednym z głównych wskaźników stosowanych przy ocenie skuteczności realizacji polityki ekologicznej państwa.

Wśród licznych zadań, wspartych środkami Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie w latach 2005–2007, wystąpiły zadania z zakresu edukacji ekologicznej. O środki na ich realizację ubiegały się głównie jednostki samorządowe, organizacje pozarządowe oraz parki krajobrazowe i Kampinoski Park Narodowy. Największymi grupami zadań dofinansowywanymi przez Fundusz były programy edukacyjne, konkursy oraz budowa infrastruktury dydaktycznej i doposażenie baz terenowych. Nowym rodzajem zadań, których finansowanie rozpoczął jeszcze w 2004 r. są zadania dotyczące tzw. zielonych szkół.

PIŚMIENNICTWO

- Andersen L.F., 1995. Environmental Education, "Naturopa", 79, Council of Europe, Strasbourg, 4.
- Grabowska M., 2006. Konsultacje społeczne jako element edukacji ekologicznej. [w]: red. Borys T., Edukacja dla zrównoważonego rozwoju. Wyd. Ekonomia i Środowisko, 399–408.
- Raport NFOŚiGW w 2007 r., Warszawa, kwiecień 2008 r.
- Skowroński A., 2006. Zrównoważony rozwój perspektywą dalszego postępu cywilizacyjnego. Problemy Ekorozwoju 1(2), 47–57.
- Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie za rok 2005.
- Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie za rok 2006.
- Sprawozdanie z działalności Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie za rok 2007.
- www.klub-rzymski.org.pl
- www.proekologia.pl
- www.nfosigw.gov.pl
- www.unesco/education/desd.

ECOLOGICAL EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS A GLOBAL AND REGIONAL CHALLENGE

Abstract. Global problems of the environmental protection in the EU ecological policy are discussed in the work. Also, the idea of The Decade of Education for Sustainable Development announced by UNESCO is presented. Moreover, the Polish policy of the environmental protection is described with an emphasis on the National Strategy of Ecologically Sustainable Education which gives all the citizens an access to ecological education. The work presents how financial support provided by the Voivodeship Fund for Environmental Protection and Water Management (WFOŚiGW) for ecological education was utilized, in terms of ecological and actual effects, in Warsaw in the years 2005–2007.

Key words: Decade of Education, ecological education, ecological effect, environmental protection, sustainable development

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 05.05.2009

MOTYWY WYBORU SZKOŁY ROLNICZEJ PRZEZ UCZNIÓW ZESPOŁU SZKÓŁ ROLNICZYCH W RUDCE

Zofia Kołoszko-Chomentowska
Politechnika Białostocka

Streszczenie. Wykształcenie kierownika gospodarstwa uznawane jest za podstawowy czynnik efektywnościowy procesu produkcyjnego. W rolnictwie waga tego czynnika jest szczególnie duża, ponieważ określa on nie tylko sprawność gospodarowania, ale także skalę działalności. Celem pracy było poznanie motywacji wyboru szkoły rolniczej przez młodzież Zespołu Szkół Rolniczych w Rudce (woj. podlaskie). Głównymi czynnikami decydującymi o wyborze szkoły były zainteresowanie uczniów zawodem i planowane przejęcie gospodarstwa rolniczego w przyszłości.

Słowa kluczowe: edukacja, rolnictwo, szkolnictwo średnie

WSTĘP

Wraz ze zmianą systemu ekonomicznego pojawiły się nowe potrzeby w gospodarce. Współczesna gospodarka wymaga profesjonalnych kadr o wysokich kwalifikacjach. W świecie globalnych rynków kapitałowych i ogólnoswiatowej logistyki towarów i usług to właśnie wiedza i kwalifikacje stały się głównym źródłem przewagi konkurencyjnej. Szybki rozwój wielu dziedzin życia sprawia, że wiedza bardzo szybko dezaktualizuje się. Wymaga to ciągłego odnawiania, doskonalenia i zdobywania nowej wiedzy. Wiele uwagi poświęca się kapitałowi ludzkiemu, którego kluczowym elementem jest wykształcenie, powszechnie uważane za główny element kapitału ludzkiego, najważniejszego czynnika rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego [Wilkin 1998]. W warunkach rynkowych znaczenie tego czynnika jest szczególne. Ludzie lepiej wykształceni nie tylko łatwiej akceptują zmieniające się warunki, ale też wykazują większą skłonność do poszukiwania i wdrażania nowych rozwiązań. Coraz większą uwagę zwraca się też na potrzebę

sprawnego zarządzania, ponieważ poprawa konkurencyjności wymaga postępu w zakresie efektywności operacyjnej i strategicznej [Kulawik 2007].

Rola wykształcenia w rolnictwie była wielokrotnie podnoszona na gruncie nauk ekonomiczno-rolniczych. W badaniach udowodniono ścisły związek między poziomem wykształcenia producentów rolnych a efektami produkcyjno-ekonomicznymi ich gospodarstw. J. Poniatowski oceniając kierunki przeobrażeń naszego rolnictwa (zarówno społeczne, jak i ekonomiczne) bardzo je uzależniał od podstawowych czynników i warunków, jakimi dysponuje rolnictwo. Wśród tych podstawowych szczególną wagę przywiązywał do czynnika pracy, widząc w nim duże i dotychczas nie w pełni wykorzystane możliwości. Szczególna rola tego czynnika dotyczy gospodarstw rodzinnych, w których mamy do czynienia z głęboką symbiozą pracy kierowniczej i wykonawczej. Dostrzegał też potrzebę ciągłego odnawiania wiedzy [Poniatowski 1985]. Zwolennikiem upowszechniania wiedzy i podnoszenia kwalifikacji rolników był S. Moszczeński, jeden z czołowych ekonomistów rolnych okresu międzywojennego. Opracował metody racjonalnej pracy w rolnictwie poprzez sprawną organizację i umiejętne posługiwanie się siłą roboczą [Żabko-Potopowicz 1977].

Wyniki wielu badań i opracowań ekonomicznych pozwalają stwierdzić jednoznacznie, że jakość kapitału ludzkiego jest jednym z podstawowych czynników determinujących potencjał rozwojowy gospodarki. Poprawa jego jakości wpływa na wzrost innowacyjności, a więc przyczynia się do podniesienia zdolności konkurencyjnej przedsiębiorstwa czy gospodarki. W UE w połowie lat osiemdziesiątych podjęto badania dotyczące regionalnych aspektów konkurencyjności. Z badań tych wynika, że do czynników decydujących o poziomie konkurencyjności regionów, w tym również obszarów wiejskich, należą przede wszystkim dostępność wykwalifikowanej siły roboczej, wysoki poziom instytucji edukacyjnych i istniejący potencjał badawczo-rozwojowy [Czykier-Wierzba 2003].

Badania nad wpływem jakości kapitału ludzkiego i kapitału społecznego zwykle prowadzą do wniosku, że im wyższa jakość tych czynników, tym lepsze wykorzystanie innych czynników materialnych i organizacyjnych oraz mniejsze prawdopodobieństwo popełnienia błędów i strat w racjonalnym zarządzaniu i organizacji [Elstrand 1970].

O wynikach produkcyjno-ekonomicznych w rolnictwie decyduje sposób gospodarowania, o którym stanowią przede wszystkim umiejętności wykorzystania w produkcji rolnej wielu czynników, których źródłem jest przyroda oraz zastosowanie w działalności produkcyjnej zdobyczy nauki. Spełnienie obu tych warunków wymaga od producenta rolnego odpowiedniego poziomu przygotowania teoretycznego oraz doświadczenia w produkcji. Aby sprostać wymaganiom współczesnego rynku, pożądana jest nie tylko wiedza rolnicza, ale również wiedza ogólna, wszędzie bowiem tam, gdzie mamy do czynienia z wieloma czynnikami zmiennymi, skuteczne działania mogą podejmować tylko ludzie dobrze wykształceni.

W dokumencie rządowym *Polska 2025, Długookresowa strategia trwałego i zrównoważonego rozwoju* za jeden z podstawowych kierunków działania przyjęto inwestowanie w człowieka, w formie wiedzy przekazywanej w procesie edukacji i kształcenia. W ramach funduszy strukturalnych realizowane są projekty mające na celu podniesienie poziomu kwalifikacji zawodowych i umiejętności językowych społeczeństwa polskiego. W Sektorowym Programie Operacyjnym – Rozwój Zasobów Ludzkich podkreśla

się, że edukacja ustawiczna umożliwi funkcjonowanie społeczeństwa w systemie globalnej gospodarki rynkowej poprzez podniesienie poziomu jego wykształcenia, wyrównywanie szans różnych grup społecznych oraz dostosowywanie oferty edukacyjnej szkół i podniesienie jakości kształcenia zawodowego do potrzeb rynku. Doświadczenia blisko 100 krajów pokazały, że inwestycje w edukację stanowią bardzo ważny czynnik wzrostu gospodarczego [Barro 1989].

W dobie rozwoju gospodarki opartej na wiedzy zwiększyło się zainteresowanie kształceniem, zwłaszcza na poziomie szkoły średniej (szczególnie jeśli chodzi o licea ogólnokształcące) i studiów wyższych. Liczba uczniów w liceach ogólnokształcących zwiększyła się z 445 tys. w roku szkolnym 1990/1991 do 735,7 tys. w roku szkolnym 2005/2006 [GUS 2006, s. 340]. Liceum ogólnokształcące nie uczy zawodu, nie daje więc możliwości szybkiego wejścia na rynek pracy, ale daje szansę wkroczenia na ścieżkę kształcenia akademickiego. Prawdziwy wzrost aspiracji edukacyjnych obserwujemy od początku lat 90. XX wieku w zakresie studiów wyższych. W latach 1996–2006 liczba studentów zwiększyła się 2,5-krotnie [GUS 2006]. Oferta edukacyjna jest bardzo bogata. Rosnący popyt społeczny na edukację jest zaspokajany przez rozwijające się szkolnictwo wyższe zarówno publiczne, jak i prywatne.

Także średnie szkoły rolnicze proponują nowe kierunki kształcenia, przygotowując młodzież do wykonywania zawodu w szeroko pojętym agrobiznesie. Kształcenie w szkołach zawodowych, a takimi są szkoły rolnicze, obejmuje kształcenie w zakresie teorii związanej z przyszłym zawodem, kształtuje podstawowe umiejętności niezbędne do wykonywania pracy, a także stanowiące podstawę do dalszej nauki. Jako cel pracy przyjęto zbadanie, jakimi motywami kierują się uczniowie wybierając średnią szkołę rolniczą.

METODYKA

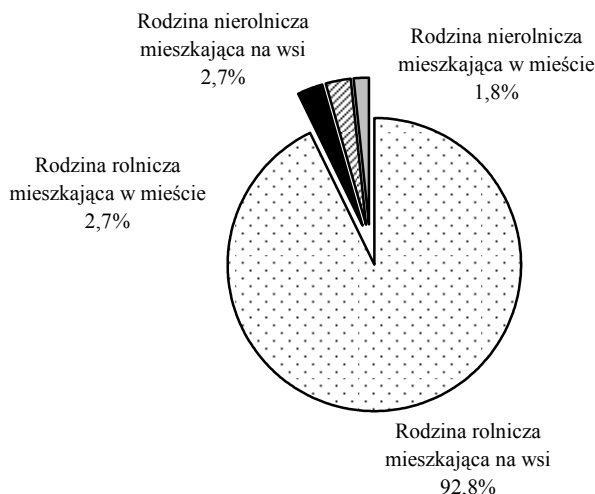
Badania przeprowadzono w lutym 2009 r. w Zespole Szkół Rolniczych w Rudce (woj. podlaskie). Podstawową metodą gromadzenia danych był kwestionariusz badawczy zawierający zestaw pytań o kafeterii zarówno zamkniętej, jak i otwartej. W badaniu wzięło udział 111 uczniów wszystkich klas technikum rolniczego. Inne dane pochodzą z literatury i statystyki GUS.

WYNIKI BADAŃ

Szkolnictwo rolnicze w Rudce istnieje od 50 lat. Kształcenie odbywa się w ramach Zespołu Szkół Rolniczych w systemie stacjonarnym i niestacjonarnym na kierunkach: technikum rolnicze, technikum żywienia i gospodarstwa domowego, technikum ekonomiczne, technikum agrobiznesu oraz zasadnicza szkoła zawodowa. Szkoła kształci na wysokim poziomie, czego dowodem są osiągnięcia uczniów w konkursach krajowych, co roku są laureaci Olimpiady Wiedzy i Umiejętności Rolniczych.

W roku szkolnym 2008/2009 kształci się 121 uczniów w technikum rolniczym. Jest to cykl czteroletni, a absolwenci otrzymują tytuł technik rolnik. Uczniowie pochodzą w 81% z woj. podlaskiego, pozostali z sąsiedniego woj. mazowieckiego.

Większość uczniów pochodzi z rodzin rolniczych, 92,8% mieszka na wsi i pochodzi z rodzin rolniczych (rys. 1). Rodzice 107 uczniów posiadają gospodarstwa rolne, średnia powierzchnia UR wynosi 33,6 ha i jest to 3-krotnie więcej niż średnia powierzchnia gospodarstwa w woj. podlaskim.



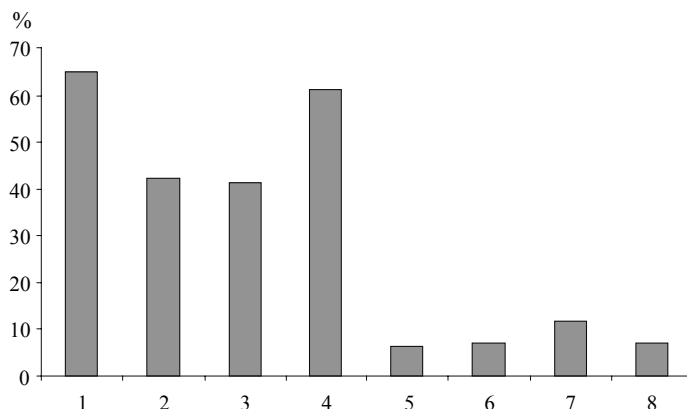
Rys. 1. Pochodzenie społeczne uczniów
Fig. 1. Origin of pupils

Źródło: Badania własne.
Source: Author's research.

Wyniki odpowiedzi na pytanie dotyczące motywów, jakimi kierowała się młodzież przy wyborze technikum rolniczego w dalszej edukacji przedstawiono na rysunku 2.

Najważniejszym czynnikiem decydującym o tym wyborze było zainteresowanie zawodem (64,4% odpowiedzi). Równie ważnym czynnikiem okazały się tradycje rodzinne w zawodzie rolnika i planowane w przyszłości przejęcie gospodarstwa rodziców – 61,3% odpowiedzi. Zbliżona liczba odpowiedzi na te pytania świadczy o tym, że istnieje przywiązanie do gospodarstwa jako własności rodzinnej, a do kontynuowania działalności rolniczej przygotowuje się kolejne pokolenie. Mówiąc o tradycji rodzinnej w wykonywaniu zawodu rolnika, warto zwrócić uwagę na wykształcenie rodziców. W przypadku ojców 65,8% ma wykształcenie rolnicze (25,3% – zasadnicze zawodowe, 27,9% – średnie, 12,6% – wyższe). Przyjmując, że to oni są kierownikami gospodarstw, należy uznać wskaźnik wykształcenia rolniczego za korzystniejszy niż średnio w kraju. Według PSR 2002, osoby z przygotowaniem rolniczym stanowiły 49,8% ogółu kierujących gospodarstwami rolniczymi [Raport... 2003]. Odsetek matek z wykształceniem rolniczym jest o połowę mniejszy.

Ważny okazał się taki czynnik, jak możliwość uzyskania prawa jazdy (42,3%). W dobie powszechnej motoryzacji umiejętność kierowania autem czy ciągnikiem jest



- | | |
|--|---|
| 1 – zainteresowanie zawodem | 5 – mała liczba kandydatów do szkoły |
| 2 – możliwość uzyskania prawa jazdy | 6 – nie dostałem/am się do innej szkoły |
| 3 – bliskie położenie szkoły od miejsca zamieszkania | 7 – posiadanie przez szkołę internatu |
| 4 – przewidywane przejęcie gospodarstwa rodziców | 8 – inne |

Rys. 2. Motywy wyboru szkoły rolniczej
Fig. 2. Reasons for choice of agricultural school

Źródło: Badania własne.
Source: Author's research.

wręcz niezbędna. Koszty szkoleń są relatywnie wysokie, więc zdobycie takich umiejętności w systemie szkolnym nie jest bez znaczenia dla budżetów domowych wielu rodzin.

Bardzo podobny procent odpowiedzi uzyskano na pytanie o czynnik związany z bliskim położeniem szkoły od miejsca zamieszkania. Sytuacja finansowa rodziny często ogranicza realizację planów zawodowych młodzieży. Możliwości wyboru są wówczas bardzo ograniczone. Zamiast kształcić się na wymarzonym kierunku, młodzież decyduje się na kontynuację nauki w szkole, w której koszty utrzymania są najniższe i jest to najczęściej w najbliższym sąsiedztwie miejsca zamieszkania. Uczniowie mieszkają wówczas w domu z rodzicami i dojeżdżają codziennie na zajęcia szkolne.

Posiadanie przez szkołę internatu okazało się ważne dla 11,7% uczniów. Takiej odpowiedzi udzielili uczniowie pochodzący z miejscowości dalej położonych od szkoły i w przypadku których codzienny dojazd środkami transportu publicznego byłby bardzo utrudniony. Jest to zgodne z opinią dyrektora szkoły; nowy budynek internatu przewidziany jest na 150 osób, a korzysta z niego około 70 uczniów.

Wśród innych motywów, którymi kierowali się uczniowie przy wyborze szkoły, był i taki, że uczeń nie był przyjęty do innej szkoły – takich odpowiedzi udzieliło 8 osób (7,2% ankietowanych). Taka sama liczba odpowiedzi dotyczyła innych czynników, np. „o wyborze szkoły zdecydowali rodzice” lub „być może łatwiej będzie zdobyć maturę”. Tylko jeden uczeń podkreślił, że bardzo lubi zawód rolnika.

Interesująca jest struktura uczniów według płci. Analiza danych o absolwentach tejże szkoły wskazuje, że w latach 1981–1994 dziewczęta stanowiły 2/3 wszystkich

uczniów. Od 1995 r. nastąpiło odwrócenie proporcji, absolwentami technikum rolniczego byli przede wszystkim mężczyźni i w latach 1996–2007 stanowili 75% absolwentów. W roku szkolnym 2008/2009 na 121 uczniów technikum rolniczego są tylko dwie panie. Zmiany te nastąpiły wówczas, gdy w ramach Zespołu Szkół Rolniczych uruchomiono technikum żywienia i gospodarstwa domowego, które jest bardziej atrakcyjne dla dziewcząt. W technikum rolniczym pozostali potencjalni następcy gospodarstw rolniczych. Dane te zgodne są z powszechnie znanym faktem, potwierdzonym również badaniami, że zasadnicze funkcje decyzyjne znajdują się w rękach mężczyzn i to oni są na ogół właścicielami gospodarstw [Szemberg 1996].

PODSUMOWANIE

Ludzie lepiej wykształceni są przede wszystkim wyposażeni w niezbędną wiedzę, ale też interesują się postępem wiedzy, szybciej reagują na zmieniające się warunki ekonomiczne. Relatywnie wysoki poziom wykształcenia łączy się z dużą akceptacją rzeczy nowych i otwartością umysłu. Stanowi podstawę do lepszego zrozumienia otaczającej rzeczywistości, a tym samym ułatwia osiąganie sukcesu życiowego. Kształcenie zawodowe jest spójnym układem wiedzy teoretycznej i umiejętności praktycznych koniecznych w wykonywaniu konkretnego zawodu. Według danych GUS, potrzeby w zakresie podniesienia poziomu wykształcenia ludności pracującej w rolnictwie są jeszcze bardzo duże. Zapóźnienie edukacyjne ma swoją przyczynę m.in. w znacznie trudniejszym dostępie dzieci wiejskich do oświaty, wiąże się również z barierą materialną rodzin wiejskich. Nie bez znaczenia są też aspiracje edukacyjne rodziców. Według Wawrzyniaka, luka edukacyjna determinowana jest przez status wykształcenia rodziców, ma charakter systemowy i strukturalny [Wawrzyniak 2001].

Z przeprowadzonych badań wynika, że 2/3 młodzieży kształcącej się w Technikum Rolniczym w Rudce wybrało tę szkołę ze względu na zainteresowanie zawodem i łączy swoją przyszłość z pracą w gospodarstwie rodzinnym. Są to zatem przyszli producenci rolni, przygotowujący się do kierowania gospodarstwem rolniczym. Może pojawić się wątpliwość, czy rzeczywiście wszyscy deklarujący się jako potencjalni rolnicy nie zmieniają swoich preferencji zawodowych do momentu ukończenia nauki. Co do tego pewności oczywiście nie ma, tym bardziej że większy procent uczniów opowiadających się za pozostaniem w gospodarstwie rodziców był w klasach młodszych (I–II). Im dłuższy czas nauki w szkole (kl. III–IV), tym takich odpowiedzi było mniej. Jednak 1/3 uczniów, mimo że kształci się w szkole o profilu rolniczym, deklaruje inny wybór. Zjawisko odchodzenia młodzieży z wykształceniem rolniczym do innych zawodów jest znane, na masową skalę występowało od początku lat 70. Ukończenie szkoły średniej dawało szansę na awans społeczny rozumiany jako wyjście ze środowiska chłopskiego. Dla porównania, w krajach UE tylko nieliczni absolwenci szkół rolniczych nie podejmują pracy w wyuczonym zawodzie [Rudziński 1999].

Zwiększyły się aspiracje edukacyjne badanej młodzieży, zainteresowanie kształceniem w szkole średniej jest większe niż w zasadniczej szkole zawodowej. Świadczy o tym fakt, że już od kilku lat nie prowadzi się nauczania na poziomie szkoły zawodowej, ze względu na małą liczbę kandydatów.

PIŚMIENNICTWO

- Barro R.J., 1989. Economic growth in a cross section countries. Working Paper No 3120, Cambridge.
- Czykier-Wierzba D., 2003. Rola czynnika ludzkiego w kształtowaniu konkurencyjności zacofanych regionów Unii Europejskiej wobec procesu globalizacji i integracji. Wnioski dla Polski. *Postępy Nauk Rolniczych*, nr 3, 123–136.
- Elstrand E., 1970. Norwegian experience from extension work in farm management Zesz. Probl. Post. Nauk Roln., nr 98.
- Kulawik J., 2007. Wybrane aspekty efektywności rolnictwa. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* nr 1, 3–16.
- Poniatowski J., 1985. Wykształcenie a zawód rolnika. LSW, Warszawa, 24.
- Raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002. GUS, Warszawa 2003, 31.
- Rocznik Statystyczny RP, GUS Warszawa 2006, 340.
- Rudziński M., 1999. Kierunki zmian w kształceniu praktycznym w szkołach rolniczych. [w:] *Procesy dostosowawcze szkolnictwa rolniczego do warunków gospodarki rynkowej*, red. T. Wieczorek. SGGW, Warszawa, 190–198.
- Szemberg A., 1996. Rolnictwo chłopskie w świetle wyników Spisu Rolnego 1994, cz. I. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* nr 1, 10.
- Wawrzyniak B., 2001. Luka edukacyjna barierą procesu integracji polskiej wsi i rolnictwa z Unią Europejską. *Więś i Rolnictwo*, nr 3, 142–159.
- Wilkin J., 1998. Bariery edukacyjne i informatyczne. [w:] M. Kłodziński, J. Wilkin: *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce*. FAPA, Warszawa.
- Wołoszyn J., 2004. Wiedza istotnym zasobem w rolnictwie. *Probl. Roln. Światowego T. XII. Aktualne tendencje w międzynarodowych stosunkach gospodarczych w rolnictwie i gospodarce żywnościowej*. Wyd. SGGW, Warszawa, 124–133.
- Żabko-Potopowicz A., 1977: *Pionierzy postępu w rolnictwie polskim*. LSW, Warszawa, 249.

REASONS FOR CHOICE OF AN AGRICULTURAL SECONDARY SCHOOL

Abstract. The farm manager education is found to be a productivity determinant of fundamental importance for the production process. Its weight is more considerable in farming, because it determines not only farming efficiency, but also a scale of activity. The study was made to identify reasons for choice of an agricultural school by young people from Agricultural School Complex in Rudka (Podlasie province). The main factors which decided the choice were interest in agricultural occupation and opportunity to take over a farm from parents in future.

Key words: education, agricultural, secondary school

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 15.05.2009

LAND PROPERTIES FOR RECREATION – THEIR MARKET ASPECTS AND ROLE IN REGIONAL DEVELOPMENT SHAPING

Dariusz Koreleski

University of Agriculture in Cracow

Abstract. The paper attempts to present the role of land properties for recreation in the process of rural areas development shaping within the region and also the price and extra-price determinants for such properties on the market. An important point is how the local spatial structure including land properties for recreation may affect regional development in a positive way. Some questions referring to determinants of demand, factors influencing the price level, as well as kinds of motivation during market search for land properties for recreation have been answered.

Key words: land properties for recreation, market aspects, land properties structure, determinants, regional development

INTRODUCTION

The market aspects of land properties for recreation refer to the structure and, consequently, proportions between supply and demand on this kind of fixed properties. These proportions are related to certain socio-economic trends. The trends, in turn, are strictly combined with determinants, especially determinants of demand. Altogether they form a complex structure of easily measurable factors and difficult to quantify imponderables which in fact seem to be of the utmost importance, often determining the final price of a defined property. Additionally, the issue of the structure of fixed properties (real estate) presents a widespread mosaic of various types of properties destined for different purposes. Besides the fact that all types of properties have a complementary character in terms of spatial structure management in a definite area, e.g. commune, the hierarchy among them has also been created. This hierarchy refers to the market value of different

properties expressed in market prices. These prices, in turn, are a resultant of the supply-demand market relations being determined by various factors. Thus, the aim is to show the structure of determinants of demand for properties on the example of a chosen type of real estate called land properties for recreation which seems to be of intrinsic importance, especially in the welfare states of Europe and North America.

STRUCTURE OF PROPERTIES

Analyzing the structure of properties, one should firstly consider two issues: the problem of estimation and the problem of functions of real estates. In the process of estimation we may distinguish four different types of properties [Hopfer 1997]:

- land properties,
- agricultural properties,
- building properties,
- establishment properties.

Land properties are the main point of interest in this article. In order to call a definite property – a land property we have to consider the following two aspects:

- spatial delimitation – denoting the physical aspect, i.e. separated part of ground;
- ownership delimitation – meaning legal aspect, i.e. separated subject of ownership.

Regarding the functions of each of the properties we may single out the following groups [Hopfer 1997]:

- flat/apartment properties,
- commercial properties,
- industrial properties,
- agricultural and forest properties,
- recreational properties,
- institutional (school, hospital, office) properties,
- special destination properties (e.g. exploitation of mineral resources),
- others.

Concentrating on the recreational properties and going further into their structure we face three different types of these properties considering the level of urbanization [Hopfer 1997]:

- open areas,
- resorts,
- individual properties for recreation.

Open areas are the not-built up areas in the cities or in rural areas surrounded by built-up areas which give a distinctive impact in terms of urbanization. Thus, the neighbourhood causes that these areas are perceived as the highest degree of urbanization areas. Resorts are also urbanized to a considerable extent, functioning like small towns. Individual properties for recreation are characterized as areas of the lowest level of urbanization, creating very often the places of sheer natural countryside values.

QUESTION OF LAND PROPERTY FOR RECREATION

With the passage of time and the increase of welfare in affluent societies of Western Europe and North America the leisure time activities are playing a constantly growing role in human life. There are two reasons for that phenomenon. Firstly, people want to make maximal use of free time which they always lack. Secondly, they understand the key role of holidays within the process of active private and professional life. Thus, we have a feedback chain consisting of two alternating elements: work and vacation (free time). Work provides us with money whereas holidays supply us with new vital forces to work. Hence, the intrinsic role of recreation is a fact. Consequently, if we put the question of recreation in a time-space dimension we notice the need for not only free time but also definite space. The space meaning a place to implement (realize) the recreation which concerns the areas called land properties for recreation but also forest areas and waters. The land properties for recreation refer mostly to the not-urbanized areas where people are able to realise the process of recreation aimed at the regeneration of psychical and physical forces as well as the development of personality.

MARKET ASPECTS OF LAND PROPERTIES FOR RECREATION

The issue of the market in relation to the turnover of land properties for recreation concerns especially the problem of demand for this sort of properties on the market. There exist many determinants of demand which may act as stimulating or anti-stimulating, thus increasing or lowering the price for the individual properties. These determinants may be of price or extra-price character. Price determinants may refer to the search for bargain, while the extra-price ones concern different reasons for demand reflected by the needs and cravings of population. There also exists a problem which touches the issue of motivation for purchasing the land properties for recreation. Hence, we face three questions:

- What are the main determinants of demand for recreational land properties?
- Which factors influence the price level for recreational land properties?
- What kind of motivation may occur during market search for land properties for recreation?

Responding to the first question, we may count, among the most intrinsic extra-price determinants of demand for land properties for recreation, the following problems:

- the income level,
- the comparison of the price level of different types of land properties,
- the individual preferences within the segments of population (age, gender, education, place of living, profession, etc.),
- the ecological location of the land property,
- the accessibility from the city or local small town in terms of food supply,
- the local infrastructure *in situ* and in the neighbourhood.

Passing to the second question we may rate the following factors determining the price level of the land property for recreation:

- the location of the land property,
- the existence of natural values (*in situ* or in the neighbourhood) and cultural values (in the surrounding area) with regard to the distance between the land property and cultural attractions,
- the road infrastructure in terms of the accessibility of the land property,
- the ecological aspects of local environment,
- the direct neighbourhood of border properties,
- the area of the land property for recreation and its relief.

Referring to the third question one may assume the following types of motivating the purchase of land property for recreation [cf. Larson 1969]:

- the need to run away from the city, e.g. for the weekend or holidays,
- the wish to possess one's own area with a small "rural" household,
- the wish for playing the chosen sport on a private, isolated and healthy area,
- the wish to organize a family meeting place in one's own recreational land property,
- the need to relax and recover (in case of chronic illnesses) presuming the land property provides its own healthy water and not polluted fresh air,
- the way to invest the capital.

All needs and wishes for recreation are related with various segments of population and refer to the place of living, the kind of job and work done, the level of education, i.e. difference in mentality between white collar workers and blue collar workers.

LAND PROPERTIES FOR RECREATION AND REGIONAL DEVELOPMENT

The process of regional development with special regard to the development of rural areas consists in the right trends for ordering the spatial structure while maintaining natural and cultural relics of the past. This ordering of the spatial structure concerns the proportions of the areas, i.e. land properties destined for recreational purposes within the individual districts of a region. These proportions, in turn, depend on natural and cultural values in the district area as well as on the plans of spatial management which refer to the individual communes. Thus, we face three determinants of proportions between recreational land properties and other lands within a given area:

- natural values given by nature, shaping the natural landscape, referring to relief, variety of flora and fauna, etc.,
- cultural values reminding the anthropogenic activity and consequently tradition of a definite area, considering religion, language, habits, etc.,
- plans of spatial management treated as administrative decisions influencing the present structure of land, its distribution (layout) and various conditionings.

All these factors exert impact on the structure and proportions of different types of land properties within a defined commune. Two first determinants act in a passive way providing the area with a certain natural and cultural potential but the third factor influences in a direct and active way the status of different types of area within the commune and, consequently, the district.

The regional development should be convergent with the possessed potential and adequate to its administrative spatial decisions presented in spatial management plans. The point is that the immanent feature of regional development is the differentiation which in case of spatial planning should be presented in a positive form. A positive form, i.e. diversification, refers to a constructive mosaic of different land properties within a definite district. This mosaic depends on the local potential and therefore all administrative spatial decisions should be adjusted to this potential. The role of the local authorities is to protect the governed area against spatial chaos and provide proper spatial diversification. In case of communes with great natural and cultural potential all types of pollution may constitute a real danger changing immediately the actual status of the land properties for recreation. Thus, the equilibrium in terms of space, environment and development in the rural areas of a region should definitely be maintained. Only the balance, referring also to spatial structure, may guarantee the right trend of changes within the whole regional development.

CONCLUSION AND FINAL REMARK

The market for land properties is combined with certain features regarding different aspects of the ownership of a defined land. This comes down to three different rights related to this property, which each owner of a land property, (e.g. for recreational purposes), holds:

- *ius possidendi et disponendi* (the right to possess and dispose),
- *ius utendi* (the right to use),
- *ius fruendi* (the right to take advantage and benefit).

The right to possess and dispose is important especially for people who treat the land properties for recreational purposes as the way to invest capital. The importance of the right to use the land concerns more the people who wish to run away from the city, e.g. for weekends or holidays and organize there family or friends meetings. The right to take advantage and benefit refers to the people who need the recreational land property for playing the chosen sport on a private, isolated and healthy area or wish to relax and recover (in case of chronic illnesses) presuming the land property offers its own healthy water and not polluted fresh air, thus becoming a private health resort.

Concluding, the role of land properties for recreation is constantly growing while the societies are getting wealthier. Thus, the demand for superior (luxury) goods is steadily increasing, resulting from the higher needs, wishes and cravings. This in turn, influences the market prices for recreational land properties. There are many very complex local conditionings which exert intrinsic impact on the price level for this sort of properties. Hence, the role of regional development is to face the process of changes and find the proper rhythm of organizing and managing the rural areas eligible for recreational purposes in a region.

Final remark: the global economic crisis cannot stop permanently the earlier mentioned trends referring to the land properties for recreation. What the crisis does is the short-time market slowdown regarding the land properties.

REFERENCES

- Hopfer A., (red.), 1997. Szacowanie nieruchomości niezurbanizowanych. Twigger S.A. Warszawa.
Larson O., 1969. Surveys on Holiday Houses. Department of Real Estate Planning, Surveying Division, Royal Institute of Technology. Stockholm.

GRUNTOWE NIERUCHOMOŚCI REKREACYJNE – ICH RYNKOWE ASPEKTY ORAZ ROLA W KSZTAŁTOWANIU ROZWOJU REGIONALNEGO

Streszczenie. W artykule zaprezentowano rolę gruntowych nieruchomości rekreacyjnych w procesie kształtowania rozwoju obszarów wiejskich w regionie, jak również cenowe i pozacenowe determinanty dla tego typu nieruchomości na rynku. Istotnym problemem było to, w jaki sposób lokalny układ przestrzenny, w skład którego wchodzi wspomniany typ nieruchomości, może wpłynąć pozytywnie na rozwój regionalny. Autor udzielił odpowiedzi na pytania dotyczące determinant popytu, czynników wpływających na poziom ceny, jak też rodzajów motywacji podczas zakupu na rynku gruntowych nieruchomości rekreacyjnych.

Słowa kluczowe: gruntowe nieruchomości rekreacyjne, aspekty rynkowe, struktura nieruchomości gruntowych, determinanty, rozwój regionalny

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 05.05.2009

ROLA WŁADZ GMIN WIEJSKICH POŁOŻONYCH NA TERENIE EUROREGIONU NIEMEN W ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZYM (W OPINII MIESZKAŃCÓW) – BADANIA WŁASNE

Bartosz Mickiewicz

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

Streszczenie. W artykule przedstawiono opinie mieszkańców gmin wiejskich położonych na terenie Euroregionu Niemen dotyczące roli władz gmin w rozwoju społeczno-gospodarczym tych terenów. Założono, że tempo rozwoju społeczno-gospodarczego gmin wiejskich położonych na badanym obszarze zależy przede wszystkim od aktywności władz lokalnych. Aktywna postawa urzędów gminnych, przede wszystkim w sferze pozyskiwania środków finansowych i ich racjonalnego wykorzystywania, nie pozostaje bez wpływu na wzrost przedsiębiorczości mieszkańców, przyczynia się do gospodarczego ożywienia terenów oraz przynosi znaczne korzyści gospodarcze dla gmin wiejskich w postaci nowych miejsc pracy, co stopniowo przyczynia się także do rozładowywania napięć społecznych. Ankietowani mieszkańcy gmin Euroregionu Niemen wskazywali bariery rozwoju, szanse, które władze lokalne powinny wykorzystać, a także konkretne działania, które, ich zdaniem, powinny być podejmowane przez gminę w celu ożywienia i rozwoju gospodarczego.

Słowa kluczowe: Euroregion Niemen, władze gminne, obszary wiejskie, rozwój społeczno-gospodarczy, bariery i szanse rozwoju

WSTĘP

Euroregion Niemen leży na obszarze przygranicznych regionów: Polski (pow. 205,45 tys. ha z 1211 tys. mieszkańców), Litwy (pow. 195,4 tys. ha z 1331,3 tys. mieszkańców) i Białorusi (250 tys. ha z 1200 tys. mieszkańców). Po stronie polskiej obejmuje on tereny 14 gmin dawnych województw białostockiego i suwalskiego (obecnie

województwa podlaskie i warmińsko-mazurskie), po stronie litewskiej rejony: wileński, mariampolski i alytuski, a po stronie białoruskiej – obwód grodzieński. Euroregion obejmuje obszary o dużych walorach przyrodniczych, tworzące obszar tzw. Zielonych Płuc Polski, które niebawem będą pełnić funkcję Zielonych Płuc Europy. W polskiej części Euroregionu znajdują się cztery parki narodowe stanowiące 31 proc. powierzchni wszystkich parków narodowych w Polsce. Wiele obszarów chronionych jest także po stronie litewskiej i białoruskiej. Na terenie Euroregionu leży również jeden z najstarszych szlaków wodnych w tej części Europy: Kanał Augustowski, który łączy Polskę i Białoruś.

Aktywizacja obszarów wiejskich w kierunku ich wielofunkcyjnego zrównoważonego rozwoju jest jednym z najważniejszych celów strategicznych Euroregionu Niemen. Osiągnięcie tak sformułowanego celu wymusza potrzebę optymalnego zagospodarowania i wykorzystania terenów należących do Euroregionu w celu odpowiedzialnego rozwoju dwóch podstawowych funkcji: rolnictwa i turystyki, w zgodzie z wymogami ochrony środowiska przyrodniczego.

Wspieranie rolniczej i pozarolniczej funkcji gminy leży przede wszystkim w gestii władz gminnych, gdyż to one właśnie mają wystarczająco dużo cech predysponujących je jako animatorów i inspiratorów przemian zachodzących na wsi, a przede wszystkim to one dysponują środkami finansowymi. Szczególnie dotyczy to prezentacji możliwości i atrakcyjności gminy jako miejsca inwestowania, pomocy w organizacji przedsięwzięć gospodarczych, przyznawania ulg podatkowych itp.

Aktywna postawa urzędów gminnych i pozostałych instytucji lokalnych nie pozostaje bez wpływu na wzrost przedsiębiorczości mieszkańców, przyczynia się do gospodarczego ożywienia terenów oraz przynosi znaczne korzyści gospodarcze dla gmin wiejskich w postaci nowych miejsc pracy, co stopniowo przyczynia się także do rozładowywania napięć społecznych. Dlatego też często w literaturze [Kłodziński 2008] podkreśla się fakt, jak ważne jest poznanie opinii władz gminnych dotyczących szans i barier rozwoju gmin. Zdaniem Rosnera [2007], władze samorządowe będące gospodarzami na własnym terenie najlepiej są w stanie zdiagnozować podstawowe bariery rozwoju, wskazać istniejące szanse, dokonać oceny potencjału ludzkiego i przedsiębiorczości mieszkańców czy też wskazać kierunki dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego.

MATERIAŁY I METODY

Celem badań było poznanie opinii mieszkańców gmin wiejskich Euroregionu Niemen dotyczących oceny działań władz lokalnych w rozwoju danego obszaru. Szczególny nacisk położona na przedstawienie:

- najważniejszych czynników rozwoju gminy w opinii mieszkańców,
- opinii mieszkańców na temat istniejących barier rozwoju i możliwości ich przezwyciężenia,
- działań, które powinny być podejmowane przez gminę w celu ożywienia gospodarczego w opinii respondentów.

Podstawowym założeniem było, że tempo rozwoju społeczno-gospodarczego gmin wiejskich położonych na terenie Euroregionu Niemen zależy przede wszystkim od

aktywności władz lokalnych. Aktywna postawa urzędów gminnych, przede wszystkim w sferze pozyskiwania środków finansowych i ich racjonalnego wykorzystywania, nie pozostaje bez wpływu na wzrost przedsiębiorczości mieszkańców, przyczynia się do gospodarczego ożywienia terenów oraz przynosi znaczne korzyści gospodarcze dla gmin wiejskich w postaci nowych miejsc pracy, co stopniowo przyczynia się także do rozładowywania napięć społecznych. Dlatego też w przeprowadzonych badaniach ważne było poznanie opinii i ocen mieszkańców na temat zarządzania gminą przez władze lokalne. Przeprowadzone badania pozwoliły także na dokonanie analizy czynników i barier rozwoju społeczno-gospodarczego gmin wiejskich leżących na terenie polskiej części Euroregionu Niemen.

Przedmiotem badań było 14 gmin należących do Euroregionu Niemen. Badania zostały przeprowadzone w latach 2007 i 2008. W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem kwestionariusza wywiadu, który zawierał pytania zamknięte, otwarte i półotwarte. W większości jednak pytania zawierały gotowy zestaw odpowiedzi do wyboru, co ułatwiało respondentom ich wybór. Ogółem przeprowadzono ankietyzację na grupie 215 mieszkańców. Po zweryfikowaniu odpowiedzi, do dalszej obróbki statystycznej i merytorycznej zakwalifikowano 210 ankiet. Zebrane wyniki opracowano, korzystając z metod wykorzystywanych w naukach ekonomiczno-przyrodniczych.

WYNIKI I DYSKUSJA

Wybór właściwej drogi rozwoju musi opierać się na rzetelnej analizie oddziaływania różnych czynników wewnętrznych i zewnętrznych na rozwój w aktualnej sytuacji, jak i w przyszłości, w okresie objętym planowaniem strategicznym [Gierszewska i Romanowska 2005]. Analiza SWOT poszczególnych obszarów problemowych daje obraz mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń istotnych dla życia i rozwoju gmin położonych na obszarze Euroregionu Niemen (tab. 1).

Analiza mocnych stron wskazuje jednoznacznie na możliwość przede wszystkim turystycznego rozwoju regionu. Zaliczają się do nich w szczególności wybitne walory przyrodniczo-krajobrazowe, a także mało zmienione działalnością człowieka środowisko naturalne. Daje to także możliwość rozwoju rolnictwa ekologicznego, którego produkty są coraz bardziej poszukiwane zarówno w kraju, jak i za granicą, a szczególnie w wysoko uprzemysłowionych krajach UE. Produkty lokalne wytwarzane tradycyjnymi metodami przyciągają turystów i stanowią istotny element w rozwoju głównie agroturystyki i turystyki wiejskiej.

Z danych Głównego Urzędu Statystycznego [2009] wynika, że gminy wchodzące w skład Euroregionu Niemen mają w większości charakter rolniczy. Zdaniem ankietowanych mieszkańców, w przyszłości głównym kierunkiem prowadzonej działalności gospodarczej w gminie nie powinna być jednak produkcja rolnicza, ale turystyka. Respondenci twierdzili, że wynika to przede wszystkim z dwóch powodów. Po pierwsze, tereny objęte badaniami charakteryzują się nie najlepszymi warunkami do produkcji rolniczej. Po drugie, niezaprzeczalne walory krajobrazowo-przyrodnicze gminy powodują, że terenami tymi w coraz większym stopniu interesują się turyści, ale także ludzie

Tabela 1. Analiza SWOT gmin należących do Euroregionu Niemen
Table 1. SWOT analyses of districts belonging Euroregion Niemen

| Mocne strony Strengths | Słabe strony Weakness |
|---|--|
| <ul style="list-style-type: none"> – Bogate, różnorodne i czyste środowisko przyrodnicze mało zmienione działalnością człowieka Rich, diversified and clean natural environment, less changed by human activity – Wybitne walory przyrodniczo-krajobrazowe Big environmental and landscape valors – Korzystne warunki dla rozwoju zrównoważonego (ekologiczne rolnictwo i przyjazne dla środowiska formy turystyki) Profitable conditions for sustainable development (ecological agriculture, friendly for environment forms of tourism) – Korzystne warunki dla rozwoju odnawialnych źródeł energii Profitable conditions for development of renewable sources of energy | <ul style="list-style-type: none"> – Niski poziom rozwoju środowiskowo-gospodarczego Low level of environmental-economic development – Niedostateczna infrastruktura techniczna i społeczna Not sufficient technical and social infrastructure – Brak lokalnych rynków zbytu dla produktów ekologicznych Lack of local markets of sale for ecological products – Zbyt wolno postępujący wzrost świadomości społecznej dotyczącej konieczności gospodarowania i życia w sposób przyjazny dla środowiska Insufficient increase of social conciseness about necessity of living and activity in environmental friendly way – Niski poziom edukacji ekologicznej społeczeństwa Low ecological educational level of society |
| Szanse Chances | Zagrożenia Threats |
| <ul style="list-style-type: none"> – Partnerska współpraca różnych środowisk na rzecz lokalnego ekorozwoju Partner cooperation of different societies for local eco-development – Możliwość pozyskiwania środków finansowych na realizację zadań środowiskowych z funduszy UE Possibilities of financial means gaining for realization of pro-environmental tasks from EU funds – Wzrost zainteresowania turystyką na obszarach „ekologicznych” Increase of interest of tourism in „ecological” areas – Wzrost zainteresowania i popytu na „ekologiczną żywność” Increase of interest and demand for „ecological nutrition” – Zrównoważony rozwój rolnictwa oparty na środkach finansowych UE Sustainable development of agriculture with use of financial means from EU | <ul style="list-style-type: none"> – Wzrost ruchu turystycznego na obszarach najcenniejszych przyrodniczo Increase of tourism move in the most valuable environmental areas – Brak skutecznych urządzeń i mechanizmów ochrony środowiska przyrodniczego Lack of effective equipment and mechanisms of natural environment protection – Duża konkurencja innych regionów w zakresie turystyki Big competitiveness of other regions in tourism – Niedostateczna ilość środków finansowych przeznaczanych na ochronę środowiska przyrodniczego Unsatisfied quantity of financial means for natural environment protection – Wprowadzanie nowych obszarów ochrony środowiska, co powoduje zmniejszenie ich dyspozycyjności gospodarczej (np. NATURA 2000) Implementation of new areas of environment protection what makes decrease of their economic availability (i.e. NATURE 2000) |

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Euroregionu Niemen.

Source: Author's elaboration based on Niemen Euroregion data.

chcący osiedlać się na tych obszarach na stałe. Jak stwierdzili mieszkańcy, przykładem dla nich mogą być tereny parków górskich i nadmorskich, gdzie społeczności lokalne w dużej mierze utrzymują się ze świadczenia usług osobom przyjezdnym.

Poproszeni o dokładniejsze sprecyzowanie atutów, jakie ich zdaniem występują w gminach, ankietowani mieszkańcy wymieniali walory krajobrazowo-przyrodnicze (parki krajobrazowe i narodowe, tereny turystyczno-rekreacyjne oraz zabytki przeszłości (tab. 2).

Należy tu podkreślić, że mieszkańcy zaczęli doceniać fakt istnienia na ich terenie parków narodowych i krajobrazowych. Mają oni świadomość, że restrykcje dotyczące korzystania z zasobów środowiska naturalnego są nie tylko barierą, ale stanowią również niezaprzeczną korzyść. Wiele gmin położonych na terenie Polski i jednocześnie parków narodowych stało się znanych dopiero wtedy, gdy na ich terenie powołano obszar chroniony. Dla wielu z nich park narodowy stał się swoistą wizytówką, a także formą bezpłatnej promocji [Mickiewicz i Gotkiewicz 2008].

Tabela 2. Mocne strony gmin objętych badaniami w opinii mieszkańców
Table 2. Strong points of inquired districts in inhabitants' opinions

| Wyszczególnienie Specification | N | % respondentów % respondents |
|--|-----|---------------------------------|
| Walory krajobrazowo-przyrodnicze Landscape-environmental valors | 146 | 69,5 |
| Tereny turystyczno-rekreacyjne Tourism and recreation areas | 19 | 9,1 |
| Zabytkowe obiekty Historical objects | 18 | 8,6 |
| Gospodarstwa agroturystyczne Agritourism farms | 10 | 4,8 |
| Lasy Forest | 9 | 4,3 |
| Bogate środowisko przyrodnicze (fauna i flora) Rich natural environment (fauna and flora) | 4 | 1,9 |
| Przetwórstwo rolno-spożywcze Agricultural-food processing | 2 | 0,9 |
| Korzystna lokalizacja Profitable location | 1 | 0,5 |
| Niskie ceny usług Low prices of services | 1 | 0,5 |

Źródło: Badania własne.

Source: Author's research.

Rozwój każdego obszaru uzależniony jest od posiadanych mocnych stron, ale także w dużej mierze od czynników polityczno-ekonomicznych, dotyczących nie tylko gminy, powiatu, ale także tych wpływających na ogólną sytuację w kraju. W związku z tym kolejne pytanie związane było z poglądami, jakie czynniki polityczne i ekonomiczne, zdaniem respondentów, mają wpływ na rozwój gminy. Szczegółowe dane zostały przedstawione w tabeli 3.

Tabela 3. Jakie czynniki polityczno-ekonomiczne decydują o rozwoju gminy?
 Table 3. What economic-political factors decide about district development?

| Wyszczególnienie Specification | Odpowiedzi ankietowanych w % Respondents answers in % |
|---|--|
| Polityka gospodarczej państwa Economic policy of state | 82,3 |
| Ogólna sytuacja polityczna w kraju Whole political situation in state | 42,0 |
| Sytuacja rolnictwa i rolników w gminie Agriculture and farmers situation in district | 39,4 |
| Zamożność mieszkańców gminy Wealthness of district inhabitants | 34,7 |
| Działania władz gminnych District self-government activities | 14,5 |
| Inne Others | 3,1 |

Źródło: Badania własne.
 Source: Author's research.

Z odpowiedzi respondentów wynika, że widzą oni silne powiązania między polityką prowadzoną przez rząd na szczeblu centralnym a sytuacją społeczno-gospodarczą gminy. Jest to o tyle ciekawa sytuacja, że samorządy lokalne posiadają dość dużą swobodę działania, a możliwości ich rozwoju nie zależą w pełni od działań władz centralnych.

Jeżeli chodzi o podstawowe bariery występujące w analizowanych gminach, to, zdaniem ankietowanych (prawie 44% wszystkich wypowiedzi), podstawą jest brak środków finansowych. Reforma administracyjna państwa postawiła przed władzami lokalnymi wiele nieznanych do tej pory zadań. To właśnie od budżetów poszczególnych gmin zależeć będzie kondycja takich działów, jak szkolnictwo, służba zdrowia, ale także perspektywy rozwoju całego obszaru gminy. Brak środków finansowych odbija się także na stanie infrastruktury technicznej i społecznej (20,0% odpowiedzi) (tab. 3).

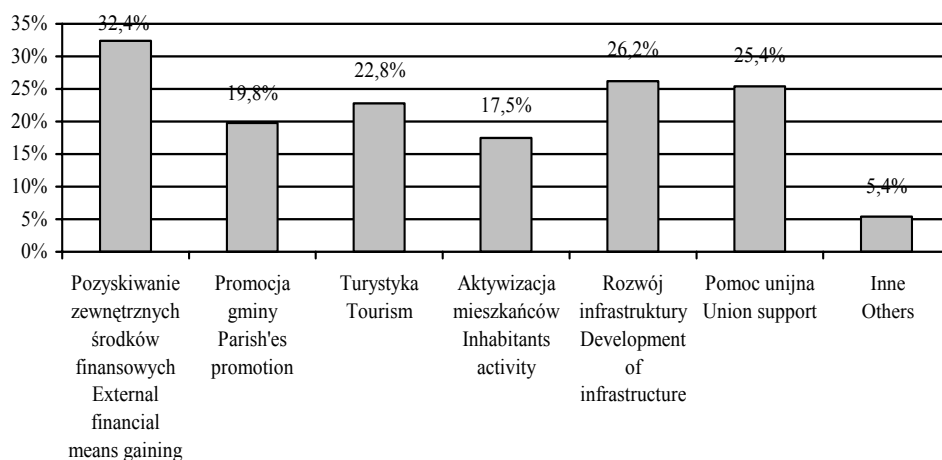
Kolejnym problemem badanych gmin jest bezrobocie (15,7%) ankietowanych. Problem jest poważny na badanym obszarze. Tereny te charakteryzują się znacznie większym bezrobociem z uwagi na relatywnie niewielki (lub nieistniejący) rynek pracy. Niemniej jednak interesujące jest, że bezrobocie jako czynnik było wymieniane przez respondentów dopiero na trzecim miejscu pod względem ważności problemów. Może to świadczyć o tym, że „szara strefa” zatrudnienia na tych obszarach jest duża, a brak pracy dotkliwy dla stosunkowo ograniczonej liczby mieszkańców. W dalszej kolejności respondenci uskarżali się na konieczność podejmowania działań związanych z obecnością obszarów chronionych na terenie gminy (inwestycje środowiskowe, tworzenie obszarów NATURA 2000 itp.) oraz na niekorzystną sytuację w rolnictwie (tab. 4).

Istotną kwestią podjętą w badaniach jest polityka władz gminnych, mająca na celu przezwyciężanie istniejących barier. Mieszkańcy gminy doskonale zdają sobie sprawę z jej mocnych stron, jak również z występujących ograniczeń. Dlatego w przeprowadzonych badaniach starano się poznać opinię respondentów na temat działań, jakie ich zdaniem powinny być podejmowane w ich gminach (rys. 1).

Tabela 4. Bariery rozwoju w badanych gminach
Table 4. Barriers of development in chosen districts

| Wyszczególnienie Specification | N | % respondentów % respondents |
|---|----|---------------------------------|
| Brak wystarczających środków finansowych Lack of sufficient financial means | 92 | 43,8 |
| Zły stan infrastruktury technicznej Poor state of technical infrastructure | 42 | 20,0 |
| Bezrobocie Unemployment | 33 | 15,7 |
| Ograniczenia wynikające z działań prośrodowiskowych Limits resulting from environmental activities | 18 | 8,6 |
| Zła sytuacja w rolnictwie Poor situation in agriculture | 16 | 7,6 |
| Niekompetencja urzędników Incompetency of staff | 6 | 2,9 |
| Utrudnienia w przygranicznym handlu Barriers in border trade | 3 | 1,4 |

Źródło: Badania własne.
Source: Author's research.



Rys. 1. Działania, które powinny być podejmowane przez gminę w celu ożywienia gospodarczego w opinii respondentów

Fig. 1. Activities, which should be undertaken by district in order to economic development in respondents' opinions

Źródło: Badania własne.
Source: Author's research.

Na pierwszym miejscu ankietowani wskazywali na pozyskanie środków finansowych z budżetu kraju (32,4% wszystkich odpowiedzi). W opinii mieszkańców władze gminy powinny to osiągnąć, przyciągając na swój teren inwestorów z zewnątrz, oferując im ulgi podatkowe i zwalniając z części opłat. Dalej w badaniach ankietowani wskazywali na konieczność stworzenia systemu stałej współpracy przygranicznej na szczeblu samorządowym pomiędzy gminami polskimi i litewskimi (z uwagi na sytuację polityczną i odmienną koncepcję rozwoju gospodarczo-administracyjnego Białorusi prawie żaden z ankietowanych nie wskazywał na możliwości stałej współpracy na poziomie gminnym pomiędzy tym państwem a Polską). Ankietowani podkreślali, że zauważalne są działania mające na celu łagodzenie niekorzystnych skutków istnienia granicy (m.in. likwidacja barier administracyjnych po wejściu do strefy Schengen, środki finansowe UE przeznaczone na rozwój „ściany wschodniej” i obszarów peryferyjnych) i przewyższanie skutków położenia regionu granicznego na obrzeżach państw dla poprawy warunków życia ludności. Podejmowane działania polegały głównie na rozwoju przygranicznego handlu, niemniej jednak widziano działania samorządów i ich efekty o charakterze społecznym czy kulturalnym. Dlatego też prawie 20% rolników widziało sens podejmowania działań promocyjnych w kraju i za granicą i przedstawiania miejsca swego zamieszkania jako obszaru atrakcyjnego i dla potencjalnych inwestorów, i turystów, czemu ma sprzyjać rozwój funkcji turystycznych w gminie (22,8% respondentów). Została także odpowiednio doceniona przez mieszkańców rola pomocy unijnej w rozwoju obszarów wiejskich (25,4%). Ta forma pomocy „wrosła” na stałe w świadomość mieszkańców, widoczne są jej efekty, choć obiektywnie należy przyznać, że na badanym obszarze wciąż niezbyt liczne. Kolejne działania (pomysły) dotyczyły zbudowania lepszej lub modernizacji istniejącej infrastruktury technicznej (26,2%).

Poprawa infrastruktury wiąże się bezpośrednio z próbą pozyskania inwestorów. Trudno jest bowiem oczekiwać, że ktoś zdecyduje się inwestować pieniądze w teren, do którego np. nie można dojechać. To właśnie jest jedną z bolączek polskich obszarów peryferyjnych, tworzących tzw. błędne koło. Poprawa infrastruktury zależy od pozyskania środków, które zależą od inwestorów, którzy nie pojawiają się, gdy nie ma infrastruktury.

Istotna jest (wprawdzie niewielka) próba wykorzystania posiadanych zasobów przyrodniczych. Ponad 5% odpowiedzi dotyczy promocji walorów krajobrazowo-przyrodniczych gminy oraz rozwoju ukierunkowanego na powstawanie na terenie gminy nowych gospodarstw agroturystycznych. W tym ostatnim przypadku jest to raczej mało prawdopodobne, o ile nie zmieni się podejście władz gminnych do kwestii związanych z turystyką. Jak wynika z innych badań autora [Mickiewicz i Mickiewicz 2007], środki pieniężne przeznaczane na finansowanie działalności gminy rzadko kiedy kierowane są na rozwój agroturystyki. Korzystne byłoby zatem opracowanie na szczeblu gminy bilansu wpływów i wydatków oraz dochodów budżetowych związanych z turystyką. Dałoby to możliwości i podstawy przygotowania szczegółowych planów rozwoju turystycznego gminy.

W urzędach gminy brak też oddzielnych stanowisk do spraw turystyki lub agroturystyki, których zadaniem powinna być pomoc społecznościom lokalnym w rozpoznawaniu możliwości działania, uruchamiania działalności turystycznej, ogólnie mówiąc – w utrzymywaniu społeczności wiejskiej w stanie ciągłej gotowości. Powołanie takiego programu umożliwiłoby realizację programu turystycznego rozwoju gminy oraz stałą jego kontrolę.

PODSUMOWANIE

Jak wynika z przeprowadzonych badań, blisko 70% mieszkańców gmin wiejskich Euroregionu Niemen uważa, że najważniejszym czynnikiem mogącym przyczynić się do rozwoju ich gminy są zasoby naturalne, co powinno też być priorytetem działania władz lokalnych. Kolejnymi atutami, zdaniem respondentów, są położenie (głównie gminy z pasa nadmorskiego i granicznego), turystyka oraz rynki zbytu. Podkreślanie tak wielkiej roli przestrzeni geograficznej, ukształtowania i rzeźby terenu wynikało z faktu, że ankietowani byli mieszkańcami gmin atrakcyjnych turystycznie. Należy jednak pamiętać, że o sukcesie gminy nie zawsze decydują dobre położenie, surowce, krajobraz przyciągający turystów, dotychczasowy poziom zagospodarowania czy kapitał – chociaż waga tych czynników w wielu wypadkach jest bardzo znacząca. Na liście polskich gmin, które odnotowują sukcesy, coraz częściej znajdują się takie, które nie posiadają wyżej wspomnianych atutów. Niemniej jednak w atrakcyjności gminy mieszkańcy widzą podstawę rozwoju społeczno-gospodarczego i na tej podstawie, ich zdaniem, należy pozyskiwać środki finansowe.

Na podkreślenie zasługuje także fakt, że ankietowani zauważali, że wykorzystanie posiadanych zasobów w dużej mierze zależy od sprawności lokalnej administracji. Wydaje się, że Euroregion, a w szczególności gminy do niego należące, powinny odgrywać dużą rolę w rozwiązywaniu problemów społeczno-gospodarczego rozwoju obszarów nadgranicznych, podnosić jakość zasobów pracy, wpływać na poprawę niekorzystnych zjawisk demograficznych, wspierać rozwój kapitału ludzkiego i przyczyniać się do wzrostu przedsiębiorczości. Rola ta powinna polegać głównie na intelektualnym wspieraniu działalności instytucji i organizacji lokalnych i regionalnych, doradzaniu i ułatwianiu nawiązywania kontaktów między państwami uczestnikami.

Mieszkańcy Euroregionu Niemen widzą działania władz gminnych w celu aktywizacji społeczno-gospodarczej zamieszkiwanego przez nich obszaru. Zauważają nowe możliwości i mechanizmy finansowania rozwoju, rozbudowy infrastruktury technicznej i społecznej ze środków Unii Europejskiej. Czują się odpowiedzialni za miejsce, w którym żyją i dlatego chętnie wskazują na nowe możliwości działań, jakie powinny być podejmowane przez władze lokalne, wskazują, które bariery rozwoju należy likwidować. Wydaje się, że integracja Polski z Unią Europejską wpłynęła także na zmiany w mentalności mieszkańców badanego obszaru. Znikła, tak powszechna 10 lat temu, postawa roszczeniowa, oczekiwanie, że rola władz gminnych polega tylko na rozdysponowaniu, zbyt małych jak na potrzeby, środków finansowych. Obecnie niektórzy mieszkańcy włączyli się w proces rozwoju gminy i widzą rolę władz gminnych we właściwym zarządzaniu gminą, a także swój wpływ na kształtowanie procesów społeczno-gospodarczych na tym terenie.

PIŚMIENNICTWO

- Gierszewska G., Romanowska M., 2005. Analiza strategiczna przedsiębiorstwa. PWE, Warszawa.
- Kłodziński M. (red.), 2008. Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014–2020. IRWiR, Warszawa.
- Mickiewicz B., Gotkiewicz W., 2008. Ochrona środowiska na terenach rolniczych Euroregionu Niemen. Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych, Nr 37. Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa, 205–214.

- Mickiewicz B., Mickiewicz A., 2007. Socio-economic problems of rural areas development of „Nysa” Euroregion. Economic Science for Rural Development, No. 12, Agricultural University in Jelgava. Latvia, 137–141.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2008. 2009. GUS, Warszawa.
- Rosner A. (red.), 2007. Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian. IRWiR, Warszawa.

ROLE OF RURAL DISTRICTS SELF-GOVERNMENT LOCATED ON EUROREGION NIEMEN IN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT (IN INHABITANTS’ OPINIONS) – OWN STUDIES

Abstract. The paper presents opinions of rural districts’ inhabitants, which are located on Euroregion Niemen area concerning role of self-government in socio-economic development of these areas. There was made an assumption that rate of socio-economic development of rural districts located on researched area depends mostly on activity of local self-government. The active position of districts’ offices, mostly in sphere of financial means gaining and their rational use has a significant influence on increase of competitiveness of inhabitants, contributes to economic movements of these terrains and brings many economic profits for rural districts such ones like new places of work, what gradually cause often possible social conflicts. The inquired inhabitants of Euroregion Niemen districts pointed barriers of development, chances, which should be used by local self-governments and solid activities, which in their opinions, should be undertaken in order to further movements and economic development.

Key words: Euroregion Niemen, local self-government, rural areas, socio-economic development, barriers and chances of development

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 15.05.2009

DEMOGRAFICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA POWSTAWANIA WIEJSKICH OBSZARÓW PROBLEMOWYCH

Wiesław Musiał

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

Streszczenie. W opracowaniu podjęto problem słabego rozwoju regionów. Wskazano na przesłanki powstawania regionów problemowych wyjaśniane przez teorie ekonomii, w tym nurt liberalny, ekonomię Keynesowską oraz teorie lokalizacji. Odrębnie odniesiono się do demograficznych i społecznych przesłanek powstawania obszarów problemowych wynikających z osłabienia potencjału demograficznego, zmniejszenia zasobów i jakości kapitału ludzkiego i społecznego oraz w odniesieniu do problemów o charakterze instytucjonalnym. Opracowanie ma charakter przeglądowy i obejmuje wybrane problemy teorii powstawania i narastania zjawisk regresu regionu w sferze materialnej oraz na podłożu społeczno-demograficznym.

Słowa kluczowe: obszary problemowe, przesłanki powstawania obszarów problemowych, kapitał ludzki, kapitał społeczny

WSTĘP

Pojęcie niedorozwoju regionu lub jego zapóźnienia czy też problemowości opisuje negatywny charakter przebiegu zjawisk społecznych i gospodarczych, wskazuje także na mechanizmy wprowadzające te przemiany. Z niedorozwojem mamy do czynienia wówczas, gdy gospodarka regionu opiera się w dużej mierze lub głównie na dobrach i usługach pochodzących z zewnątrz, nieumiejętnie lub niewystarczająco wykorzystuje zasoby ludzkie, nadmiernie i nieracjonalnie eksploatuje środowisko naturalne [Domański 1998]. W sferze gospodarczej region niedorozwinięty (lub zapóźniony) dostarcza na rynek produkty „starej gospodarki” nisko zaawansowane technologicznie, energo- i materiałochłonne, a gospodarka w małym zakresie jest oparta na nowoczesnej wiedzy i nowych technologiach. W sferze publicznej charakteryzuje się niedorozwojem instytucjonalnym

lub/i małą sprawnością instytucji i władzy publicznej oraz biernością, a nawet apatią społeczną. Procesy decydujące o negatywnych następstwach w zakresie rozwoju regionu mogą mieć charakter długookresowy i wówczas są trudno dostrzegalne. Mogą też wynikać z przesłanek egzogenicznych i mieć charakter polityczny. Mogą wówczas przebiegać w sposób gwałtowny i trudno sterowalny. Może wówczas dochodzić do głębokich procesów załamania rozwoju gospodarczego, a negatywne zjawiska zmian gospodarczych mogą być utrwalane przez regres sfery społecznej i mentalnej jego mieszkańców [Bajeroski 2003].

Obecnie słaby, niewystarczający lub recesywny rozwój regionu utożsamiany jest głównie ze spadkiem jego znaczenia w skali kraju, także w porównaniu z innymi regionami Wspólnoty. Określa go także spadek efektywności gospodarowania, tj. głównie słabe wykorzystanie istniejącego potencjału gospodarczego i kapitału ludzkiego, co decyduje o spadku jego konkurencyjności. Procesowi temu może towarzyszyć wzrost zróżnicowania wewnątrzregionalnego w odniesieniu zarówno do rozwoju bazy materialnej, społecznej i kulturowej, jak i poziomu i jakości życia mieszkańców regionu. Opracowanie ma charakter przeglądowy i obejmuje wybrane problemy teorii powstawania i narastania zjawisk regresu regionu w sferze materialnej oraz na podłożu społeczno-demograficznym.

ISTOTA I MECHANIZMY SŁABEGO ROZWOJU REGIONU

Zapóźnienia w rozwoju regionu mogą być objaśnione na podstawie różnorodnych koncepcji rozwoju gospodarczego wynikających z teorii ekonomii. Na gruncie ekonomii klasycznej (liberalnej) tłumaczy je koncepcja, którą można określać jako opartą na leseferyzmie. Mechanizm rozwoju regionu jest tu wyjaśniany na podstawie rynku i jego regulatorów. Jeżeli region nie nadąży w rozwoju, oznacza to, że jest niedostosowany i niekonkurencyjny w warunkach gospodarki rynkowej. Odnosząc teorie keynesizmu do problematyki rozwoju regionalnego zwraca się uwagę na fakt, iż regiony słabe, zapóźnione czy niedorozwinięte nie mają wystarczającego własnego potencjału, aby skierować swój rozwój na ścieżkę przemian pozytywnych. Stąd też istotne, a nawet konieczne jest *zasilanie zewnętrzne* regionu, czemu ma służyć polityka interwencjonistyczna, mająca tu wyraz polityki gospodarczej o charakterze regionalnym. Nedorozwój regionalny może następować także, gdy nieskuteczne mogą okazać się tzw. mieszane mechanizmy kreacji rozwoju, tj. różne proporcje rynkowych i nierynkowych rezultatów rozwoju. Wówczas podmioty mające decydujące znaczenie w rozwoju gospodarczym mogą oczekiwać, że brak reakcji na trudniejszy mechanizm rozwoju (np. rynkowy) przyniesie możliwości skorzystania z mechanizmu łatwiejszego (np. polityki wspierania strukturalnego). Polityka wspierania może okazać się jednak zbyt słaba, nietrafiona, spóźniona, a więc nieefektywna i nieskuteczna [Kopaczewska 2008].

Kolejną teorią ekonomiczną, która może być adaptowana dla celów wyjaśniania genezy powstawania i recesywnych zachowań regionów, jest *teoria mnożnika inwestycyjnego*, przeniesiona do realiów rozwoju regionalnego. Zmniejszenie inwestycji w gospodarce lub ich zaniechanie z powodu dekonjunkury lub utraty atrakcyjności subregionu powoduje szybszy niż wynika to z pobieżnej obserwacji spadek pozycji ekonomicznej subregionu. Zmniejszeniu ulega ilość pieniędzy, jaka znajduje się w obiegu, zwłaszcza

wśród społeczności lokalnej. Sprawia to, że może ona mniej konsumować lub inwestować [Winiarski 1996]. Ujemny mnożnik inwestycyjny wraz z regresem populacyjnym podnosi swoją wartość, stwarzając podstawy ekonomiczne do narastania dystansu do obszaru, w którym nie nastąpiło zjawisko „iskry zapalającej regres subregionu”. Najszybciej dostrzegają to podmioty związane z biznesem usług oraz konsumpcją dóbr wyższego rzędu, z których rezygnują ubożające gospodarstwa domowe. Następuje rezygnacja z inwestycji konsumpcyjnych, np. budowy domu, kupna samochodu, ale także ograniczanie wydatków na bieżącą konsumpcję, w tym także na żywność. Zasilanie subregionu dodatkowymi środkami finansowymi, np. przywiezionymi przez inwestorów zewnętrznych, przez osoby pracujące za granicą, dodatkowe środki budżetowe (np. pochodzące z programów pomocowych) czy też przez środki finansowe uzyskane przez mieszkańców w formie płac w nowo uruchomionym przedsiębiorstwie, stwarza dodatkowy popyt konsumpcyjny. Rozmiar wydatków konsumpcyjnych zależy jednak od krańcowej skłonności do konsumpcji ludności miejscowej i jest z nią dodatnio skorelowany. Wprowadzenie w region nowej inwestycji rozpoczyna więc wtórny łańcuch wzrostu wydatków konsumpcyjnych, ale sprzyja także wydatkom (nakładom) na nowe drobne przedsięwzięcia inwestycyjne. Zwiększa się więc poziom PKB wykreowany w subregionie, co uruchamia dalszy łańcuch pozytywnych zmian w wydatkach konsumpcyjnych. Ważne jest także, aby te pozytywne procesy podtrzymać, by pieniądze mogły być dłużej w obiegu lokalnym. Oznacza to, że mieszkańcy kupują (także, albo głównie) dobra i usługi wytwarzane w ich regionie, od podmiotów gospodarczych niemogących zaistnieć na dużych rynkach i często niemających możliwości funkcjonowania poza rynkiem lokalnym. Ważny jest tu dopływ środków finansowych na cele inwestycyjne lub/i konsumpcyjne z zewnątrz, stąd w regionach słabych ekonomicznie tak ważne są nowe inwestycje, środki pomocowe na cele komunalne, wspieranie rolnictwa czy też pomoc kierowana do odbiorców indywidualnych (konsumentów) [Makarski 2000].

Słaby rozwój regionów i stąd powstawanie regionów problemowych na wolnym rynku czynników produkcji można objaśnić rynkowymi regulacjami rozwoju, w tym prawem popytu i podaży, oraz pozacenowymi determinantami kształtującymi popyt. Na atrakcyjność cenową ziemi (i innych nieruchomości) ma wpływ nie tylko ich podaż (determinująca cenę) i popyt, lecz także wiele innych determinantów cenowych i pozacenowych. Należą do nich: poziom cen dóbr komplementarnych i substytucyjnych, upodobania nabywców, moda na dane dobra, ale także i na dany subregion (atrakcyjność, infrastruktura, krajobrazy itp.). Czynniki te mogą działać w różnych kierunkach, wzajemnie się kompensować lub kumulować. Ostateczne ukształtowanie popytu na rynku czynników produkcji (i jego zmian) są wypadkową siły ich oddziaływania [Dach, Szopa 2004]. Czynnikiem produkcji, który nie przynosi korzyści ekonomicznych jego użytkownikowi (zysku), jest z punktu widzenia ekonomicznego mało cenny, a więc tani. Ziemia, gdy może przynieść rentę ekonomiczną wynikającą z atrakcyjności jej położenia, zwiększa wartość, którą można dyskontować, a wówczas jej cena rośnie. Zyskowość produkcji w obszarach rolniczo problemowych jest niższa od zyskowości analogicznej produkcji na obszarach korzystnie położonych, stąd też ceny ziemi (o przeznaczeniu wyłącznie rolniczym, bez dodawania renty spodziewanych korzyści) są niższe. Cena równowagi kształtuje się więc na relatywnie niskim poziomie, podobnie jak ceny środków produkcji fizycznie powiązanych z ziemią, tj. budynki i budowle rolnicze. Na przykład region górski, który nie

ma szczególnych, wyróżniających atrakcji i dobrego marketingu terytorialnego, uzyskuje niższe jednostkowe dochody z rolnictwa i gałęzi związanych z rolnictwem czy z turystyki, a ceny czynników produkcji są tu także niższe (z uwagi na mniejszy popyt na nie) [Siekierski 2002]. Sprzedaż danego czynnika produkcji wiąże się więc z uzyskaniem mało atrakcyjnej ceny i niższego przychodu, co przemawia za opóźnianiem oferty podażowej przez zainteresowanych sprzedawcą oraz wyczekiwanie na najlepszą ofertę. Słabość ekonomiczna wynika tu także z małej płynności rynku, niskiej podaży, ale i z braku atrakcyjności rynkowej zbywanych dóbr i stąd niskiego na nie popytu.

Jednak rozwój społeczno-gospodarczy kraju, a zwłaszcza wzrost dochodów ludności powoduje, że następuje wzrost popytu na czynniki produkcji (w ogóle) – zarówno ze strony podmiotów gospodarczych, jak też i gospodarstw domowych. Przesuwa to krzywą popytu w prawo. W długim okresie daje to szanse na kształtowanie bardziej korzystnych dla strony podażowej cen na zbywane dobra, co oznacza, że w krajach (i regionach) bogatszych zmiany cen czynników produkcji (dodatnie) przenoszą się także do obszarów mniej atrakcyjnych inwestycyjnie i rezydencjalnie [Nasiłowski 1996]. W zakresie zachowań rynkowych istotnie dotyczących zagadnień czynników produkcji, w tym zwłaszcza ziemi, zachowania jednej osoby są w dużej mierze zależne od zachowań innych osób, stąd znane reakcje zwane *efektem owczego pędu*, czy też nieco inne, określane jako *efekt snobizmu*. Powodują one, często trudną do uzasadnienia na gruncie ekonomii, sytuację gwałtownego wzrostu popytu, np. na ziemię, domy, usługi turystyczne w danym regionie, czy też ucieczkę turystów, a nawet mieszkańców do innego regionu.

POWSTAWANIE OBSZARÓW PROBLEMOWYCH NA PODŁOŻU SPOŁECZNO-DEMOGRAFICZNYM

Istotę słabego rozwoju regionów można tłumaczyć również w aspekcie oceny ich kapitału ludzkiego i kulturowego. Przez pojęcie kapitału ludzkiego najczęściej rozumie się zasoby pracy, jakimi dysponuje dany subregion, rozpatrywane zarówno w ujęciu ilościowym, jak też i jakościowym. Istotne są wiedza, zachowania społeczne, umiejętności i technologie, jakimi dysponują i jakie mogą stosować mieszkańcy danego regionu. Szczególnie istotny jest tu jednak czynnik ilościowy kapitału ludzkiego w połączeniu z jego predyspozycjami do podejmowania zadań gospodarczych. Wiąże się to bezpośrednio z wiekiem i aktywnością mieszkańców danego regionu. Jeżeli ubytki kapitału ludzkiego są znaczące – a za takie uznaje się gdy np. sięgają 0,5% populacji subregionu w Austrii i Hiszpanii czy 2% populacji w Grecji, to terytoria takie po kilku latach tracą istotną dla danego pokolenia część populacji, a przez to zmniejszają swoje możliwości konkurencyjne [Musiał 1998]. W subregionie zmniejsza się więc kapitał społeczny, także odnoszący się do kultury, stosunków międzyludzkich, organizacji społeczeństwa, społecznych zasad i norm. Oceniając go można odnieść się do takich kryteriów, jak: kondycja moralna społeczeństwa, obyczajowość społeczna, rozpowszechnione systemy wartości, czyli preferencje co do celów działań indywidualnych czy zbiorczych [Mazur 2007].

Istotnym uwarunkowaniem obszarów problemowych powstających na podłożu demograficznym jest migracja ludności. Jest ona określona jako trwała lub półtrwała

zmiana miejsca zamieszkania wywołana różnymi uwarunkowaniami natury wypychania lub przyciągania oraz różnorodnymi barierami i powodami osobowymi [Tkocz 2005]. Współcześnie migracja motywowana jest głównie problemami ekonomicznymi lub/i związanymi z zagadnieniami ekonomicznymi, tj. złym lub uciążliwym prawem, wysokimi podatkami, a zwłaszcza brakiem pracy lub/i mieszkań. Proces ten wpływa istotnie lub nawet decydująco na oblicze społeczno-ekonomiczne subregionów, a jego oddziaływanie jest zróżnicowane w zależności od rodzaju migracji, jej celu i efektów ekonomicznych migracji w odniesieniu do subregionu. Ma to bardzo istotne znaczenie dla rozwoju, gdyż w odniesieniu do kapitału ludzkiego obserwuje się zależność, którą można opisać treścią: *wzrost liczby ludności wpływa dodatnio na wzrost poziomu dochodu narodowego na mieszkańca* (a więc inaczej niż w znanej zależności Malhusa). Dzieje się tak za sprawą pogłębiania się podziału pracy w miarę wzrostu liczby ludności (a więc także wzrost specjalizacji pracy i jej wydajności) i powiększenia zasobu kapitału ludzkiego. Domański [1998] twierdzi, że pewna nadwyżka tempa wzrostu inwestycji w kapitał ludzki ponad inwestycje w kapitał rzeczowy jest niezbędna do wejścia na ścieżkę stabilnego i zrównoważonego wzrostu. Obniżenie tempa wzrostu inwestycji w człowieka poniżej tempa wzrostu dochodu *per capita* spycha w perspektywie kraj (czy region) do stanu równowagi stagnacyjnej o zerowym tempie wzrostu dochodu. Inwestycje w kapitał ludzki stanowią więc pierwszy warunek i przesłankę wyjścia na ścieżkę trwałego wzrostu gospodarczego i postępu technicznego – należy to do bardzo ważnych osiągnięć myśli ekonomicznej. Dynamiczny rozwój gospodarki (i jej poszczególnych sektorów), tworzenie nowych technik i technologii oraz ich dyfuzja do różnych dziedzin nie są możliwe bez odpowiednio wysokiego poziomu wykształcenia pracowników. Ważące dla rozwoju regionu znaczenie kapitału ludzkiego można również analizować na poziomie mikroekonomicznym, gdy odniesiemy się do konkretnej firmy. Restrukturyzacja systemów gospodarczych i podmiotów gospodarujących wymaga wdrażania postępu technicznego i organizacyjnego, a także reorientacji gospodarki na innowacyjność. Stąd też w coraz większym stopniu wiedza staje się czynnikiem produkcji. Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy jest organizowanie działalności gospodarczej wokół informacji, a to oznacza ciągły wzrost znaczenia umiejętnego i celowego jej zastosowania. Orientacja na kapitał ludzki pozwala firmie odnosić sukces m.in. przez stosowanie takich elementów zarządzania, jak: jasne perspektywy rozwoju, przejrzystość reguł, otwartość, zaufanie [Kozuch 2000]. Pozwala także na koncentrowanie się na otoczenie, stymulowanie rozwoju przez mechanizmy rynkowe i innowacyjność oraz wysoki poziom zaangażowania i odpowiedzialność pracowników i całych załóg.

Istotnym czynnikiem kreacji rozwoju regionu jest szeroko rozumiany kapitał kulturowy. Zalicza się do niego także bogactwo i siłę własnych regionalnych tradycji i narodowego dziedzictwa ocenianego w zderzeniu z kulturą kraju i globalizacją kultury. Kapitał kulturowy jest więc ważnym elementem w tworzeniu dobrobytu, gdyż kultura może być istotnym elementem określającym odrębność, ale i aktywność społeczną, prężność lokalnych gospodarstw domowych, ale i podmiotów gospodarczych. Do powodów, dla których jedne obszary działają prężnie, a inne pozostają gospodarczo zapomniane, można zaliczyć: tradycje przedsiębiorczości, umiejętności i wiedzę, poczucie tożsamości, przynależność do wspólnoty i współpracę [Ziółkowski 2000]. Gdy kapitał kulturowy wykazuje niski lub wadliwy poziom rozwoju (np. dużą rolę odgrywa syndrom nieufności,

podejrzliwości, lenistwa, niegospodarności), wówczas ma to bezpośrednio negatywny wpływ na rozwój subregionu i może doprowadzić, najczęściej w interakcji z innymi czynnikami natury materialnej, do regresu gospodarczego i zapóźnienia rozwoju subregionu.

Rozwój regionu można objaśnić także przez teorie kapitału społecznego [Kopaczewska 2008]. Kapitał społeczny jest bowiem jednym z zasobów społeczeństwa demokratycznego, który umożliwia realizację podstawowych zasad demokracji ujmowanych w skali kraju, regionu, ale i środowisk lokalnych. To on decyduje o artykulacji interesów różnych grup społecznych, udziale obywateli w życiu społecznym, normach, zaufaniu, preferencjach, współpracy. Współpraca mieszkańców, aktywność społeczna i wzajemne zaufanie mają pozytywny wpływ nie tylko na jakość, ale i na materialny poziom życia. W obrębie kapitału społecznego kształtuje się ważna sfera życia politycznego subregionów, a więc problem wyboru wizji i priorytetów rozwoju, wyboru swoich przedstawicieli do różnorodnych organów władzy i instytucji, uczestniczenia społeczności w życiu społecznym, ale i gospodarczym regionu.

Niejednakowa zasobność i możliwości sprowadzenia zewnętrznych czynników produkcji decydujących o rozwoju różnicują poziom kosztów produkcji i usług w poszczególnych miejscowościach i regionach. To z kolei wpływa na przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju i struktury działalności produkcyjnej i usługowej. Niektóre produkty i usługi (w szczególności sposób można to odnieść np. do obszarów górskich) mogą być opłacalne, gdy są wytwarzane tylko w ściśle określonych subregionach, inne zaś w wielu różnych miejscach. Wytwarzanie to może być np. pracochłonne, może wymagać społecznych umiejętności czy też być warunkowane lokalną tradycją i kulturą. Warunki istniejące w danym regionie mogą sprzyjać rozwojowi produkcji i usług w dużej skali lub też stwarzać ograniczenia dotyczące wielkości i natężenia produkcji. Określone cele gospodarcze subregionu mogą być osiągnięte przy użyciu różnych kombinacji czynników rozwoju. Czynniki te są bowiem zwykle substytucyjne, choć najczęściej w ograniczonym stopniu. Nieuzasadniona ekonomicznie struktura zastosowanych środków służących rozwojowi przy braku ich zastosowań alternatywnych może powodować regres subregionu, jest to jednak uzależnione od lokalizacji danego podmiotu gospodarczego (gospodarstwa rolnego, hotelu), kierunku produkcji rolniczej czy działalności pozarolniczej. Dobra lokalne, kwalifikacje miejscowej siły roboczej, istniejąca struktura czy położenie względem reszty systemu mogą sprawić, że w poszczególnych miejscowościach różne będą optymalne kombinacje czynników wytwórczych, w tym uwarunkowań czynników natury demograficznej sprzyjających rozwojowi [Domański 1998]. Z ekonomicznego punktu widzenia właściwy jest wybór takiej lokalizacji podmiotów gospodarczych, w której łączny koszt zastosowania kombinacji nakładów pracy i nakładów kapitału jest najniższy.

Oceniając lokalizację podmiotu gospodarczego czy kapitału ludzkiego konieczne wydaje się podjęcie problemu renty geograficznej. Jest ona swoistą premią za położenie geograficzne w określonym układzie geopolitycznym uwzględniającym interakcje sąsiedzkie. Jest połączeniem renty gruntowej Thünera dotyczącej kosztów transportu i stąd lokalizacji danego rodzaju produkcji oraz renty miejskiej von Wiesera dotyczącej aktywności ekonomicznej ludności zamieszkującej dany teren [Kopaczewska 2008]. Ma to bezpośredni związek z przebiegiem zjawiska dyferencjacji subregionalnej. Jednakże w procesie osłabiania subregionu wiejskiego na podłożu demograficznym istotny jest

jego potencjał pracy, ale także i sposób oraz miejsce pozyskiwania dochodów. Łatwiejsza alternatywa pozarolniczego zatrudnienia sprawia, że zwiększa się liczba osób porzucających gorzej opłacane zatrudnienie w rolnictwie na mniej ryzykowne i bardziej ekonomicznie uzasadnione zatrudnienie pozarolnicze. Następuje więc odwrócenie klasycznych kręgów Thünera i stąd porzucanie wokół miast ziemi rolniczej, zwłaszcza rozdrobnionej, stąd trudnej technologicznie. Staje się to zjawiskiem masowym np. na obszarach górskich, gdzie znajduje dodatkowe uzasadnienie w ogólnie niższej jej produktywności (i niższej rencie gruntowej). Stąd zwłaszcza w subregionach gleb słabych, niskoprodukcyjnych położonych wokół miasta narasta udział ziemi użytkowanej ekstensywnie lub odłogowanej. W miarę oddalania się od centrów gospodarczych, w których trudniej jest o zatrudnienie i dochody pozarolnicze, użytkowanie ziemi – wobec braku alternatywy pozyskiwania dochodów z rolnictwa – pozostaje nadal uzasadnione ekonomicznie (lub socjalnie). Miasto stwarza atrakcyjne finansowo miejsca pracy pozarolniczej, przyczynia się więc do powstawania na podłożu ekonomicznym, ale i demograficznym wiejskich obszarów problemowych. Z kolei tereny rolnicze oddalone od miast stają się obecnie atrakcyjnym gospodarczo miejscem lokalizacji produkcji rolniczej intensywnej (w ujęciu formalnym) i wysokonakładowej [Musiał 2008].

Na gruncie ekonomii powstawanie regionów problemowych na podłożu demograficznym i społecznym można wyjaśnić za pomocą teorii nowej ekonomii instytucjonalnej (NEI), przedstawionej przez Williamsona [1998], którą można także odnieść do czynnika pracy i kapitału ludzkiego. Środowisko instytucjonalne analizowane na drugim poziomie dotyczy reguł gry gospodarczej, praw własności, polityki i biurokracji, a więc sfer zależnych od człowieka. Chociaż takie ujęcie instytucji, wpływających na kształtowanie efektywnych struktur, może być bardzo rozbudowane, to jednak wskazuje na meritum sprawy. Określa ono zachowanie tzw. *aktorów życia* gospodarczego, społecznego i politycznego, którzy dokonują wyboru między ograniczeniami, a nie w ramach ograniczeń. Nieefektywne reguły gry, nieadekwatne do podmiotu, do którego są adresowane, powodują nieefektywność ekonomiczną gospodarki, która nie może wykorzystać swoich możliwości wytwórczych i powoduje regres regionu [Paszowski 2007]. Wyboru dokonuje się na strukturalnej granicy możliwości produkcyjnych, a te zależą od porządku instytucjonalnego, kształtowanego przez państwo. Granica strukturalnych możliwości produkcyjnych leży zawsze poniżej granicy technicznych możliwości, a różnica tych dwóch wielkości świadczy o nieefektywności porządku instytucjonalnego, czyli niewykorzystywanych rezerwach regionu. Wpływ sfery instytucjonalnej na gospodarkę narodową ujawnia się zarówno w ujęciu statycznym, jak i dynamicznym. Dotyczy to zarówno ogólnej aktywności społecznej, przebiegającej w dwóch poziomach, tj. kreacji i modyfikacji instytucji przez organy państwa, jak i interakcji międzyludzkich w ramach istniejącej struktury instytucjonalnej [Czyżewski 2007].

Słabość regionu może tłumaczyć także nieefektywność instytucji wynikającą z nadmiernego obciążenia i wysokich kosztów transakcyjnych. Koszty te odnoszą się do wprawiania w ruch i funkcjonowania systemu ekonomicznego. W sektorze rolnym, ale także i w usługach wysokie koszty transakcyjne wynikają z niedopasowania struktur do charakteru zasobów i mogą wywierać istotny wpływ na poziom realizacji wartości dodanej, a tym samym na dochody pozostające w dyspozycji rolników czy usługodawców. Przykładowo, produkowane przez rolników z reguły wyższej jakości produkty rolne czy

rzemieślnicze w warunkach ich rozproszenia terytorialnego i atomizacji są dystrybuowane na zasadach i po cenach podobnych, a nawet niższych niż produkty standardowe. Sprawia to, że rolnicy czy rzemieślnicy uzyskują za nie niższe ceny niż by to uzasadniała jakość, co stwarza wspomniane już warunki dysparytetu dochodowego dla indywidualnych podmiotów i subregionu. Dysparytet ten może być powodem zainicjowania kompleksowych mechanizmów łańcucha recesywnych zachowań gospodarczych i społecznych subregionu.

Gdy społeczność lokalna traci podstawy swojego bytu gospodarczego, skłonna jest do opuszczenia pierwotnego miejsca zamieszkania i migracji. Zmniejszenie lokalnego potencjału demograficznego powoduje różnorodne następstwa w sferze lokalnej gospodarki, ale także i wiele negatywnych następstw społecznych. Ubytek kapitału ludzkiego działa destymulująco na rozwój subregionu, gdyż migracja dotyczy właśnie jednostek o istotnym znaczeniu dla rozwoju regionu. Współcześnie migrują bowiem z reguły ludzie młodzi i wykształceni, mający atrakcyjne i poszukiwane zawody (informatycy, ale i rzemieślnicy) lub których wykształcenie nie jest dopasowane (adekwatne) do potrzeb subregionu. Zwykle są to jednostki mieszczące się powyżej średniej takich ocenianych cech, jak: inteligencja, przedsiębiorczość, odwaga życiowa czy nadmienione już wykształcenie (formalne lub nieformalne). Depopulacja powoduje, że zmniejsza się lokalny popyt i konsumpcja, a więc także handel, gastronomia, usługi. Może to stanowić powód zaniechania nowych inwestycji biznesowych, ale także i infrastrukturalnych. Te ostatnie nie mogą być finansowane, bo zmniejszeniu ulegają dochody samorządu, ale także i dotacje. Zmniejszeniu ulega baza oświatowa i kulturowa stając się niedopasowaną – nadmiernie rozbudowaną lub zbędną dla zmniejszonych zasobów ludzkich. Następuje zwykle pogorszenie relacji ekonomicznych w odniesieniu do czynnika pracy, w tym potaniecie pracy, co może uruchomić nowe impulsy migracyjne i osłabić ekspansywność, a nawet stabilność gospodarczą miejscowej ludności [Musiał 1998]. Uwarunkowania demograficzne są z reguły pierwotną i największą przesłanką powstawania względnie trwałych obszarów problemowych. Przeciwdziałanie procesom depopulacyjnym i osłabiającym kapitał ludzki należy jednocześnie do najtrudniejszych i najdroższych działań w zakresie aktywizacji obszarów problemowych.

PODSUMOWANIE

Z niedorozwojem regionu mamy do czynienia wówczas, gdy gospodarka opiera się głównie na dobrach i usługach pochodzących z zewnątrz, a jednocześnie nieumiejętnie i niewystarczająco korzysta z miejscowych zasobów ludzkich oraz nadmiernie i nieracjonalnie eksploatuje środowisko naturalne. Zapóźnienie w rozwoju subregionu może być objaśnione przez różne szkoły i teorie ekonomiczne. Przyjmują one jako powód dysparytetu rozwoju niedostosowanie rynkowe (ekonomia klasyczna), słabość potencjału wyjściowego i niezbędność zasilenia zewnętrznego (keynesizm). Odnosząc słaby rozwój do wsi i rolnictwa stan ten można objaśnić przez rentę geograficzną położenia Thünera i von Wiesera. Osłabienie rozwoju, przejściowe lub długotrwałe, może być potęgowane przez tzw. efekt mnożnikowy, który w sytuacji wycofania się przedsiębiorców i inwestorów w szybkim tempie i relatywnie trwale doprowadza do

zmniejszenia potencjału gospodarczego i ekonomicznego, a stąd i możliwości konsumpcji i inwestycji ludności miejscowej. Istotnym uwarunkowaniem powstania obszarów problemowych jest migracja ludności. Obecnie odbywa się ona głównie z powodów ekonomicznych i prowadzi jednocześnie do zmniejszenia kapitału ludzkiego i kapitału kulturowego oraz kapitału społecznego subregionu. Słabość regionu może wynikać także (i to ma obecnie coraz większe znaczenie) z niedorozwoju struktur instytucjonalnych dotyczących funkcjonowania gospodarki i życia społecznego odnoszonego do poziomu lokalnego. Najczęściej jednak słaby rozwój regionu wynika z wielu czynników dysparytetowych występujących łącznie, sumarycznie lub/i synergicznie, a przez to z kształtowania się kompleksu łańcucha recesywnych zachowań gospodarczych, demograficznych i społecznych subregionu.

PIŚMIENNICTWO

- Bajerowski T. (red.), 2003. Podstawy teoretyczne gospodarki przetwórczej i zarządzania przestrzenią. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Czyżewski B., 2007. Instytucje w tworzeniu struktur agrobiznesu. [w:] Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej Czyżewski A. (red.). AE w Poznaniu.
- Dach Z., Szopa B., 2004. Podstawy makroekonomii. PTE, Kraków.
- Domański R., 1998. Zasady geografii społeczno-ekonomicznej. PWN, Warszawa – Poznań.
- Kopaczewska K., 2008. Renta geograficzna a rozwój społeczno-gospodarczy. CeDeWu.PL Warszawa.
- Kożuch B., 2000. Zarządzanie kapitałem ludzkim a sukces rynkowy firmy. [w:] Kształtowanie kapitału ludzkiego firmy (red. B. Kożuch) WUB, Białostocki.
- Makarski S., 2000. Przedsiębiorczość w agrobiznesie. PAN, IRWiR, AR w Krakowie.
- Mazur B., 2007. Rola kapitału kulturowego w rozwoju zrównoważonym. *Ekonomia i Środowisko* nr 1(31).
- Musiał W., 1998. Studium prospektywne interwencjonizmu państwowego w rolnictwie terenów górskich na przykładzie Karpat Polskich. Zeszyty Naukowe AR w Krakowie. Seria: Rozprawy, z. 246.
- Musiał W., 2008. Procesy dostosowawcze i dywersyfikacyjne wsi i rolnictwa Karpat Polskich. [w:] Monografie IRWiR PAN, Warszawa.
- Nasiłowski M., 1996. System rynkowy. Podstawy makro- i mikroekonomiczne. Key Text., Warszawa.
- Paszkowski S., 2007. Renty strukturalne w rolnictwie. Problemy rozwoju wsi i rolnictwa. IRWiR PAN, Warszawa.
- Perepeczko B., 2006. Zmiany w rolnictwie a stan więzi lokalnych na wsi. *Wię i Rolnictwo* nr 4(133).
- Siekierski J., 2002. Rolnictwo i wieś polska wobec współczesnych wyzwań rozwojowych i integracyjnych. Małopolska Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Tarnowie.
- Szymła Z., 2000. Determinanty rozwoju regionalnego. AE w Krakowie, Ossolineum.
- Tkocz J., 2005., Podstawy geografii społeczno-ekonomicznej. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Williamson O.E., 1998. *Ekonomia instytucjonalna kapitalizmu*, PWN, Warszawa.
- Winiarski B., 1976. *Polityka regionalna*. PWE, Warszawa.
- Winiarski B., 2002. *Polityka gospodarcza*. PWN, Warszawa.
- Ziółkowski M., 2000. *Przemiany interesów i wartości społeczeństwa polskiego. Teoria, tendencje, interpretacja*. Poznań 2000.

DEMOGRAPHIC AND SOCIAL DETERMINANTS OF DISADVANTAGED RURAL AREAS EMERGENCE

Abstract. The paper presents the issue of poor development of regions which constitutes an initial process of the emergence of various disadvantaged area types. Grounds for disadvantaged regions formation were indicated and explained with the use of economic theories, including liberal trend, Keynes's economics and localization theories. Separate reference was made to demographic and social rationales of forming disadvantaged areas resulting from weakening demographic potential, diminishing of the resources and quality of human and social potential and due to institutional problems. The article is a review comprising selected problems of the theory of origin and growing of the regress phenomena in the material sphere and on the socio-demographic background.

Key words: disadvantaged areas, grounds for disadvantaged areas formation, human capital, social capital

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 05.05.2009

UBEZPIECZENIA SPOŁECZNE ROLNIKÓW PROWADZĄCYCH DZIAŁY SPECJALNE PRODUKCJI ROLNICZEJ

Marian Podstawka

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Streszczenie. W artykule autor podjął się oceny aktualnie obowiązujących unormowań prawnych dotyczących prowadzenia działów specjalnych produkcji rolnej. W obecnie obowiązujących aktach prawnych traktujących o działach specjalnych produkcji rolnej autor zauważył dopuszczenie dualizmu rodzajowego i normowego. Inny jest bowiem zakres działów specjalnych i ich norm produkcyjnych dla celów podatkowych (obciążenie podatkiem dochodowym od osób fizycznych – PIT) oraz inny dla celów rolniczego ubezpieczenia społecznego. Dla celów ubezpieczenia społecznego ograniczono znacznie zakres rodzajów działów specjalnych produkcji rolnej, uniemożliwiając tym samym wspieranie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich i aplikowanie o jego wspieranie środkami z budżetu ogólnego Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: ubezpieczenia społeczne, produkcja rolnicza, działy specjalne

WSTĘP

Dnia 2 kwietnia 2004 roku dokonano nowelizacji ustawy z 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników. W jej wyniku nastąpiły duże zmiany legislacyjne dotyczące działów specjalnych produkcji rolniczej¹. W czasie prac nad zmianami w rolniczym ubezpieczeniu społecznym niektórzy ich uczestnicy wyrażali zdziwienie, iż działami specjalnymi są: ryby akwariowe, zwierzęta laboratoryjne (szczury białe, myszy białe), jedwabniki, entomofagi, dżdżownice, psy i koty rasowe. Twierdzono, iż te rodzaje działalności nie mogą być podstawą objęcia prowadzących je osób preferencyjnymi ubezpieczeniami społecznymi, tym bardziej iż te działy specjalistyczne mogą być prowadzone

Adres do korespondencji – Corresponding author: Marian Podstawka, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Nauk Ekonomicznych, Katedra Polityki Agrarnej i Marketingu, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, nina_drejska@sggw.pl

¹ Autor brał udział w zespole ekspertów przygotowujących zmiany w ubezpieczeniu społecznym rolników, które wprowadzono ustawą z 2 kwietnia 2004 r.

w niewielkich rozmiarach. Podkreślano, iż 700 dm³ ryb akwariowych jest już działem specjalistycznym, który może być prowadzony nawet w warunkach miejskich.

W ramach prac zespołu ekspertów przygotowujących zmiany w przepisach dotyczących ubezpieczenia społecznego rolników występowały także inne poglądy dotyczące kwestii działów specjalnych produkcji rolniczej. Według nich (należał do tej grupy autor tego opracowania), należy utrzymać wszystkie dotychczas istniejące działy specjalne produkcji rolniczej, wprowadzić nowe rodzaje działalności (np. hodowla strusi) i określić normy dochodowe, które stanowiłyby kryterium objęcia osób je spełniających rolniczym ubezpieczeniem społecznym. Proponowano, aby osoby zajmujące się działami specjalnymi produkcji rolniczej potraktować przez analogię do osób prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą. Osoby te mogą zadeklarować do wymiaru składek wielkość realizowanego dochodu, jednak nie może on wynosić mniej niż 60% przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce narodowej. Głosy tej grupy osób nie zostały uwzględnione. Jedyne, co zostało uwzględnione, to włączenie hodowli strusi do działów specjalnych produkcji rolniczej. W wyniku nowelizacji przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników, obecnie do działów specjalnych produkcji rolniczej wchodzi 10 rodzajów działalności. Mają one inne normy dochodowe niż w przypadku tych działów, które są objęte podatkiem dochodowym od osób fizycznych. Stosowne informacje o regulacjach prawnych dotyczących działów specjalnych produkcji rolniczej przedstawiono poniżej.

DZIAŁY SPECJALNE PRODUKCJI ROLNICZEJ DLA CELÓW PODATKU PIT

Wykaz rodzajów działów specjalnych produkcji rolniczej i norm dochodowych dla celów PIT reguluje Rozporządzenie Ministra Finansów z 18 czerwca 2008 r. – Dz.U. z 30 września 2008 r. (tab. 1).

Tabela 1. Rodzaje i normy dochodów działów specjalnych produkcji rolniczej dla celów PIT
Table 1. Types and norms of special sectors of agricultural production for PIT

| Lp. | Rodzaje upraw i produkcji | Jednostka powierzchni upraw lub rodzajów produkcji | Norma szacunkowa dochodu rocznego | |
|-----|--|---|--------------------------------------|----|
| | | | zł | gr |
| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 |
| 1 | Uprawy w szklarniach ogrzewanych powyżej 25 m ² : | | | |
| | a) rośliny ozdobne | 1 m ² | 9 | 55 |
| | b) pozostałe | 1 m ² | 3 | 55 |
| 2 | Uprawy w szklarniach nieogrzewanych powyżej 25 m ² | 1 m ² | 2 | 19 |
| 3 | Uprawy w tunelach foliowych ogrzewanych powyżej 50 m ² : | | | |
| | a) rośliny ozdobne | 1 m ² | 7 | 12 |
| | b) pozostałe | 1 m ² | 4 | 39 |

Tabela 1, cd.

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 |
|----|--|---|-----|----|
| 4 | Uprawy grzybów i ich grzybni – powyżej 25 m ² powierzchni uprawowej | 1 m ² | 4 | 11 |
| 5 | Drób rzeźny – powyżej 100 szt.: | | | |
| | a) kurczęta | 1 sztuka | | 12 |
| | b) gęsi | 1 sztuka | | 07 |
| | c) kaczki | 1 sztuka | | 29 |
| | d) indyki | 1 sztuka | | 69 |
| 6 | Drób nieśny powyżej 80 szt.: | | | |
| | a) kury nieśne (w stadzie reprodukcyjnym) | 1 sztuka | 2 | 71 |
| | b) kury mięsne (w stadzie reprodukcyjnym) | 1 sztuka | 2 | 28 |
| | c) gęsi (w stadzie reprodukcyjnym) | 1 sztuka | 1 | 50 |
| | d) kaczki (w stadzie reprodukcyjnym) | 1 sztuka | 2 | 80 |
| | e) indyki (w stadzie reprodukcyjnym) | 1 sztuka | 11 | 91 |
| | f) kury (produkcja jaj konsumpcyjnych) | 1 sztuka | 1 | 99 |
| 7 | Wylęgarnie drobiu: | | | |
| | a) kurczęta | 1 sztuka | | 01 |
| | b) gęsi | 1 sztuka | | 07 |
| | c) kaczki | 1 sztuka | | 02 |
| | d) indyki | 1 sztuka | | 07 |
| 8 | Zwierzęta futerkowe: | | | |
| | a) lisy i jenoty | od 1 samicy stada podstawowego | 37 | 69 |
| | b) norki | powyżej 2 szt. samic stada podstawowego | 16 | 57 |
| | c) tchórzofretki | powyżej 2 szt. samic stada podstawowego | 12 | 83 |
| | d) szynszyle | powyżej 2 szt. samic stada podstawowego | 19 | 59 |
| | e) nutrie powyżej 50 sztuk samic stada podstawowego | od 1 samicy stada podstawowego | 4 | 52 |
| | f) króliki powyżej 50 sztuk samic stada podstawowego | od 1 samicy stada podstawowego | 4 | 52 |
| 9 | Zwierzęta laboratoryjne: | | | |
| | a) szczury białe | 1 sztuka | | 11 |
| | b) myszy białe | 1 sztuka | | 02 |
| 10 | Jedwabniki – produkcja kokonów | 1 dm ³ | | 28 |
| 11 | Pasieki powyżej 80 rodzin | 1 rodzina | 2 | 73 |
| 12 | Uprawy roślin in vitro – powierzchnia półek | 1 m ² | 164 | 05 |
| 13 | Hodowla entomofagów – powierzchnia uprawy roślin żywicielskich | 1 m ² | 136 | 69 |

Tabela 1, cd.

| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 |
|----|---|-----------------------------|-----|----|
| 14 | Hodowla dżdżownic – powierzchnia łoża hodowlanego | 1 m ² | 68 | 37 |
| 15 | Hodowla i chów innych zwierząt poza gospodarstwem rolnym: | | | |
| | a) krowy powyżej 5 sztuk | 1 sztuka | 273 | 39 |
| | b) cielęta powyżej 10 sztuk | 1 sztuka | 57 | 42 |
| | c) bydło rzeźne powyżej 10 sztuk (z wyjątkiem opasów) | 1 sztuka | 30 | 06 |
| | d) tuczniaki powyżej 50 sztuk | 1 sztuka | 34 | 18 |
| | e) prosięta i warchlaki powyżej 50 sztuk | 1 sztuka | 13 | 67 |
| | f) chów i hodowla owiec powyżej 10 sztuk | od 1 matki | 5 | 48 |
| | g) tucz owiec powyżej 15 sztuk | 1 sztuka | 8 | 20 |
| | h) konie rzeźne | 1 sztuka | 410 | 11 |
| | i) konie hodowlane | 1 sztuka stada podstawowego | 328 | 08 |
| | j) hodowla ryb akwariowych powyżej 700 dm ³ objętości akwarium, obliczonej według wewnętrznych długości krawędzi | 1 dm ³ | 1 | 23 |
| | k) hodowla psów rasowych | 1 sztuka stada podstawowego | 36 | 92 |
| | l) hodowla kotów rasowych | 1 sztuka stada podstawowego | 13 | 67 |

Źródło: Rozporządzenie... 2008.

Source: Rozporządzenie... 2008.

Jeżeli rozmiary działów specjalnych produkcji rolniczej przekraczają wielkości podane w tabeli 1, opodatkowaniu podlegają dochody uzyskane w danym roku podatkowym z całej powierzchni upraw lub wszystkich jednostek produkcji. Jeżeli w ciągu roku na tej samej powierzchni prowadzone są różne rodzaje upraw, które mają ustalone różne normy dochodu, to dochód z każdego rodzaju uprawy oblicza się proporcjonalnie do liczby miesięcy, w których prowadzona była taka uprawa, przy zastosowaniu właściwej dla niej normy dochodowej.

DZIAŁY SPECJALNE PRODUKCJI ROLNICZEJ DLA CELÓW UBEZPIECZENIA SPOŁECZNEGO ROLNIKÓW

Począwszy od 2 maja 2004 r., zgodnie z nowelizowaną ustawą o ubezpieczeniach społecznych rolników z 2 kwietnia 2004 r., za działy specjalne produkcji rolniczej uznaje się wymienione w tabeli 2.

Osoby objęte ubezpieczeniem społecznym rolników z tytułu prowadzenia działów specjalnych produkcji rolniczej miały obowiązek złożyć w terminie do 30 września 2004 r.,

Tabela 2. Rodzaje i rozmiary działów specjalnych produkcji rolniczej dla celów rolniczego ubezpieczenia społecznego

Table 2. Types and size of special sectors of agricultural production for agricultural social insurance

| Lp. | Rodzaj upraw i produkcji | Minimalne rozmiary upraw i produkcji |
|-----|--|--|
| 1 | Uprawy roślin ozdobnych i pozostałych w szklarniach ogrzewanych | Powyżej 100 m ² |
| 2 | Uprawy w szklarniach nieogrzewanych | Powyżej 100 m ² |
| 3 | Uprawy roślin ozdobnych i pozostałych w tunelach foliowych ogrzewanych | Powyżej 200 m ² |
| 4 | Uprawy grzybów i ich grzybni | Powyżej 100 m ² powierzchni uprawowej |
| 5 | Drób rzeźny: | |
| | – kurczęta | Powyżej 1000 szt. (w skali roku) |
| | – gęsi | Powyżej 500 szt. (w skali roku) |
| | – kaczki | Powyżej 500 szt. (w skali roku) |
| | – indyki | Powyżej 500 szt. (w skali roku) |
| | – strusie | Powyżej 20 szt. (w skali roku) |
| 6 | Drób mięsny: | |
| | – kury nieśne w stadzie reprodukcyjnym | Powyżej 200 szt. (w skali roku) |
| | – gęsi w stadzie reprodukcyjnym | Powyżej 200 szt. (w skali roku) |
| | – kaczki w stadzie reprodukcyjnym | Powyżej 500 szt. (w skali roku) |
| | – indyki w stadzie reprodukcyjnym | Powyżej 500 szt. (w skali roku) |
| | – kury (produkcja jaj konsumpcyjnych) | Powyżej 1000 szt. (w skali roku) |
| | – strusie (w stadzie reprodukcyjnym) | Powyżej 6 szt. (w skali roku) |
| 7 | Zakłady wylęgu drobiu: | |
| | – kurczęta | Powyżej 3000 szt. |
| | – gęsi | Powyżej 3000 szt. |
| | – kaczki | Powyżej 3000 szt. |
| | – indyki | Powyżej 3000 szt. |
| | – strusie | Powyżej 50 szt. |
| 8 | Zwierzęta futerkowe: | |
| | – lisy i jenoty | Powyżej 50 szt. samic stada podstawowego |
| | – norki | Powyżej 50 szt. samic stada podstawowego |
| | – tchórzofretki | Powyżej 50 szt. samic stada podstawowego |
| | – nutrie | Powyżej 50 szt. samic stada podstawowego |
| | – króliki | Powyżej 50 szt. samic stada podstawowego |
| 9 | Pasieki | Powyżej 80 rodzin |
| 10 | Hodowla i chów świń poza gospodarstwem rolnym | Powyżej 100 szt. |

Źródło: Ustawa... 2004.

Source: Ustawa... 2004.

we właściwej dla nich placówce KRUS, zaświadczenia organu podatkowego o rodzaju i rozmiarze prowadzonego działu specjalnego produkcji rolniczej. Jeśli z dostarczonych dokumentów wynikało, że prowadzona działalność nie stanowi działu specjalnego w rozumieniu przepisów ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników lub osoba nie osiąga wymaganych rozmiarów produkcji, jej ubezpieczenie ustało z dniem 30 września 2004 r. Osoby te od IV kwartału 2004 r. zostały wyłączone z ubezpieczenia społecznego

rolników. Z ubezpieczenia tego zostały wyłączone także te osoby, które nie dostarczyły stosownych informacji w ustawowym terminie. Aktualnie wszystkie osoby podlegające ubezpieczeniu społecznemu rolników z tytułu prowadzenia działów specjalnych produkcji zobowiązane są corocznie dostarczać do KRUS zaświadczenia organów podatkowych o rozmiarach i rodzajach rolniczej produkcji specjalnej. O tym, jak zmiany przepisów określających od 2 maja 2004 r. działy specjalne produkcji rolniczej wpłynęły na liczbę osób podlegających rolniczemu ubezpieczeniu społecznemu informuje tabela 3.

Tabela 3. Liczba osób podlegających rolniczemu ubezpieczeniu społecznemu z tytułu prowadzenia działów specjalnych produkcji rolniczej

Table 3. Number of people running special sectors of agricultural production under agricultural social insurance

| Rok | Liczba ubezpieczonych z tytułu prowadzenia działów specjalnych produkcji rolniczej |
|------|--|
| 2004 | 31 576 |
| 2005 | 31 669 |
| 2006 | 10 354 |
| 2007 | 9 591 |
| 2008 | 8 507 |

Źródło: <http://www.krus.gov.pl/krus/krus-w-liczbach/>

Source: <http://www.krus.gov.pl/krus/krus-w-liczbach/>

Dane tabeli 3 wskazują wyraźnie na dość znaczny spadek liczby ubezpieczonych w KRUS z tytułu prowadzenia działów specjalnych produkcji rolniczej. Wiele wskazuje na to, że przyczyną tych zmian są znowelizowane przepisy o ubezpieczeniu społecznym rolników wprowadzone w 2004 r.

OCENA ZMIAN LEGISLACYJNYCH

Szkoda, że nowelizacja ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników z 2 kwietnia 2004 r. przyczyniła się do ograniczenia liczby działów specjalnych produkcji rolniczej. Tym samym spowodowało to zmniejszenie się liczby ubezpieczonych w KRUS z tytułu prowadzenia tych działów. Pomijając fakt, że aktualnie mamy dualizm rodzajowy i normy działów specjalnych, należy wskazać na inny problem. Otóż eliminując wiele rodzajów rolniczej działalności specjalnej, przeciwdziałamy wielofunkcyjnemu i zróżnicowanemu rozwojowi obszarów wiejskich. Nie wykorzystujemy też dużej szansy wsparcia tych procesów środkami z Unii Europejskiej. Polityka ograniczania liczby działów specjalnych produkcji rolniczej nie przyczyni się także do powstawania nowych. W nowej regulacji podniesienie norm dochodowych działów specjalnych nie gwarantuje, iż prowadzący je utrzymuje się z nich. Przykładowo 100 m² szklarni ogrzewanej czy 200 m² tunelu foliowego ogrzewanego nie mogą przynieść dochodów stanowiących podstawę utrzymania.

Wobec tego pojawia się pytanie: dlaczego dla celów ubezpieczenia społecznego normy dochodów z działów specjalnych zostały podwyższone w stosunku do dotychczas

obowiązujących oraz czym kierowano się podnosząc czterokrotnie ich wartość w stosunku do norm ustalonych dla celów PIT?

WNIOSKI

Na podstawie powyższych rozważań sformułowano następujące wnioski.

1. Ograniczenie do 10 rodzajów rolniczej działalności specjalnej przyczyniło się do zmniejszenia się liczby osób ubezpieczonych w KRUS z tytułu ich prowadzenia.

2. Tym samym zostało ograniczone wsparcie środkami UE wielofunkcyjnego i różnicowanego rozwoju obszarów wiejskich.

3. Podniesienie norm dochodowych dla 10 rodzajów działów specjalnych do celów ubezpieczenia społecznego nie oznacza, iż dla prowadzących mogą być one podstawą ich utrzymania.

4. Należy ujednoczyć regulacje prawne dotyczące działów specjalnych produkcji rolniczej dla celów podatkowych PIT i dla ubezpieczenia społecznego.

5. Regulując kwestie działów specjalnych produkcji rolniczej należy dla celów ubezpieczenia społecznego powrócić do tych, które są w PIT, dając możliwość ich rozszerzenia o inne działy. Należy jednak ustalić normę dochodów gwarantujących utrzymanie prowadzących je rodzin.

PIŚMIENNICTWO

<http://www.krus.gov.pl/krus/krus-w-liczbach/>

Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 18 września 2008 r. w sprawie norm szacunkowych dochodu z działów specjalnych produkcji rolnej (Dz.U. Nr 173, poz. 1073).

Ustawa o zmianie ustawy o ubezpieczeniach społecznych rolników z 2 kwietnia 2004 r. (Dz.U. z 2007 r., Nr 64 poz. 427; Dz.U. z 2007 r., Nr 115, poz. 791).

SOCIAL INSURANCES OF FARMERS RUNNING SPECIAL SECTORS OF AGRICULTURAL PRODUCTION

Abstract. Author has undertaken in this article obligatory estimate currently legal concerning conduct section special sectors of agricultural production. Author has noticed admission of double genre existence in presently obligatory legal acts about special sections o rural production treating and largeness of production. So, range of special section is other and for tax purposes (PIT) and for purposes of agricultural social insurances other. Range of kind of section of special rural production limit versatile advancement of development of rural area for purposes of social insurances same considerably making impossible and applying about its advancement from general budget of European Union.

Key words: social insurances, agricultural production, special sectors

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 12.05.2009

WIELKOPOLSCY PRODUCENCI ROLNI A PROŚRODOWISKOWY ROZWÓJ GOSPODARSTW ROLNYCH

Hanna Pondel

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

Streszczenie. Celem opracowania jest prezentacja opinii wielkopolskich producentów rolnych na temat znajomości metod produkcji przyjaznych środowisku, problematyki oddziaływania rolnictwa na środowisko oraz działań podejmowanych przez nich na rzecz ochrony środowiska. W opracowaniu wykorzystano wyniki badań ankietowych, przeprowadzonych w 2007 r. wśród 200 producentów rolnych, z 10 powiatów województwa wielkopolskiego, wytypowanych na podstawie wskaźnika intensywności produkcji rolnej. Około 64% poddanych badaniu producentów rolnych było zdania, iż rolnictwo konwencjonalne nie stanowi zagrożenia dla środowiska. Do najczęściej podejmowanego w gospodarstwach działania prośrodowiskowego należało zabezpieczenie miejsc magazynowania obornika i gnojowicy – czynność taką podjęło 118 rolników. Skala działań prośrodowiskowych podejmowanych przez poddanych badaniu wielkopolskich rolników być może nie jest imponująca, jednak odsetek gospodarstw rolnych deklarujących takie działania systematycznie rośnie.

Słowa kluczowe: producenci rolni, zagrożenia środowiskowe, produkcja przyjazna środowisku, działania prośrodowiskowe

WSTĘP

Problemy środowiskowe na obszarach wiejskich systematycznie narastają. Duży udział w ich generowaniu ma rolnictwo, ale należy pamiętać, iż na stan środowiska wiejskiego wpływają również zachowania podmiotów prowadzących działalność pozarolniczą, zachowania różnych grup mieszkańców wsi, zanieczyszczenie globalne środowiska itp. Niezależnie jednak od skali negatywnego oddziaływania rolnictwa na środowisko, wszelkie działania zmierzające do ograniczenia tego wpływu, są ze wszech miar pożądane. Rolnictwo polskie zużywa rocznie około 120–130 kg nawozów

sztucznych na 1 ha UR, emituje – zgodnie z danymi – z 2006 r., 280 Gg amoniaku (98% ogólnej emisji w kraju), 33 Gg pyłów (7,5% ogólnej emisji w kraju), 615 Gg metanu (33% ogólnej emisji w kraju), 21 Mg ołowiu (4% ogólnej emisji w kraju), 86 Mg cynku (7% ogólnej emisji w kraju) [Ochrona... 2008].

Ocenia się, iż w Polsce problem zanieczyszczenia środowiska na wsi, szczególnie zaś gleby i wód, w przyszłości związany będzie przede wszystkim z gospodarowaniem odchodami zwierzęcymi, nie zaś ze stosowaniem środków ochrony roślin czy nawozów sztucznych – mimo iż poziom zużycia tych ostatnich wzrastał w ostatnich latach (w sezonie 2007/2008 wzrost o 54,5% w stosunku do roku gospodarczego 1999/2000) [Środki... 2008]. Przemawiają za tym poglądem chociażby nasilający się problem wielkoprzemysłowych ferm tuczu zwierząt czy słabe wciąż wyposażenie polskich gospodarstw rolnych w płyty gnojowe i zbiorniki na gnojowicę.

Aspekty środowiskowe stały się w ostatnich latach ważnym elementem wspólnej polityki rolnej, którą poszerzono o problematykę zrównoważonego rozwoju i wymagania dotyczące ochrony środowiska. Wprowadzono m.in. instrument wzajemnej zgodności (*cross-compliance*) – uzależniający wysokość płatności bezpośrednich od spełnienia określonych wymogów środowiskowych. Odpowiednie wytyczne dotyczące ochrony środowiska muszą spełnić także producenci rolni ubiegający się o dofinansowanie swojej działalności w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013. Standardy środowiskowe dotyczą m.in. ochrony zdrowia ludzi, zwierząt, środowiska, dobrej kultury rolnej, dobrostanu zwierząt. Jakość produktów rolnych i żywności stała się też ważnym czynnikiem wpływającym na decyzje zakupu podejmowane przez konsumenta.

Stosowanie w rolnictwie metod produkcji przyjaznych środowisku może być odpowiedzią zarówno na zmieniającą się politykę rolną, jak i na zmieniające się potrzeby nabywców produktów rolno-żywnościowych. Wprawdzie rolnictwo ekologiczne czy integrowane jest alternatywą dla wielu gospodarstw (nie wszystkich), jednak równie ważne są przekształcenia rolnictwa konwencjonalnego, tak aby w mniejszym stopniu obciążało ono środowisko przyrodnicze. Czy jednak producenci rolni są świadomi niebezpieczeństw środowiskowych związanych z ich działalnością?

Celem niniejszego opracowania jest prezentacja opinii wielkopolskich producentów rolnych na temat znajomości metod produkcji przyjaznych środowisku, problematyki oddziaływania rolnictwa na środowisko oraz działań podejmowanych przez nich na rzecz ochrony środowiska.

METODYKA BADAŃ

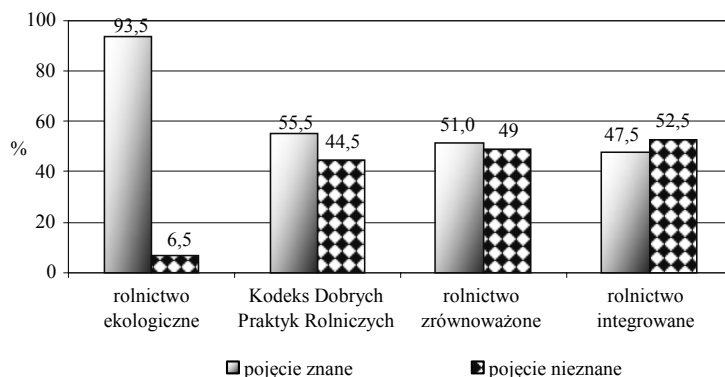
W opracowaniu wykorzystano część wyników badań ankietowych, przeprowadzonych w 2007 r. wśród wielkopolskich producentów rolnych. Badaniem objęto gospodarstwa rolne z 10 powiatów województwa wielkopolskiego, wytypowanych na podstawie wskaźnika intensywności produkcji rolnej. Do obliczenia wskaźników dla powiatów wykorzystano wartości wskaźników intensywności poszczególnych rodzajów produkcji roślinnej i zwierzęcej według B. Kopcia [Kowalak 1997]. W zależności od wartości wskaźnika powiaty podzielono na trzy grupy: I grupa – powiaty z ekstensywną

produkcją rolną (wartość wskaźnika poniżej 200), II grupa – powiaty o mało intensywnej produkcji rolnej (wartość wskaźnika 200–250), III grupa – powiaty z intensywną produkcją rolną (wartość wskaźnika powyżej 250)¹.

Do określenia liczby gospodarstw poddanych badaniu zastosowano dobór kwotowy, uwzględniający liczbę gospodarstw w województwie, grupach powiatów oraz poszczególnych powiatach. W każdym powiecie do badań ankietowych wybrano od 1 do 3 miejscowości wiejskich, w których przeprowadzono po 10 ankiet.

ZNAJOMOŚĆ POJĘĆ ZWIĄZANYCH Z PRODUKCJĄ PRZYJAZNĄ ŚRODOWISKU

Oceniając znajomość czterech terminów: *rolnictwo ekologiczne*, *Kodeks Dobrych Praktyk Rolniczych*, *rolnictwo zrównoważone* i *rolnictwo integrowane*, zdecydowanie największy odsetek ankietowanych producentów rolnych wskazał, iż nie jest mu obce pierwsze z wymienionych pojęć. Każde z pozostałych określeń, znane było około połowie respondentów (rys. 1).



Rys. 1. Odsetek respondentów deklarujących znajomość bądź nieznaną terminów związanych z produkcją przyjazną środowisku

Fig. 1. The percentage of respondents declaring acquaintance or ignorance of terms associated with environmentally friendly production

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Author's research.

Blisko 3/4 badanych rolników zadeklarowało chęć poszerzenia wiedzy na temat możliwości ograniczania negatywnego oddziaływania gospodarstwa na środowisko, tyle samo – wiedzy o programach rolnośrodowiskowych. Prawie 70% respondentów wskazało na niewystarczającą znajomość zasad rolnictwa zrównoważonego i wyraziło wolę

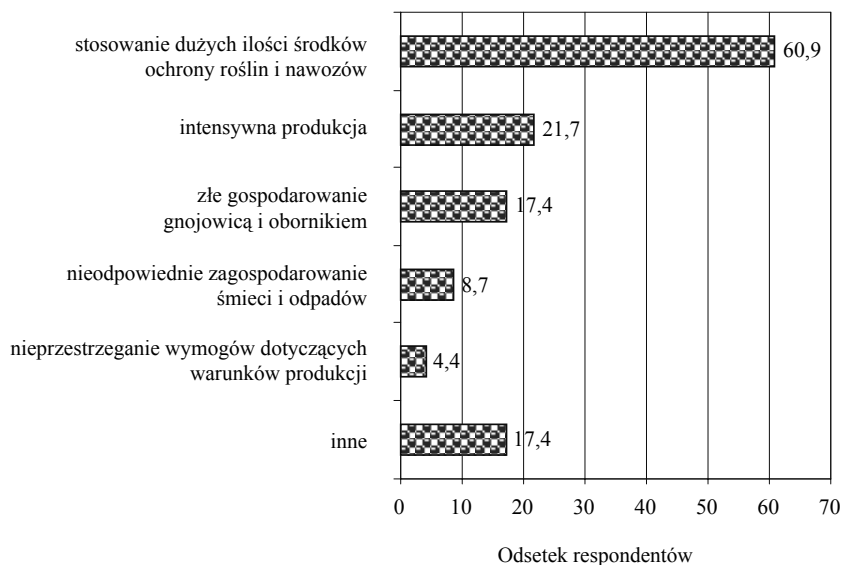
¹ Grupa I – powiaty: chodzieski, złotowski, czarnkowsko-trzcianecki; grupa II – powiaty: grodziski, śremski, leszczyński, koniński, kolski; grupa III – powiaty kościański, gostyński.

uzupełnienia wiedzy z tego zakresu. Mimo iż rolnictwo ekologiczne okazało się terminem najbardziej znanym ankietowanym producentom rolnym, to jednak aż 65% z nich (128) wyraziło chęć poszerzenia wiedzy również z tego zakresu.

Niepokojącym faktem jest opinia respondentów na temat systemu informowania o przyjaznych środowisku metodach produkcji – aż 111 rolników spośród 200 poddanych badaniu stwierdziło, iż nie docierają do nich informacje na ten temat. Z jednej strony może to świadczyć o niesprawnym systemie informacyjnym, z drugiej jednak trudno ocenić, na ile negatywna ocena tego systemu jest poparta podejmowanymi przez rolników działaniami w celu skorzystania z jego zasobów.

ZAGROŻENIA ŚRODOWISKOWE ZWIĄZANE Z DZIAŁALNOŚCIĄ ROLNICZĄ

Ponad połowa (64%) poddanych badaniu producentów rolnych była zdania, iż rolnictwo konwencjonalne nie stanowi zagrożenia dla środowiska, ale aż 1/4 nie miała zdania na ten temat. Zdecydowana większość respondentów przekonanych o tym, iż rolnictwo konwencjonalne stanowi zagrożenie dla środowiska, upatrywała go w stosowaniu dużych ilości środków ochrony roślin i nawozów (rys. 2).



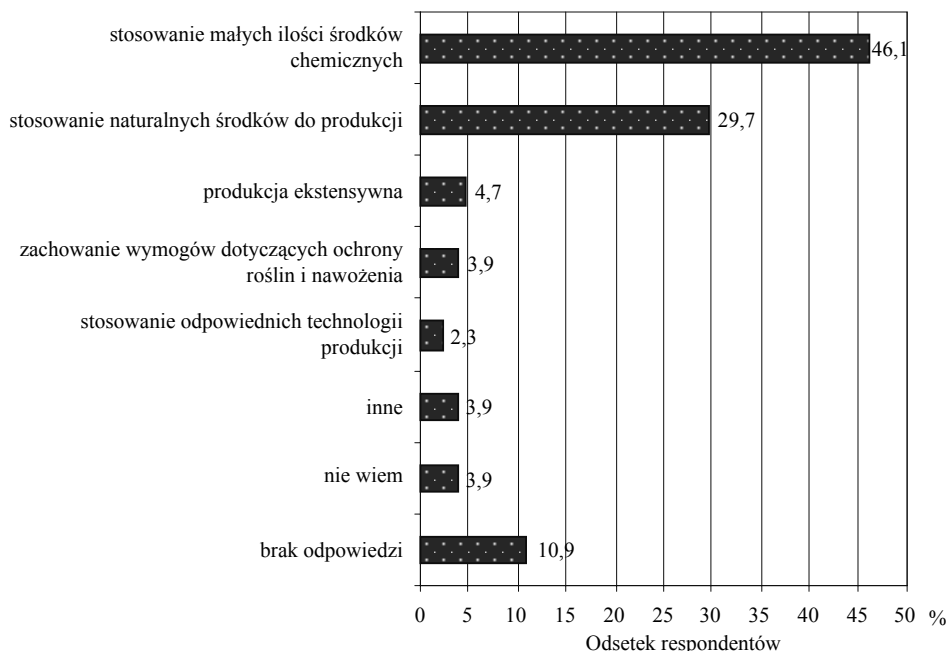
Uwaga: Respondenci mogli wskazać więcej niż jedną przyczynę; inne przyczyny: brak płodozmianu, degradacja gleb, mało nowoczesne metody produkcji.

Rys. 2. Przyczyny, dla których rolnictwo konwencjonalne stanowi zagrożenie dla środowiska
Fig. 2. Causes for the conventional farming threatening environment

Źródło: Opracowanie własne.
Source: Author's research.

Co piąty rolnik z tej grupy ankietowanych wskazał jako źródło zagrożenia intensywną produkcję, a co szósty – złe gospodarowanie gnojowicą i obornikiem.

Nieco większe trudności mieli producenci rolni z uzasadnieniem, dlaczego ich zdaniem rolnictwo konwencjonalne nie stanowi zagrożenia dla środowiska – co dziesiąty ankietowany nie udzielił odpowiedzi na to pytanie, a 4% stwierdziło „nie wiem” (rys. 3). Blisko połowa rolników była przekonana, iż w produkcji rolnej stosowane są małe ilości środków chemicznych, a około 30% wskazało na fakt stosowania naturalnych środków do produkcji.



Uwaga: Respondenci mogli wskazać więcej niż jedną przyczynę; inne przyczyny: prawidłowe gospodarowanie gnojowicą i obornikiem, mała ilość odpadów, doświadczenie rolników.

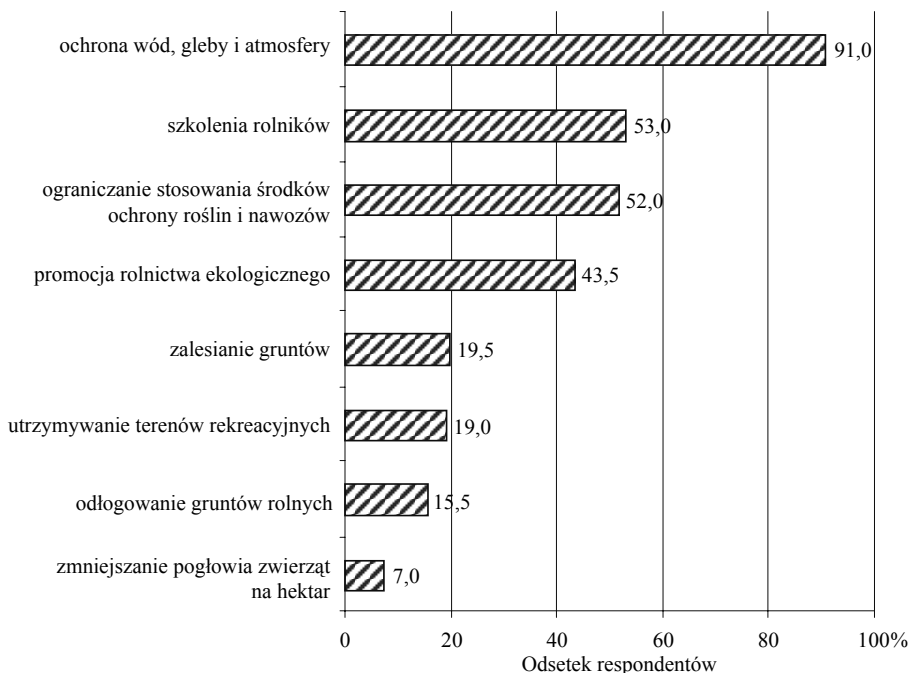
Rys. 3. Przyczyny, dla których rolnictwo konwencjonalne nie stanowi zagrożenia dla środowiska
Fig. 3. Causes for the conventional farming not threatening environment

Źródło: Opracowanie własne.
Source: Author's research.

Największe zdecydowanie wykazali producenci rolni w ocenie oddziaływania ich gospodarstwa i produkcji na środowisko – aż 187 spośród 200 ankietowanych było przekonanych, iż prowadzona przez nich działalność nie wpływa negatywnie na środowisko. Tylko pięciu rolników wskazało na zagrożenia związane z funkcjonowaniem własnego gospodarstwa, czterech upatrywało ich w stosowaniu do produkcji nawozów i środków ochrony roślin, dwóch natomiast dostrzegło zagrożenia związane z brakiem płyty gnojowej.

DZIAŁANIA PODEJMOWANE W GOSPODARSTWIE DLA POPRAWY ŚRODOWISKA

Do najistotniejszych działań podejmowanych w rolnictwie i na wsi w celu ochrony środowiska wielkopolscy rolnicy zaliczyli ochronę wód, gleb i atmosfery, szkolenia w zakresie ekologicznych metod gospodarowania oraz ograniczanie stosowania środków ochrony roślin i nawozów (rys. 4).



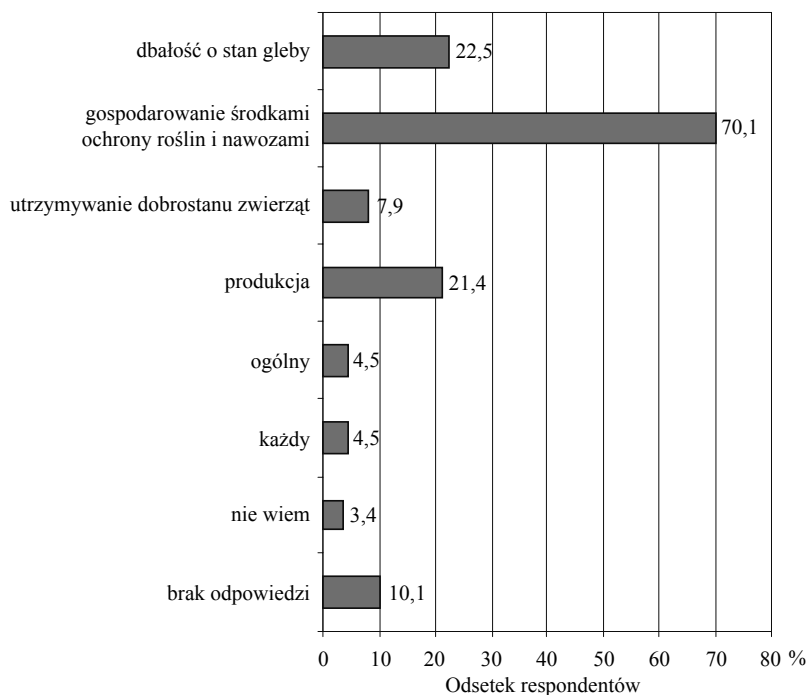
Uwaga: Ankietowani wskazywali trzy, ich zdaniem, najistotniejsze działania, spośród dziewięciu wymienionych (dziewiąta opcja – „inne” nie została wybrana przez rolników).

Rys. 4. Hierarchia ważności działań podejmowanych przez rolników na rzecz ochrony środowiska
Fig. 4. Hierarchy of importance of actions taken up by farmers for environmental protection

Źródło: Opracowanie własne.
Source: Author's research.

Blisko połowa badanej populacji rolników (89 spośród 200) wskazała na stosowanie w swoim gospodarstwie zasad Kodeksu Dobrych Praktyk Rolniczych. Analizując jednak odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące zakresu działalności rolniczej, w którym zasady te są stosowane, można mieć wątpliwości, czy Kodeks nie jest dla wielu producentów rolnych pojęciem wyłącznie „zasłyszonym” – aż 1/5 rolników z grupy deklarujących stosowanie jego zasad nie potrafiła wskazać, w czym się ono przejawia (rys. 5).

W trakcie badania 26 spośród 200 ankietowanych rolników (13%) zadeklarowało uczestnictwo w programie rolnośrodowiskowym (PRS). Najbardziej popularnym był pakiet środowiskowy – podtyp „ochrona gleb i wód”, w którym uczestniczyły w 2007 r. 24 gospo-



Rys. 5. Zakres stosowania zasad Kodeksu Dobrych Praktyk Rolniczych przez producentów rolnych

Fig. 5. Range of the Code of Good Agricultural Practices principles implementation by farming producers

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Author's research.

darstwa (92% ogółu uczestników PRS). Szczegółową strukturę ankietowanych rolników deklarujących przystąpienie do PRS w przekroju poszczególnych pakietów zawiera tabela 1.

Informacje dotyczące uczestnictwa producentów rolnych w PRS korespondują z wcześniejszymi wynikami badań – ochronę wód, gleby i atmosfery uznali respondenci za najważniejsze działanie, które należy podjąć na rzecz ochrony środowiska.

Spośród rolników, którzy przystąpili do PRS, 16 (62%) nie miało zastrzeżeń do jego realizacji, a 10 z nich stwierdziło ponadto, że uzyskali oni dodatkowe dofinansowanie na zakup środków do produkcji i rozwój gospodarstwa. Producenci rolni, którzy zgłosili uwagi dotyczące funkcjonowania programu, wskazali na nieterminowość wypłat (3 rolników), zbyt niskie dotacje w stosunku do oczekiwań (4), oraz kłopoty z prowadzeniem wymaganej dokumentacji (1). Trzech ankietowanych nie potrafiło ocenić programu.

Wielkopolscy producenci rolni wykazali duże zainteresowanie programem rolno-środowiskowym – jak już wcześniej wspomniano, aż 75% ogółu badanej populacji rolników (146 spośród 200) chciałoby poszerzyć wiedzę na ten temat. O zainteresowaniu świadczą także dane odzwierciedlające udział wielkopolskich rolników w realizacji programu w skali kraju. Jak wynika z informacji ARiMR na dzień 31.01.2009 r., na Wielkopolskę przypadło 13% ogółu zrealizowanych płatności w ramach PRS z tytułu zobowiązań za

Tabela 1. Pakiety działań programu rolnośrodowiskowego wybrane przez badanych producentów rolnych

Table 1. Package of the agri-environmental programme actions chosen by the farmers

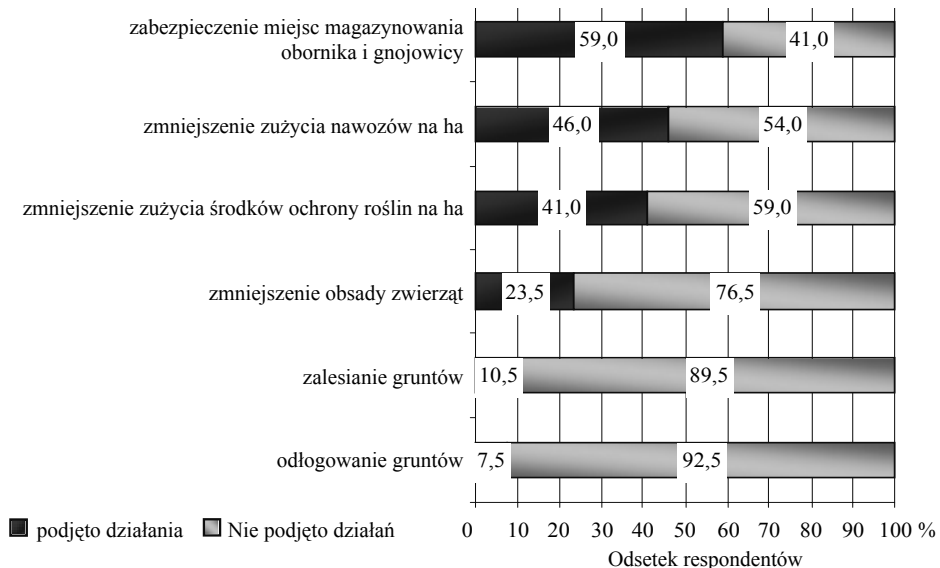
| Pakiet | Wariant | Kod | Nazwa | Liczba gospodarstw |
|--------|---------|------------|---|--------------------|
| S02 | | S02 | Rolnictwo ekologiczne | 1 |
| | b | S02b 02 | Trwałe użytki zielone (z certyfikatem) | 1 |
| P01 | | P01 | Utrzymanie łąk ekstensywnych | 2 |
| | b | P01b | Półnaturalne łąki dwukośne | 2 |
| K01 | | K01 | Ochrona gleb i wód | 24 |
| | b | K01b | Międzyplon ozimy | 13 |
| | c | K01c | Międzyplon ścierniskowy | 12 |
| Ogółem | | | | 27* |

*Udział w PRS zadeklarowało 26 rolników, przy czym 2 respondentów uczestniczyło w 2 pakietach jednocześnie, a 1 respondent nie podał informacji, jakiego pakietu był uczestnikiem.

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Author's research.

okres 2004–2006. Liczba złożonych w Wielkopolsce wniosków o pomoc w ramach Działania „Program rolno-środowiskowy PROW 2007–2013” na dzień 31.01.2009 r. wyniosła 2084 (10% ogółu wniosków w kraju), natomiast kwota zrealizowanych w województwie płatności stanowiła blisko 20% ogólnej kwoty dla kraju [www.arimr.gov.pl].



Rys. 6. Podjęte działania wpływające na poprawę stanu środowiska

Fig. 6. Actions undertaken improving conditions of environment

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Author's research.

Wśród najczęściej podejmowanych w gospodarstwach (w ostatnich trzech latach przed badaniem) działań znalazło się zabezpieczenie miejsc magazynowania obornika i gnojowicy – czynność taką podjęło 118 spośród 200 ankietowanych rolników (rys. 6).

Jest to działanie zasługujące na szczególną uwagę, w kontekście wspomnianego wcześniej dość słabego wyposażenia gospodarstw rolnych w infrastrukturę sprzyjającą ochronie środowiska, a jednocześnie działanie wpisujące się w (także już wcześniej wspomniany) trend przewidywany na najbliższe lata, dotyczący zmian w zakresie zapobiegania potencjalnym zagrożeniom związanym z produkcją zwierzęcą.

Jak wynika z badań, blisko co piąty ankietowany doprowadził do zmniejszenia obłady zwierząt, jednak głównym bodźcem skłaniającym do takiej decyzji były względy ekonomiczne, takie jak sytuacja na rynku danego żywca czy koszty produkcji, nie zaś troska o stan środowiska – zmniejszanie pogłowia zwierząt na hektar znalazło się przecież na ostatnim miejscu w hierarchii działań podejmowanych w celu poprawy środowiska (rys. 4).

WNIOSKI

1. Większość poddanych badaniu wielkopolskich producentów rolnych była przekonana o nieszkodliwości rolnictwa konwencjonalnego oraz prowadzonej przez nich działalności dla środowiska. Niepokojący jest jednak fakt trudności z uzasadnieniem takiej opinii, co wskazuje na niedostateczną wiedzę z zakresu potencjalnego oddziaływania rolnictwa na środowisko. O ile można przychylić się do opinii wielu specjalistów, naukowców, a także ankietowanych rolników, że polskie rolnictwo obecnie nie stanowi wielkiego źródła zanieczyszczenia środowiska w porównaniu z innymi krajami, to jednak w przypadku tej ostatniej grupy podmiotów wskazane byłoby zwiększenie świadomości, dlaczego tak jest. Pozytywnym zjawiskiem jest bardzo duża wola uzupełnienia wiedzy o programach rolnośrodowiskowych czy możliwościach ograniczania negatywnego wpływu rolnictwa na środowisko, deklarowana przez rolników. Warunkiem jednak pogłębienia znajomości problematyki przyjaznego środowiska gospodarowania jest z jednej strony inicjatywa samych zainteresowanych w tym zakresie, z drugiej zaś – dostęp do właściwych i aktualnych informacji.

2. Działalność rolnicza prowadzona w niewłaściwy sposób prowadzi do zniszczenia przestrzeni przyrodniczej, a w dłuższej perspektywie do ograniczenia możliwości rozwoju zarówno rolnictwa, jak i całych obszarów wiejskich. Pogorszeniu mogą ulec jakość produktów rolnych i żywności oraz warunki zamieszkania i walory turystyczne polskiej wsi. Wszelkie działania podejmowane przez producentów rolnych (ale także pozostałych mieszkańców wsi), niezależnie od tego, czy przesądzają o nich względy ekonomiczne czy ekologiczne, są ze wszech miar pożądane i należy odbierać je jako element pozytywnych zmian w sektorze rolnym.

3. Skala działań próśrodowiskowych, podejmowanych przez poddanych badaniu wielkopolskich rolników, być może nie jest imponująca, jednak odsetek gospodarstw rolnych deklarujących takie działania systematycznie rośnie. Świadczą o tym przykładowe wyniki porównawcze badań z 2007 r. z analogicznymi badaniami z 2005 r., przeprowadzonymi na podobnej pod względem struktury i wielkości populacji gospodarstw

rolnych, a dotyczącymi działań podjętych w gospodarstwach w trzech ostatnich latach przed badaniem:

- zabezpieczenie miejsc magazynowania obornika i gnojowicy w 2007 r. zadeklarowało blisko 20% więcej respondentów niż podczas badania przeprowadzonego w 2005 r.,
- na zmniejszenie zużycia nawozów wskazało w badaniu z 2005 r. 43% respondentów, z 2007 r. – 46%; podobne działanie w zakresie środków ochrony roślin zadeklarowało 33% ankietowanych w 2005 r. i 41% w 2007 r.,
- w 2007 r. dwukrotnie więcej producentów potwierdziło fakt odłogowania gruntów,
- zmniejszenie obsady zwierząt na hektar stało się zgodnie z badaniem z 2005 r. udziałem 18% respondentów, a zgodnie z badaniem z 2007 r. – już 23% ankietowanych.

PIŚMIENNICTWO

Kowalak Z., *Ekonomika i organizacja rolnictwa*, cz. I, Wyd. eMPi², Poznań 1997, s. 191–192.
Ochrona środowiska 2008, GUS, Warszawa 2008, s. 125–234.
Środki produkcji w rolnictwie w 2007 r., GUS, Warszawa 2008, s. 21.
www.arimr.gov.pl

FARMING PRODUCERS IN WIELKOPOLSKA PROVINCE AND PRO-ENVIRONMENTAL FARMS DEVELOPMENT

Abstract. The article presents opinions of farming producers in Wielkopolska (Greater Poland) province on their knowledge about the production methods which are environmentally friendly, agricultural and environmental interaction issues as well as actions taken up to protect environment. There were used results of the questionnaire survey, conducted in 2007 amongst 200 farming producers, from 10 districts of the province, marked out by the rate of the agricultural production intensity. About 64% of farming producers put through an examination claimed the conventional farming does not threaten the environment. Among pro-environmental actions, the producers protected areas of manure storage most often – 118 farmers undertook such an activity. Although a scale of pro-environmental action taken by the farmers was not impressive, the percentage of producers declaring such actions has been systematically increasing.

Key words: farming producers, environmental threats, environmentally friendly production, pro-environmental actions

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 05.05.2009

ZASOBY PRACY I WYNIKI PRODUKCYJNO-EKONOMICZNE GOSPODARSTW SOCJALNYCH W POLSCE*

Andrzej Radwan

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

Streszczenie. Opracowanie obejmuje przestrzenną analizę zasobów pracy, ich ocenę ilościowo-jakościową przeprowadzoną według statusu społeczno-zawodowego oraz wyniki produkcyjno-ekonomiczne uzyskiwane w gospodarstwach socjalnych. Podstawę faktograficzną stanowią wyniki badań ankietowych (wywiad z kwestionariuszem) na reprezentatywnej grupie gospodarstw (dobór losowy) przeprowadzonych na przełomie lat 2007 i 2008 w czterech regionach kraju, charakteryzujących się odmiennymi typami rolnictwa. Opracowanie jest częścią szerszych badań i koncentruje się na wybranej grupie gospodarstw socjalnych, otrzymanych z całej populacji 555 gospodarstw, na podstawie kryterium wielkości ekonomicznej gospodarstw (poniżej 2 jednostek ESU).

Słowa kluczowe: gospodarstwa socjalne, produkcja końcowa i towarowa, zasoby produkcyjne, produktywność pracy

WSTĘP

Zmiany społeczno-ekonomiczne i polityczne po 1990 r. sprawiły, iż nasze rolnictwo znalazło się w odmiennym otoczeniu ekonomicznym i nowej strukturze rynkowej. Zostało poddane procesom restrukturyzacji, konkurencji wewnętrznej i zewnętrznej oraz mechanizmom dostosowawczym w ramach wspólnej polityki rolnej. Wymienione czynniki spowodowały wzrost zróżnicowania zachowań produkcyjnych i ekonomicznych producentów rolnych, które przebiegają w sposób regionalnie zróżnicowany. O ich wyborze, jak píše Józwiak [1998], przesądzają głównie czynniki endogeniczne, a spośród nich szczególnie wielkość obszarowa gospodarstwa oraz posiadane środki kapitałowe.

W gospodarstwach rodzinnych ukształtowały się zróżnicowane strategie zachowań adaptacyjnych. Efektem tego jest zarysowanie się tendencji rozwojowej gospodarstw rolnych

Adres do korespondencji – Corresponding author: Andrzej Radwan, Uniwersytet Rolniczy im. H. Kołłątaja w Krakowie, Katedra Ekonomii, Al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków, (012) 622 43 53, andrzej.radwan@op.pl

* Opracowano w ramach grantu MNiSzW Nr NN 112131933

w kierunku dwubiegunowego układu strukturalnego. Pierwszy stanowią gospodarstwa rozwojowe, na ogół większe obszarowo, choć mogą też w tej populacji być gospodarstwa małe, które jednak osiągnęły w procesie wzajemnych dostosowań równowagę między posiadanymi czynnikami wytwórczymi, cechuje je profesjonalne zarządzanie i dostęp do rynków. Jednostki takie są w stanie konkurować z gospodarstwami z czołówki europejskiej, a ich liczbę szacuje się na 600–800 tys. [Woś 2003]. Drugi segment gospodarstw, znacznie szerszy i niejednorodny, należy odnieść do gospodarstw o niewyspecjalizowanej produkcji, tradycyjnych technik wytwarzania i z reguły o charakterze wielostronnej produkcji. Osobliwą grupę stanowią gospodarstwa małe obszarowo, w swojej funkcji nastawione na samozaopatrzenie żywnościowe rodzin, poszukujące dochodów z pracy poza własnym gospodarstwem i korzystające w znacznym zakresie z systemu zabezpieczenia socjalnego. W przyszłości należy się spodziewać wyraźniejszego niż obecnie ukształtowania się sektora socjalnego gospodarstw obok sektorów komercyjnego i wielofunkcyjnego [Adamowicz 2005]. Poszerzenie się sektora gospodarstw socjalnych należy wiązać z potrzebą przejmowania przez rolnictwo szerokich funkcji społecznych, środowiskowych i kulturowych na wsi, z zachowaniem trwałego i zrównoważonego rozwoju, a także wymogów polityki rolnej mającej na celu ograniczenie tempa wzrostu produkcji rolnej.

METODYKA BADAŃ

Opracowanie obejmuje regionalną analizę zasobów pracy w gospodarstwach socjalnych oraz ocenę wyników produkcyjno-ekonomicznych. Wykorzystano w tym celu podstawowe kategorie produkcji rolniczej – produkcję końcową i towarową, przedstawiając nakłady i koszty ponoszone na produkcję rolniczą oraz ocenę ilościowo-jakościową zasobów pracy rodziny. Poddano także analizie opinie respondentów dotyczące m.in. wielkości obszarowej gospodarstw, źródeł dochodu rodzin rolniczych, dalszych losów gospodarstwa. Analizę przeprowadzono na podstawie kryterium przestrzennego badań oraz statusu społeczno-zawodowego rodzin rolniczych, wyróżniając w tym zakresie cztery podgrupy gospodarstw należące do kategorii: (A), (B), (C), (D).

Podstawą faktyczną opracowania są wyniki badań ankietowych, przeprowadzonych metodą wywiadu z kwestionariuszem na reprezentatywnej grupie gospodarstw uzyskanej metodą doboru losowego. Badania przeprowadzono na przełomie lat 2007 i 2008 uzyskując 555 ankiet z czterech gmin, reprezentujących określone typy rolnictwa: gmina Baranów w woj. wielkopolskim – charakteryzująca pas środkowo-zachodni, gmina Bierzwnik w woj. zachodniopomorskim – obszary zachodnie i północne obrzeża kraju, gmina Siedliszcze w woj. lubelskim – położona w części środkowo-wschodniej, gmina Strzyżów w woj. podkarpackim – reprezentująca rolnictwo południowowschodniej Polski¹. Przy wyborze

¹ Badania są kontynuacją zapoczątkowanych w 1987 r., w których autor opracowania brał udział w Centralnym Ośrodku Oświaty i Postępu w Rolnictwie Oddziału Kraków oraz badań własnych i statutowych realizowanych w ramach Akademii Rolniczej w Krakowie w 1996 r. Wybór gmin oraz wyodrębnienie czterech grup regionalnych województw przedstawiono w opracowaniu J. Pocięchy (1987), oraz A. Radwana (2001). Badane gminy wchodziły wówczas w skład następujących województw: Baranów – kaliskie, Bierzwnik – gorzowskie, Siedliszcze – chełmskie, Strzyżów – rzeszowskie.

obiektów (gmin) wykorzystano wielokryterialne metody taksonomiczne z uwzględnieniem zespołu wskaźników społeczno-ekonomicznych charakteryzujących rolnictwo chłopskie.

Wyodrębnienie grupy „gospodarstwa socjalne” z ogólnej populacji przeprowadzono na podstawie kryterium ich wielkości ekonomicznej, przez wyliczenie dla każdego gospodarstwa standardowej nadwyżki bezpośredniej i przyjęcie gospodarstw w przedziale klasy wielkości do 2 jednostek ESU. Otrzymano w ten sposób grupę 241 gospodarstw (43,4% ogólnej ich populacji), na które składają się: w gminie Baranów 22 gospodarstwa (tj. 22,7% przyjętych do badań gospodarstw), w gminie Bierzwnik – 28 (26,2%), w gminie Siedliszcze – 60 (33,3%), w gminie Strzyżów – 131 (76,6%). Przedstawiony rozkład gospodarstw i zaprezentowane ich charakterystyki odzwierciedlają określone typy rolnictwa, w których znajdują się badane gminy. W strukturze wyliczonej standardowej nadwyżki bezpośredniej dla badanej próbki gospodarstw 62% przypada na produkcję roślinną – głównie uprawy zbożowe (33%) i okopowe (23%), a z pozostałych – warzywa oraz drzewa i krzewy owocowe, 38% stanowią hodowla trzody (17%), krów i bydła (13%) i drobny inwentarz (8%).

WYNIKI BADAŃ I ICH OMÓWIENIE

Wypożyczenie badanych gospodarstw w podstawowe czynniki produkcji przedstawiono w tabeli 1. Zasoby ziemi przypadające na średnie gospodarstwo są nieznacznie zróżnicowane i wahają się od 1,7 ha UR w części środkowo-zachodniej (gmina Baranów) do 2,7 ha w gminie Siedliszcze położonej w części środkowo-wschodniej kraju. W rozkładzie gospodarstw w poszczególnych gminach wystąpiły następujące rozpiętości obszarowe: w Baranowie od 1 do 3,3 ha, w Bierzwniku 1–4,6 ha, w Siedliszcze 1–5,9 ha, w Strzyżowie 1–5,0 ha.

Respondenci w swojej ocenie dotyczącej wielkości obszarowej gospodarstw różnią się opiniami oraz skalą pożądaných zmian. Najliczniejsza grupa rolników w badanej próbie (56%) uważa posiadany przez nich obszar za odpowiedni, 16% za zbyt mały, prawie 1/4 jako zbyt duży, przy 4% niemających zdania. Rozkład opinii jest zróżnicowany. Najwyższe odsetki respondentów uważających obszar gospodarstwa za niedostateczny (zbyt mały) cechuje gminy Baranów (55%) i Bierzwnik (65%) oraz gminę Strzyżów (59%). Rolnicy gminy Siedliszcze w 3/4 uważają posiadany obszar za odpowiedni – w sam raz, z kolei za zbyt duży uważa 38% respondentów w gminie Strzyżów.

Posiadane przez rolników użytki rolne różnią się strukturą, najwięcej występujących w nich gruntów ornych wykazują gospodarstwa w gminach Baranów i Siedliszcze, a najmniej w gminie Bierzwnik. Zagospodarowanie gruntów ornych w przeważającym zakresie obejmuje uprawę roślin zbożowych, których udział jest najwyższy w Baranowie (95%), a najmniejszy w gminie Strzyżów (72%). Struktura upraw oraz obsada inwentarza żywego hodowanych zwierząt przekłada się na siłę ekonomiczną gospodarstw wyrażoną w europejskich jednostkach wielkości ekonomicznej gospodarstw – ESU. W gminie Baranów 1 ha UR określa 0,28 jednostek ESU, a w Siedliszczu 0,43. Największą obsadę hodowanych zwierząt (w sztukach dużych) posiadają rolnicy w gminach Siedliszcze i Strzyżów, a najmniejszą w Baranowie. W tej ostatniej gminie ponad 95% wyprodukowanych plonów zbóż przeznacza się na sprzedaż, przy zaledwie 10% w gminie Strzyżów.

Tabela 1. Wybrane charakterystyki badanych gospodarstw
Table 1. Selected characteristics of investigated farms

| Wyszczególnienie Specification | Grupy regionalne gospodarstw | | | | |
|--|------------------------------|-----------------------------------|-------------------------------------|---------------------------------------|------------------------------------|
| | Razem Total | Środkowo- zachodnia Baranów | Północno- zachodnia Bierzwnik | Środkowo- wschodnia Siedliszcze | Południowa Southern Strzyżów |
| Liczba badanych gospodarstw Number of investigated farms | 241 | 22 | 28 | 60 | 131 |
| Średnia pow. gospodarstw (w ha UR) Average farm area (ha of AL) | 2,3 | 1,7 | 2,1 | 2,7 | 2,2 |
| Wielkość ekonomiczna (ESU) Economic size (ESU) | 0,87 | 0,47 | 0,65 | 1,16 | 0,85 |
| Liczba osób w rodzinie Number of persons per family | 3,5 | 2,8 | 2,9 | 3,5 | 3,8 |
| Charakter społeczno-zawodowy rodziny ¹⁾ Socio-professional character of family ¹⁾ | 0,63 | 0,46 | 0,59 | 0,74 | 0,62 |
| Zatrudnienie na 100 ha UR ²⁾ Employment per 100 ha AL ²⁾ | 56,4 | 58,6 | 49,2 | 50,8 | 60,1 |
| Gospodarstwa z ciągnikami (%) Farms with tractors (%) | 50,6 | – | 35,7 | 48,3 | 63,4 |
| Moc środków technicznych w kW/1 ha UR ³⁾ Power of technical means kW/1 ha AL ³⁾ | 9,5 | 4,3 | 11,3 | 6,1 | 11,7 |
| Uzbrojenie pracy w kW na jedn. pełnozatrud. Technical reinforcement of labour (kW per one fully employed unit) | 21,5 | 7,4 | 23,0 | 11,9 | 19,6 |
| Udział gruntów ornych w UR (w %) Arable land share in AL (%) | 64,6 | 75,9 | 49,9 | 73,0 | 55,9 |
| Inwentarz żywy produkcyjny SD na 100 ha UR Productive livestock BI per 100 ha AL | 59,7 | 5,0 | 41,0 | 67,5 | 65,7 |
| – w tym inwentarz drobny (w %) – in which small livestock (in %) | 51,1 | 100,0 | 75,3 | 53,9 | 46,0 |

¹⁾ Stosunek osób w jedn. pełnozatrudnionych pracujących w gospodarstwie do ogółu posiadanych zasobów pracy

²⁾ Liczone wskaźnikami J. Frenkla

³⁾ Ogółem liczone ciągniki, kombajny, środki transportowe, maszyny samobieżne i silniki stacyjne

Źródło: Badania własne.

¹⁾ Ratio of persons as fully employed units working on farm to total possessed labour resources

²⁾ Calculated using J. Frenkel indicators

³⁾ Total: tractors, combined harvesters, means of transport, self-propelled machines and stationary engines

Source: Own research.

Hodowla zwierząt w dużym zakresie służy samozaopatrzeniu gospodarstw domowych w produkty zwierzęce. Osobliwością tej grupy gospodarstw jest wysoki udział drobnego inwentarza, stanowiącego ponad połowę struktury chowu zwierząt domowych wyrażonych w SD.

Potencjał pracy badanych gospodarstw waha się od 49,2 jednostek pełnozatrudnionych na 100 ha UR w Bierzwniku do 60,1 w Strzyżowie. Znaczna część zasobów pracy rodzin lokowana jest poza gospodarstwami i kształtuje się od 54% w Baranowie do 26% w Siedliszczu. Omawiane zjawisko, co potwierdzają wcześniejsze badania, nasila się i ma różne natężenie w poszczególnych regionach kraju [Radwan 2008].

Wśród ludności rolniczej można wyróżnić trzy główne źródła dochodów. Składają się na nie praca rolnika i członków rodziny wydatkowana we własnym gospodarstwie i poza nim, dochody z tytułu posiadanych środków produkcji (czynsz dzierżawny, wyposażenie w sprzęt, działalność usługowa itp.) oraz świadczenia społeczne (renty, emerytury itp.). Łączenie dochodów z pracy we własnym gospodarstwie z dochodami z innych źródeł jest charakterystyczną cechą współczesnego rolnictwa, zwłaszcza europejskich krajów rozwiniętych gospodarczo. Zjawisko to ma szerszy wymiar, a jego konsekwencją jest dezagraryzacja – odrolnienie, które przejawia się na obszarach wiejskich nie tylko w sferze ekonomicznej, ale również demograficznej, środowiskowej i społeczno-kulturowej. Interesująco mechanizmy tego procesu w odniesieniu do warunków polskich przedstawiają Musiał [2007] i Zegar [2008]. W sferze ekonomicznej potwierdzają to wyniki GUS, pokazujące, że w 2005 r. odsetek gospodarstw, w których ponad 50% dochodów pochodziło z rolnictwa stanowił w kraju 27%, przy znacznym zróżnicowaniu przestrzennym: od 9,8% w woj. podkarpackim, przez 28% w lubelskim, 30,2% w zachodniopomorskim do 39,7% w wielkopolskim [Charakterystyka..., 2006].

W badanej próbie zaledwie 2,9% respondentów uznało swoje gospodarstwo jako „zdecydowane źródło dochodów”, a w przypadku 2,1% „raczej gospodarstwo”. Najwięcej respondentów stwierdziło, iż źródłem utrzymania rodziny są środki uzyskiwane spoza gospodarstwa, przy czym zdecydowanie uważa tak 43,6%, natomiast „raczej spoza gospodarstwa” – 30,4%. Zaledwie 1/5 rolników wskazała, że w jednakowym stopniu na sytuację materialną rodziny wpływają dochody z gospodarstwa, jak i działalności poza nim. Badane gospodarstwa są znacznie zróżnicowane pod względem wyposażenia w środki techniczne do produkcji rolnej. Przykładowo, w gminie Strzyżów ponad 60% respondentów posiada ciągniki, a w gminie Baranów żadne z ankietowanych gospodarstw nie posiada własnego ciągnika. Stąd uzbrojenie ziemi i pracy wykazuje pomiędzy gminami istotne różnice. W tym zakresie najlepiej uzbrojone w ciągniki, środki transportowe, maszyny samobieżne i silniki stacyjne są gospodarstwa w Bierzwniku i Strzyżowie. W tej ostatniej gminie cztery gospodarstwa posiadają kombajny zbożowe, które stanowią dodatkowe źródło dochodów z tytułu świadczonych usług.

W celu dokonania oceny ogólnego potencjału wytwórczego gospodarstw w gminach wyliczono względne wskaźniki charakteryzujące zasoby pracy, ziemi i kapitału reprezentowanego przez stado zwierząt i wolumen środków technicznych wyrażony jednostkami mocy. Do wyliczenia wartości potencjału produkcyjnego przyjęto za Poczta [1994] następujące wagi określające ważność poszczególnych czynników: siła robocza – 0,3, użytki rolne – 0,3, stado zwierząt – 0,2, środki techniczne – 0,2. Przedstawione wartości względne pokazują, że możliwości wytwórcze w gminach nie są jednakowe.

Najkorzystniejsze możliwości wytwórcze posiadają gospodarstwa w gminie Siedliszcze, ich wartość względna wynosi 109. Decydują o tym głównie duże zasoby pracy, areal użytków rolnych oraz relatywnie wysoki stan pogłowia inwentarza żywego. Z kolei w gminie Strzyżów na wartość wskaźnika (107) wpłynęły znacząco zasoby środków technicznych i pracy oraz obsada zwierząt. Najmniej korzystne możliwości wytwórcze wykazują gospodarstwa w gminie Baranów, które uzyskały najniższą wartość (57), oraz w gminie Bierzwnik (85).

Różnice w wynikach produkcyjnych gospodarstw nie w pełni odzwierciedlają wykorzystanie posiadanego potencjału wytwórczego. Powodowane jest to różnicami w efektywności i opłacalności gałęzi produkcji, powodowanymi strukturą produkcji końcowej i jej cenami jednostkowymi, realizowanymi na lokalnych rynkach zbytu (tab. 2). Stąd istotny wpływ na efekty działalności produkcyjnej oprócz zasobów ziemi, pracy i kapitału mają bieżące nakłady na produkcję rolniczą oraz aktualne ceny wytwarzanych płodów rolnych i sprzedawanego inwentarza.

Z danych tabeli 3 wynika, że najsilniej powiązane z otoczeniem po stronie popytu są gospodarstwa w części zachodniej kraju – zarówno w przeliczeniu na gospodarstwo, jak i jednostkę powierzchni. W strukturze ponoszonych nakładów największe udziały przypadają na usługi rolnicze i zakup środków chemicznych – nawozów mineralnych i środków ochrony roślin. W wydatkach na usługi rolnicze przodują gospodarstwa w gminach Baranów (517 zł na 1 ha UR) i Bierzwniku (347 zł), przy niższych wartościach w gminach Siedliszcze (230 zł) i Strzyżów (261 zł). Wynika to m.in. z faktu lepszego wyposażenia gospodarstw w części południowo-wschodniej kraju w ciągniki i maszyny rolnicze.

Wskaźnik nakładów na jednostkę produkcji wskazuje na różnice w ich intensywności, przy czym jest wyraźna różnica w tym zakresie między częściami zachodnią

Tabela 2. Produkcja końcowa brutto i towarowa w badanych gospodarstwach

Table 2. Gross final and marketable output on investigated farms

| Grupy regionalne gospodarstw Regional groups of farms | Produkcja końcowa brutto w zł Gross final output in zł | | Produkcja towarowa w zł Marketable output in zł | |
|--|---|--|--|--|
| | na gospodarstwo per farm | na jednostkę pełnozatrudnioną per fully employed | na gospodarstwo per farm | na jednostkę pełnozatrudnioną per fully employed |
| | Środkowo-zachodnia Baranów Midwestern Baranów | 3826 | 3915 | 3321 |
| Północno-zachodnia Bierzwnik Northwestern Bierzwnik | 4731 | 4684 | 3262 | 3230 |
| Środkowo-wschodnia Siedliszcze Mideastern Siedliszcze | 4200 | 3111 | 2280 | 1689 |
| Południowa Strzyżów Southern Strzyżów | 3361 | 2508 | 1345 | 1004 |
| Razem Total | 3773 | 2948 | 1981 | 1548 |

Źródło: Badania własne.
Source: Own research.

Tabela 3. Wybrane nakłady i koszty produkcji rolniczej w badanych gospodarstwach
 Table 3. Selected outlays and costs of agricultural production on analysed farms

| Grupy regionalne gospodarstw Regional groups of farms | Nakłady w zł Outlays in zł | | Struktura nakładów w % Structure of outlays in percent | | | |
|--|---------------------------------|--|--|---|---|--|
| | na 1 ha UR per 1 ha AL | na 1000 zł produkcji końcowej brutto per 1000 zł gross final output | Nawożenie mineralne, środki ochrony roślin Mineral fertilization plant pro- tection chemicals | Pasze i dodatki witaminowe Animal feeds and vitamin supplements | Materiał siewny i hodowlany Sowing and breeding material | Usługi rolnicze Agricultural services |
| Środkowo-zachodnia Baranów Midwestern Baranów | 832 | 442 | 30,2 | 0,5 | 7,1 | 62,2 |
| Północno-zachodnia Bierzwnik Northwestern Bierzwnik | 1054 | 456 | 21,9 | 30,0 | 15,6 | 32,5 |
| Środkowo-wschodnia Siedliszcze Mideastern Siedliszcze | 590 | 373 | 33,6 | 6,7 | 9,5 | 50,2 |
| Południowa Strzyżów Southern Strzyżów | 599 | 397 | 34,8 | 5,3 | 16,3 | 43,6 |
| Razem Total | 649 | 389 | 33,0 | 6,0 | 13,9 | 47,1 |

Źródło: Badania własne.
 Source: Own research.

i południowo-wschodnią kraju. Gospodarstwa znaczną część wytworzonych produktów roślinnych i zwierzęcych przeznaczają na konsumpcję. Wskaźnik towarowości produkcji w badanej próbie wynosi 52,5% i jest różnicowany od 40% w gminie Strzyżów do 86% w gminie Baranów. Szacowana w gospodarstwach przez rolników wartość skonsumowanych w ciągu roku produktów roślinnych i zwierzęcych jest różnicowana i wynosi na jednego członka rodziny: w Baranowie 184 zł, w Bierzwniku 507 zł, w Siedliszczu 550, w Strzyżowie 512 zł.

Dotychczasowa analiza dotyczyła przestrzennego zróżnicowania rolnictwa w grupie gospodarstw socjalnych i pokazała zakres tego zjawiska w czterech regionach kraju, odpowiadających reprezentowanym typom rolnictwa. Kolejne kryterium analizy obejmuje wewnętrzną strukturę tej grupy gospodarstw, która nie jest jednorodna. Wyróżnić w niej można cztery istotnie różniące się między sobą podgrupy gospodarstw, wyodrębnione według kryteriów statusu społeczno-zawodowego:

- (A) – oboje małżonkowie prowadzący gospodarstwo pracują zarobkowo,
- (B) – jedna z osób prowadzących gospodarstwo pracuje zarobkowo, natomiast drugi współmałżonek zajmuje się wyłącznie gospodarstwem,
- (C) – poza gospodarstwem pracują jedynie członkowie rodziny,
- (D) – cała rodzina zajmuje się wyłącznie pracą w gospodarstwie.

Wyraźnie dwuzawodowy charakter mają te rodziny, spośród których zarobkowo pracuje gospodarz lub jego żona, bądź obydwój małżonkowie. W badanej próbie grupa takich rodzin obejmuje 52,3% gospodarstw i jest zróżnicowana regionalnie od 36,7% w gminie Siedliszcze i 49,6% w Strzyżowie do 75% w gminie Bierzwnik i 81,8% w Baranowie. Liczbę gospodarstw w analizowanych podgrupach oraz ogólną ich charakterystykę społeczno-zawodową przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Charakterystyka społeczno-demograficzna gospodarstw według ich charakteru społeczno-zawodowego

Table 4. Socio-demographic characteristics of farms according to their socio-professional profile

| Wyszczególnienie Detailing | Grupy gospodarstw / Groups of farms | | | |
|--|-------------------------------------|------|------|------|
| | (A) | (B) | (C) | (D) |
| Liczba gospodarstw Number of farms | 64 | 62 | 53 | 62 |
| Liczba osób w rodzinie Number of persons per family | 3,6 | 3,7 | 4,2 | 2,6 |
| Wiek prowadzących gospodarstwo Age of farm running person | 44,4 | 49,0 | 58,5 | 56,2 |
| Wykształcenie kierowników gospodarstw ¹⁾ Education of farm leaders ¹⁾ | 3,77 | 3,05 | 2,72 | 2,31 |
| Charakter społeczno-zawodowy Socio-professional character | 0,40 | 0,62 | 0,63 | 1,00 |
| Zatrudnienie na 100 ha UR Employment per 100 ha AL | 39,7 | 60,0 | 65,7 | 60,5 |

¹⁾ Średnia ocen liczona wg następującej zasady: wykształcenie niepełne podstawowe – 1, podstawowe – 2, zasadnicze zawodowe – 3, średnie – 4, wyższe – 5

Źródło: Badania własne.

¹⁾ Mean assessment calculated acc. to the following rule: incomplete primary education – 1, primary – 2, vocational education – 3, secondary – 4, tertiary – 5

Source: Own research.

Najliczniejsze rodziny występują w gospodarstwach, z których członkowie rodzin pracują poza gospodarstwem – podgrupa (C), a najmniej liczne w podgrupie (D). Różnice między nimi są znaczne, średnio około 1,7 osoby na rodzinę. Najkorzystniejszymi cechami rzutującymi na ocenę jakości posiadanej pracy wykazują gospodarstwa z podgrupy (A). Wyróżnia je na tle pozostałych najniższy przeciętnie wiek kierującego gospodarstwem oraz wyższy wskaźnik poziomu wykształcenia. Najmniej korzystnie na tym tle prezentują się rolnicy z podgrup (C) i (D), które wykazują także najwyższe wartości wskaźnika zatrudnienia na jednostkę powierzchni. Ogółem w badanej próbie prawie 1/3 respondentów wskazała, że ich gospodarstwa są kierowane przez kobiety, wskaźnik ten kształtuje się od 24,2% w podgrupie (B) do 39,1% w podgrupie (A).

Gospodarstwa w swoim statusie społeczno-zawodowym różnią się znacznie, podgrupa (A) aż 60% zasobów pracy rodziny lokuje poza własnym gospodarstwem, podgrupy (B) i (C) w około 40%. Posiadany przez rodziny potencjał pracy wykazuje istotne różnice. Gospodarstwa z podgrupy (D), których zasoby pracy wykorzystywane są

jedynie we własnym gospodarstwie, posiadają 1,48 jednostek pracy na gospodarstwo. Największe zasoby pracy wykazują gospodarstwa z podgrupy (C) – 2,53, a w podgrupach (A) i (B) odpowiednio 2,09 i 2,08.

W badanej próbie gospodarstw socjalnych z pomocy społecznej korzysta 61,8% rodzin, jej skala jest zróżnicowana. W podgrupie (D) renty i emerytury pobiera 82,3% rodzin, w podgrupie (C) – 88,7%, w podgrupie (B) – 48,4%, w podgrupie (A) – 32,8%. Średnio na gospodarstwo korzystające z rent i emerytur pobiera je 1,52 osoby, wskaźnik ten jest największy w podgrupie (D) – 1,80, najmniejsze wartości osiągają rodziny w podgrupie (A) – 1,19.

Respondenci badanych gospodarstw jako źródło utrzymania swoich rodzin w niecałych 5% podają dochody z pracy we własnym gospodarstwie (zdecydowanie gospodarstwo i raczej gospodarstwo), jako równoważne źródło dochodów (praca w gospodarstwie i poza nim) – 22,8%, raczej spoza gospodarstwa – 31,1% i zdecydowanie dochody z pracy spoza gospodarstwa – 41,1%. Odsetek rolników, których główne źródła dochodów pochodzą spoza gospodarstwa jest większy w podgrupie (A) niż w podgrupach (B) i (C). Gospodarstwa różnią się wielkością obsady hodowanych zwierząt przypadającej na jednostkę powierzchni: największa jest w podgrupie (D), najmniejsza w (A) (tab. 5).

Tabela 5. Potencjał produkcyjny gospodarstw i wyniki produkcyjno-ekonomiczne według charakteru społeczno-zawodowego

Table 5. Production potential of farms and production-economic results according to socio-professional character

| Wyszczególnienie Detailing | Grupy gospodarstw / Groups of farms | | | | |
|--|--------------------------------------|-------------------------------|------|------|------|
| | (A) | (B) | (C) | (D) | |
| Obszar UR [w ha] Area of AL [in ha] | 2,1 | 2,1 | 2,4 | 2,4 | |
| Gospodarstwa z ciągnikami [%] Farms with tractors [%] | 42,2 | 53,2 | 66,0 | 43,6 | |
| Moc środków w kW na 1 ha UR Power of means in kW per 1 ha AL | 8,5 | 10,7 | 10,0 | 7,0 | |
| Obsada inwentarza w SD/100 ha UR Livestock density BU per 100 ha AL | 47,3 | 69,5 | 65,0 | 78,8 | |
| Produkcja na 1 ha UR [w zł] Output per 1 ha AL [in PLN] | końcowa brutto gross final output | 1587 | 1972 | 1502 | 1576 |
| | | towarowa marketable output | 871 | 1112 | 576 |

Źródło: Badania własne.
Source: Own research.

Krowy posiada 81 gospodarstw (33,6%), 71 po jednej, a 10 po dwie. Największy udział bydła i krów wykazują gospodarstwa z podgrupy (D), a najmniejszy z podgrupy (A). W strukturze inwentarza we wszystkich podgrupach przeważa (wyrażona w SD) hodowla drobnego inwentarza, którego obsada na 1 gospodarstwo waha się od 0,59 w podgrupie (A) do 0,82 w podgrupie (C). Obsada trzody jest największa w podgrupie

(C) – 0,30, a najmniejsza w (D), w której z kolei największa jest obsada krów i bydła – 0,62, przy 0,19 w podgrupie (A). W gospodarstwach socjalnych chów zwierząt w znacznym zakresie służy potrzebom konsumpcyjnym rodziny. Potwierdza się to niską towarowością produkcji w analizowanych gospodarstwach, wynoszącą od 38,4% w podgrupie (C) do 59,8% w podgrupie (D). Gospodarstwa podgrupy (C) mają najliczniejsze rodziny, co przekłada się na wielkość produkcji przeznaczanej na konsumpcję wynoszącą 532 zł na 1 osobę [(A) – 417 zł, (D) – 602 zł].

Pomimo małej powierzchni gospodarstw, odsetek rolników z ciągnikami jest wysoki, w podgrupie (C) posiada je 66%, a najmniej w podgrupie (A) – 42,2%. Także udział pozostałych maszyn samobieżnych, środków transportu oraz silników stacyjnych sprawia, że moce techniczne tych środków wyrażone w kW na jednostkę powierzchni i zatrudnienia są wysokie. Wyliczone wartości względne potencjału produkcyjnego gospodarstw nie wykazują tak dużych różnic, jak przedstawiono to w analizie przestrzennej. Wartości względne są największe dla podgrupy (C) – 115, dla podgrupy (D) wynoszą 102,5, przy wartości 100 dla gospodarstw z podgrupy (B) i 82 z (A).

Gospodarstwa z podgrup (A) i (B) o niższym potencjale produkcyjnym wykazują się wyższymi nakładami środków na produkcję rolniczą w stosunku do dwu pozostałych. W gospodarstwach (A) stanowią one 45,4% produkcji końcowej brutto, w podgrupie (B) – 38,1%, w podgrupie (C) 37,8% i 34,3% w podgrupie (D). W strukturze nakładów na produkcję największy udział mają usługi rolnicze oraz zakup nawozów mineralnych i środków ochrony roślin. Wydatki na usługi rolnicze są największe w podgrupie (A) i wynoszą 355 zł na 1 ha UR, w podgrupie (B) – 321 zł, a najmniejsze w podgrupie (C) – 230 zł. Rolnicy tej podgrupy mają najlepsze uzbrojenie techniczne wyrażone mocami wytwórczymi posiadanych środków technicznych na 1 gospodarstwo (25,1 kW).

Gospodarstwa różnią się poziomem produktywności uzyskiwanej produkcji końcowej brutto na jednostkę powierzchni i jednostkę pracy. Największe rozpiętości wykazują między sobą gospodarstwa z podgrupy (B) w stosunku do podgrupy (C) – różnica w poziomie produkcji końcowej wynosi 1/3 jej wielkości na 1 ha UR, a w produkcji towarowej dla tej ostatniej podgrupy jest mniejsza o 93%. Jeszcze większe są różnice w wynikach prezentowanych kategorii produkcji na jednostkę pełnozatrudnioną pracy. Wartość produkcji końcowej na tę jednostkę w podgrupie (A) jest największa i wynosi 4024 zł. Przyjmując wartość tego indeksu za 100, sytuacja w pozostałych podgrupach przedstawia się następująco: (B) – 81,9, (C) – 56,7, (D) – 64,7.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Badane gospodarstwa w prowadzonej analizie przestrzennej wykazują zróżnicowanie w wielkości co do obszaru, zasobów pracy, posiadanego inwentarza żywego oraz uzbrojenia ziemi i pracy zarówno w przeliczeniu na gospodarstwo, jak i jednostkę powierzchni. Największe możliwości wyrażone posiadanym potencjałem wytwórczym wykazują gospodarstwa w części środkowo-wschodniej (gmina Siedliszcze), natomiast najmniej korzystne w gminie Baranów, położonej w pasie środkowo-zachodnim kraju. Pomimo tego gospodarstwa gminy Baranów, podobnie jak i gminy Bierzwnik uzyskują

lepsze wyniki z działalności rolniczej w stosunku do pozostałych wyrażone wartością produkcji końcowej i towarowej. Gospodarstwa te są najsilniej powiązane z rynkiem w zakresie zakupu środków produkcji służących intensyfikacji produkcji, takich jak nawozy mineralne, środki ochrony roślin, pasze, materiał siewny i hodowlany, a także w korzystaniu z usług rolniczych. Ogólnie niska towarowość gospodarstw socjalnych wynika z przeznaczania znacznej części produkcji roślinnej i zwierzęcej na samozaopatrzenie konsumpcyjne rodzin.

Gospodarstwa wyraźnie różni status społeczno-zawodowy, najbardziej dwuzawodowy mają te, z których zarobkowo pracuje gospodarz lub jego żona, bądź obydwoje małżonkowie. Te dwie grupy wyróżniają się na tle pozostałych – czysto rolniczych, to jest takich, z których ktoś z członków pracuje poza własnym gospodarstwem, największymi wartościami produkcji końcowej i towarowej na jednostkę pracy i ziemi.

Ocena zasobów pracy wskazuje, że najkorzystniej prezentują się gospodarstwa dwuzawodowe, głównie grupa, z której obydwoje z małżonków pracują poza gospodarstwem. Wyróżniają się one najniższym w stosunku do pozostałych przeciętnym wiekiem kierującego gospodarstwem i z kolei wyższym wskaźnikiem poziomu wykształcenia, które najmniej korzystnie przedstawia się w gospodarstwach, z których nikt nie pracuje na zewnątrz. Istnienie gospodarstw socjalnych, skala tego zjawiska i zróżnicowanie przestrzenne pokazują, że procesy dezagraryzacji w polskim rolnictwie postępują z różną siłą i różnym natężeniem.

PIŚMIENNICTWO

- Adamowicz M., 2005. Zjawiska i procesy globalne a rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. [w:] Polska wieś 2005. Wizja rozwoju – pod red. J. Wilkina. Wyd. Fundusz Współpracy, Warszawa.
- Józwiak W., 1998. Procesy dostosowawcze gospodarstw rolnych do zmiennej sytuacji rynkowej. [w:] Rolnictwo polskie w okresie transformacji systemowej (1989–1997). IERiGŻ, Warszawa.
- Musiał W., 2007. Dezagraryzacja polskiej wsi – problemy ekonomiczne, ekologiczne i społeczne. *Wiś i Rolnictwo* Nr 3.
- Pociecha J., 1987. Taksonomiczne metody wyboru typowych województw ze względu na podstawowe cechy ekonomiczno-rolnicze. COOiPwR, Kraków.
- Poczta W., 1994. Zasoby produkcyjne i struktura rolnictwa polskiego w porównaniu do krajów EWG. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* Nr 1–2.
- Radwan A., 2001. Usługi produkcyjne w procesie przemian strukturalnych gospodarstw rodzinnych. Wyd. ZN AR Kraków, *Rozprawy*, z. 272.
- Radwan A., 2008. Zasoby pracy w rolnictwie polskim (analiza przestrzenno-czasowa). *Roczniki Naukowe SERiA*, T. X, z. 2, Warszawa-Poznań-Lublin.
- Woś A., 2003. Przekształcenia strukturalne rolnictwa w dobie integracji europejskiej. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* Nr 4.
- Zegar J., 2008. Dezagraryzacja wsi: istota i siły sprawcze. Konferencja CDR. www.cbr.edu.pl. Festiwal Nauki z dnia 11.09.2008.
- Charakterystyka obszarów wiejskich w 2005 r., 2006. GUS, US Olsztyn.

LABOUR RESOURCES AND PRODUCTION-ECONOMIC RESULTS OF SOCIAL FARMS IN POLAND

Abstract. The paper presents a spatial analysis of labour resources, their quantitative-qualitative analysis conducted according to socio-professional status and production-economic results obtained by subsistence farms. The basic facts were provided by survey studies (review questionnaire) conducted on a representative group of farms (random selection) at the turn of 2007/2008 in four regions of the country, characterizing different types of agriculture. The paper is a part of more extensive research and focuses on a chosen group of subsistence farms selected from the whole population of 555 farms based on the criterion of farm economic strength (below 2 ESU units).

Key words: social farms, final and marketable output, production resources, labour productivity

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 15.05.2009

ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH W ŚWIETLE REFORM WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ I POLITYKI SPÓJNOŚCI UNII EUROPEJSKIEJ

Janina Sawicka

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Streszczenie. W artykule zawarto szczegółową analizę i kompleksową ocenę komplementarności polityki spójności Unii Europejskiej i wspólnej polityki rolnej (WPR) w zakresie rozwoju regionalnego i rozwoju obszarów wiejskich, analizę zmian w strukturze wydatków budżetu UE kierowanych na te polityki, a także dyskusję nad dalszymi, po roku 2013, zmianami celów, jak i poszczególnych instrumentów ramach tych dwu fundamentalnych polityk unijnych. Doświadczenia z okresu prac nad przygotowaniem dokumentów programowych 2007–2013, a także pierwsze doświadczenia z realizacji programów w latach 2007, 2008 i 2009 wskazują na nakładanie się podobnych rodzajów interwencji w ramach wspólnej polityki rolnej i polityki spójności, co prowadzi do konieczności biurokratycznego kreślenia niedoskonałych linii demarkacyjnych między działaniami, a w konsekwencji do rozproszczenia środków i nieefektywnego wykorzystania publicznych środków wsparcia rozwoju obszarów wiejskich.

Słowa kluczowe: rozwój obszarów wiejskich, WPR, polityka spójności, komplementarność

WSTĘP

Na rozwój obszarów wiejskich poza WPR ma wpływ wiele innych polityk: polityka rynku pracy, polityka transportowa (sieć infrastruktury), energetyczna, oświatowa, naukowa itp. Dlatego też w polityce rozwoju regionalnego ważne jest zintegrowane podejście uwzględniające przestrzenny charakter obszarów wiejskich, podejście łączące scentralizowane instrumenty polityk horyzontalnych z planami i strategiami rozwoju lokalnego, które z definicji opierają się na istniejących tam zasobach i angażują lokalne podmioty. Sam impuls i wsparcie zewnętrzne nie wystarcza, aby zdynamizować rozwój regionalny, szczególnie w regionach problemowych, słabo gospodarczo rozwiniętych. W różnych częściach Europy

są takie obszary, które mimo znaczącego, wieloletniego wsparcia z zewnątrz, z budżetu UE, wciąż pozostają słabo rozwinięte.

Na przestrzeni kolejnych perspektyw finansowych w budżecie UE wystąpiły przesunięcia relatywnej wagi środków między instrumentami polityki regionalnej i WPR. Obserwuje się spadek finansowania na rzecz rolnictwa i wzrost w innych pozycjach, szczególnie w zakresie polityki spójności. Dominujące przez dziesięciolecia wydatki w budżecie na sektor rolnictwa uzasadniano troską o bezpieczeństwo żywności oraz dążeniem do utrzymania dochodów rolników na poziomie zarobków w innych, nierolniczych sektorach (parytet dochodowy). Sukcesywne zmniejszanie relatywnego wsparcia dla rolników podyktowane było występującymi nadwyżkami produkcji rolnej, rosnącą presją intensywnych metod gospodarowania na środowisko naturalne, a także negatywnym wpływem niektórych instrumentów WPR na liberalizację handlu światowego. Zmiany w wydatkach budżetowych odzwierciedlają także pojawiające się potrzeby wspierania innych celów strategicznych. W szczególności od końca lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku obserwować można silny nacisk na potrzebę finansowania polityki spójności w celu udzielenia pomocy biedniejszym państwom członkowskim i regionom, aby i one mogły skorzystać z integracji gospodarczej całej Unii. Utworzenie Unii Gospodarczo-Walutowej w części Europy jeszcze bardziej tę potrzebę podkreśliło. Mimo wzrostu rangi instrumentów polityki regionalno-strukturalnej i zamrożenia pułapu wydatków WPR, od 1989 r. łączny udział w wydatkach budżetu UE tych dwu polityk pozostaje relatywnie na względnie stałym poziomie około czterech piątych budżetu UE i taka proporcja została utrzymana również w budżecie na lata 2007–2013.

POLITYKA SPÓJNOŚCI UE I WPR – KOMPLEMENTARNOŚĆ CZY SPRZECZNOŚĆ CELÓW?

Środki finansowe WPR kierowane są w głównej mierze do rolników w ramach filaru I (środki kierowane do rolnictwa poprzez instrumenty rynkowo-cenowe: wspólnotowe mechanizmy wspierania cen rolnych, handlu zagranicznego, dopłaty bezpośrednie do produkcji rolniczej, a obecnie raczej do dochodów rolników) w niewielkim stopniu są dostępne dla innych grup ludności wiejskiej. Ze względu na dominującą pozycję filaru I i spuściznę wsparcia związanego z wielkością produkcji wydatki w ramach WPR zorientowane są nadal na historycznie ustalone poziomy produkcji rolnej, a nie na niski poziom dochodów, co ogranicza znaczenie tych wydatków dla celów związanych ze spójnością. Wsparcie dla rolnictwa w ramach WPR może pomóc w zachowaniu gospodarstw rolnych, a co za tym idzie także w zatrzymaniu ludności na obszarach wiejskich, chociaż prawdopodobnie można by osiągnąć większe korzyści, gdyby zamiast tego skierować finansowanie publiczne na szeroko rozumiany rozwój obszarów wiejskich (np. podstawową infrastrukturę, edukację i szkolenia oraz wsparcie dla przedsiębiorczości). Ponadto, przesunięcie większych środków z WPR na ochronę dobra publicznego, jakim jest środowisko naturalne mogłoby przynieść obszarom wiejskim pośrednie korzyści gospodarcze i społeczne, szczególnie w państwach członkowskich, które przystąpiły do Unii w 2004 i 2007 r. (UE-12), posiadających bogate zasoby pod względem bioróżnorodności i walorów krajobrazowych i bardzo ograniczone środki

w budżetach krajowych na ich ochronę i zachowanie. Rozwój obszarów wiejskich w ramach WPR finansowany jest poprzez instrumenty jej II filaru i są to w szczególności działania rolnośrodowiskowe, wspieranie wielofunkcyjnego rozwoju wsi, dziedzictwa kulturowego, partnerskich inicjatyw lokalnych.

Unijna polityka spójności i polityka rozwoju obszarów wiejskich w szczegółach i w praktyce nie zawsze są komplementarne. Pewien nowy wymiar wzajemnych relacji między politykami nadają horyzontalne cele zawarte w Strategii Lizbońskiej odnoszące się do spójności terytorialnej. To nowe podejście w unijnej polityce spójności, jak i jej cele, instrumenty wsparcia, zarówno te adresowane terytorialnie, jak i horyzontalne, mają bardziej służyć całej Unii Europejskiej, a nie ograniczać się do redystrybucji środków z krajów (regionów) bogatych do biedniejszych. Spójność w Unii Europejskiej w dużej mierze zależy również od umiejętności zarządzania zróżnicowanym bogactwem dziedzictwa obszarów wiejskich. Zmieniają się funkcje wsi i zmiany te wymagają lepszego zarządzania, bardziej skoordynowanego terytorialnie.

Zwolennicy zachowania jednolitości WPR w celu uzyskania większej komplementarności działań w ramach jej I i II filaru rozwiązania problemu dopatrują się w umocnieniu reform w kierunku jej regionalizacji, tj. terytorialnego różnicowania wsparcia, jakie otrzymują rolnicy z I filaru WPR. Pewne pozytywne doświadczenia wynikają z regulacji względem europejskich obszarów problemowych (less favoured areas). Jest to tendencja reform całej WPR w kierunku jej większej regionalizacji i do osiągnięcia zbieżności celów i interwencji w ramach WPR niezależnie od jej filarów. W dyskusjach nad kształtem WPR pojawiają się głosy za jej regionalizacją, co może być punktem wyjścia i porozumienia w dyskusjach nad komplementarnością wielu polityk wspólnotowych realizowanych na terytoriach wiejskich.

Pewien kierunek reform, dyskutowany najczęściej w środowiskach lobbingu rolniczego, zakłada, iż powinna nastąpić stopniowa konwergencja celów I i II filaru WPR, a co za tym idzie – koncentracja środków aż do połączenia w przyszłości dwu dotychczasowych funduszy rolnych w jeden rolno-wiejski fundusz.

Analiza PROW na lata 2007–2013 potwierdza, że zarówno w Polsce, jak i w większości innych krajów UE występują dysproporcje w strukturze nakładów między jego osiami „rolniczymi – 1 i 2” i osią „nierolniczą 3” na niekorzyść działań pozarolniczych. Przyjmując za 100% wydatki na wszystkie działania II filaru WPR w latach 2007–2013 w UE, struktura tych wydatków w podziale na cztery osie priorytetowe przedstawia się następująco: oś 1 – konkurencyjność rolnictwa i leśnictwa – 32%; oś 2 – środowisko i obszary wiejskie – 48%; oś 3 – warunki życia i dywersyfikacja – 12%; oś 4 – Leader – 6%; plus pomoc techniczna – 2% [Guyomard 2008]. Analizując powyższe dane można powiedzieć, że wśród instrumentów polityki rozwoju obszarów wiejskich dominują działania w ramach osi 2 i 1, najbardziej „rolniczych” w porównaniu z pozarolniczą osią 3. Rodzi to następujące pytanie: czy koncentracja działań finansowanych z EFRROW na problemach rolnictwa i sektora żywnościowego jest usprawiedliwiona? Pytanie to jest szczególnie zasadne w sytuacji, gdy ranga tego sektora w rozwoju obszarów wiejskich relatywnie maleje (w wielkości PKB i wskaźnikach zatrudnienia).

W następstwie reformy wspólnej polityki rolnej z 2003 r. utworzono Europejski Fundusz Rozwoju Obszarów Wiejskich finansujący jedyny instrument wspierania rozwoju obszarów wiejskich w UE. U podstaw wydzielenia EFRR z EFROW było umieszczenie

rozwoju obszarów wiejskich w ramach jednolitych ram finansowych i programowych. Poprzedni system był krytykowany ze względu na zbyt dużą liczbę programów i systemów programowania, współwystępowanie różnorodnych systemów zarządzania i kontroli, duże obciążenie biurokratyczne Komisji i państw członkowskich, brak spójności i przejrzystości polityki rozwoju obszarów wiejskich [Piskorz 2009].

W środowiskach lobbingu pozarolniczego (np. w Komitecie Regionów) dyskutowany jest alternatywny kierunek zmian na przyszłość, tak aby oddzielić od WPR wszystkie instrumenty adresowane do pozarolniczych podmiotów na obszarach wiejskich i połączyć je z instrumentami polityki spójności. W uzasadnieniu merytorycznym głównie wskazuje się na rosnące znaczenie nierolniczych funkcji wsi i pozytywne, historyczne, doświadczenia wynikające z terytorialnego wymiaru polityki regionalnej (spójności).

Definicja polityki rozwoju, zawarta w znowelizowanej ustawie z dnia 7 listopada 2008 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (w Polsce) również wskazuje na potrzebę zapewnienia większej spójności regionalnej i przestrzennej kraju, w tym jego obszarów wiejskich, akcentowania celów rozwojowych nakierowanych bardziej na poprawę konkurencyjności gospodarki oraz tworzenie nowych miejsc pracy, zgodnie z celami przyjętymi w odnowionej, europejskiej Strategii Lizbońskiej. Istotne jest zatem zastosowanie zintegrowanego podejścia do rozwoju obszarów wiejskich łączącego wymiary: społeczny, gospodarczy i ekologiczny (wg koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju), a przede wszystkim terytorialny w zakresie działań realizowanych przez poszczególne wspólnotowe polityki sektorowe oraz tych realizowanych w ramach ogólnokrajowych i samorządowych strategii regionalnych. Osiągnięcie długookresowych celów rozwojowych w UE i w Polsce wiąże się z koniecznością podjęcia na nowo dyskusji nad kształtem wzajemnych relacji (komplementarności) między polityką spójności, branżowymi politykami wspólnotowymi, w tym WPR, zarówno na poziomie celów, jak i instrumentów i zasad ich realizacji, w tym w szczególności w odniesieniu do rozwoju obszarów wiejskich, zajmujących ponad 95% terytorium naszego kraju. W celu dostarczenia argumentów w dyskusjach nad kształtem polityk rolnej i spójności po 2013 r., konieczne jest systematyczne dokonywanie monitoringu i pogłębionych analiz zasad i instrumentów wsparcia obszarów wiejskich w ramach poszczególnych funduszy wspólnotowych.

Finansowanie rozwoju obszarów wiejskich w ramach II filaru z utworzonego w 2005 r., odrębnego Europejskiego Funduszu Rozwoju Obszarów Wiejskich w swoich założeniach miało na celu m.in. zachowanie komplementarności działań w ramach obu filarów, szczególnie w obliczu odbywających się wówczas negocjacji perspektywy finansowej 2007–2013. Fakty są takie, że uzgodniona perspektywa finansowa jest daleka od pierwotnych oczekiwań. Na rozwój obszarów wiejskich przeznaczono bowiem w 2006 r. 9,1% unijnego budżetu, a nakłady na ten cel w 2013 r. zostały zredukowane zarówno relatywnie, jak i absolutnie i wskaźnik ten wyniesie 7,3% (nowe kraje UE-12 dostały 47,3% całości EFROW) [Parish 2008].

Odnosnie do reformy polityki rozwoju obszarów wiejskich w ramach „health check” Komisja Europejska proponuje dodanie czterech nowych kierunków działań odnoszących się do zmian klimatu, gospodarowania energią, gospodarki wodnej i bioróżnorodności, a w celu ich sfinansowania proponuje się podwyższenie wskaźnika modulacji (przesunięcie środków z I do II filaru WPR).

Zdaniem niektórych polityków (Neil Parish), nie należy oczekiwać, że ten mechanizm zadziała efektywnie. Po pierwsze bowiem dodano cztery nowe działania, które zostaną sfinansowane z filaru II, a po drugie, modulacja pojmowana jako odsetek dopłat bezpośrednich, które mogą być przesunięte do filaru II, liczona jest na poziomie każdego kraju, a sytuacja jest taka, że największe potrzeby i środki na wsparcie rozwoju obszarów wiejskich są w krajach, gdzie suma dopłat bezpośrednich nie jest duża (dodatkowo na niższy poziom dopłat w nowych krajach członkowskich wpływa przyjęta zasada stopniowego, corocznego dochodzenia do poziomu 100% dopłat bezpośrednich, jakie już otrzymują rolnicy w krajach UE-15). W krajach o największych potrzebach, takich jak regiony dotknięte suszą czy wyróżniające się wysoką bioróżnorodnością, przesunięcia z modulacji będą symboliczne (są to także tereny Natura 2000, a więc znaczna część cennych środowiskowo obszarów wiejskich w Polsce). W odniesieniu do Polski system modulacji będzie obowiązywał od 2012 r. Modulacja, w tym modulacja progresywna, obejmuje gospodarstwa otrzymujące ponad 5 tys. euro rocznie. Ocenia się, że po wprowadzeniu tego systemu w Polsce w 2012 r. aż 74% gospodarstw nie będzie nim objętych, otrzymują bowiem mniej niż 5 tys. euro rocznie dopłat bezpośrednich. Tylko około 1% polskich gospodarstw znajdzie się w górnej stawce modulacji (o płatnościach powyżej 300 tys. euro rocznie) [Michałek, Wilkin 2008].

Wnioski z dyskusji nad rozwiązaniem problemów wynikających z ograniczonej ilości środków finansowych kierowanych na rozwój obszarów wiejskich w ramach WPR i polityki spójności obecnie i w przyszłości powinny znaleźć większe odzwierciedlenie w stanowiskach wypracowywanych w różnych resortach i gremiach ekspertów, w toku rozpoczętej w 2009 r., debaty nad nową perspektywą finansową po 2013 r.

Odnośnie do dalszych reform polityki rolnej i polityki rozwoju obszarów wiejskich tego rodzaju dyskusje już są prowadzone (konferencja *Rural areas: Current situation and future Challenges*. Cypr, 16–17.10.2008). Zdaniem polityków (Neil Parish), centralną osią zmian po 2013 r. powinno być dążenie do osiągnięcia zbieżności celów i interwencji w ramach WPR niezależnie od jej filarów. Powinna następować stopniowa konwergencja celów I i II filaru WPR, a co za tym idzie, koncentracja środków i połączenie w przyszłości dwu dotychczasowych funduszy rolnych w jeden rolno-wiejski fundusz. Uzasadnienia celowości zmian zmierzających w tym kierunku szuka się i znajduje w praktycznych doświadczeniach polityki względem obszarów o niekorzystnych warunkach naturalnych do produkcji rolnej (te obszary mają ustalony status formalny i prowadzi się tam, począwszy od lat 70., wspólnotową politykę wspierania ich rozwoju). W dyskusjach nad kształtem WPR pojawiają się głosy za jej regionalizacją, co może być punktem wyjścia i porozumienia w dyskusjach, których celem jest uzyskanie komplementarności wielu odrębnych polityk wspólnotowych realizowanych na terytoriach wiejskich.

W perspektywie 2007–2013 środki na rozwój obszarów wiejskich zostały włączone w ramy wspólnej polityki rolnej. Takie rozwiązanie nie musi być korzystne, w tym przede wszystkim dla pozarolniczego rozwoju obszarów wiejskich. Utworzenie EFROW finansującego działania II filaru WPR jest tylko pozornym uproszczeniem schematu budżetu, a praktycznie przyczynia się do odłączenia środków na cele pozarolnicze od polityki spójności i jak wskazują pierwsze doświadczenia PROW, na marginalizację działań pozarolniczych. Dwa strumienie finansowania obszarów wiejskich

(instrumenty polityki spójności oraz Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach WPR) mogą także powodować dublowanie niektórych celów, a w sytuacji ograniczonego środków ich pomijanie w działaniach finansowanych z funduszy strukturalnych. W związku z tym zachodzi potrzeba co najmniej przeglądu i monitoringu efektywności istniejących wspólnotowych instrumentów na rzecz obszarów wiejskich oraz sposobu ich koordynacji w ramach wszystkich polityk wspólnotowych, zarówno branżowych, jak i horyzontalnych.

Dyskusje nad rozwiązaniem problemów wynikających z ograniczonego środków finansowych kierowanych na rozwój obszarów wiejskich zarówno w ramach WPR, polityki spójności, jak i innych polityk branżowych (polityka transportowa, polityka ochrony środowiska, społeczna) nie mogą być pomijane w debacie nad nową perspektywą finansową budżetu UE po 2013 r.

POLITYKA I PLANOWANE KIERUNKI ZMIAN FINANSOWANIA ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W RAMACH DZIAŁAŃ II FILARU WPR

Przeprowadzenie analizy charakteru działań finansowanych z EFRROW w skali całej UE, zapisanych w krajowych programach rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007–2013 i zsumowanych na szczeblu wspólnotowym, już pozwoliło ocenić planowane kierunki rozdysponowania środków tego funduszu zarówno na szczeblu unijnym, jak i w poszczególnych krajach członkowskich. Tym samym możliwa jest ocena, w jakim kierunku zmierza polityka rozwoju obszarów wiejskich. Zaplanowany na lata 2007–2013 budżet Unii Europejskiej w wysokości 975 mld euro określa wydatki na cele II filaru WPR na poziomie 88 mld euro.

Państwa członkowskie zostały zobowiązane do stosowania określonych centralnie w rozporządzeniu KE alokacji minimalnych na poszczególne osie, niemniej jednak wystąpiły znaczne różnice regionalne, głównie między starymi i nowymi krajami członkowskimi. Przykładowo, takie kraje jak Irlandia, Francja, Wielka Brytania, Austria, Szwecja przeznaczyły większość (od 70 do 80%) wszystkich środków z filaru II WPR na finansowanie działań osi 2 – środowisko i obszary wiejskie. Kraje biedniejsze, takie jak Węgry, Polska, Portugalia, Hiszpania, Cypr, Grecja, Bułgaria i Rumunia, prawie połowę środków (od 40 do 50%) przeznaczyły na działania osi 1 – poprawa konkurencyjności sektora rolnego.

W ramach wszystkich osi można wyodrębnić działania dominujące, takie jak: instrumenty rolno-środowiskowe w gospodarstwach rolnych – 22% całości nakładów; modernizacja gospodarstw rolnych – 10% całości; dopłaty do rolnictwa na terenach problemowych i dopłaty w rejonach górskich – po 7%; wartość dodana w gospodarstwach rolnych i leśnictwie – 6%. Daje to razem ponad połowę całości wydatków (52%). Gdy dodamy do tego działania „młodzi rolnicy” i „wcześniejsze emerytury” – po 3%, to jasne się staje, że w wydatkach na rozwój obszarów wiejskich UE przeważają te związane z modernizacją i poprawą konkurencyjności sektora rolnego. Intencją, celem działań rolno-środowiskowych jest potrzeba kompensowania rolnikom wyższych kosztów produkcji wynikających z nakładów poniesionych na ochronę środowiska lub

rekompensata utraconych korzyści w regionach o mniej sprzyjających dla rolnictwa warunkach naturalnych. Działania w ramach osi 1 natomiast mają na celu poprawę konkurencyjności produkcji rolniczej, m.in. przez modernizację gospodarstw czy przetwórstwo żywności.

W celu wzmocnienia rozwoju pozarolniczych funkcji obszarów wiejskich dyskutowane są m.in. rozwiązania reformujące WPR w kierunku odchodzenia od istniejącego systemu naliczania dopłat bezpośrednich (głównego jej instrumentu finansowego) i stopniowego przechodzenia na model terytorialny, tj. powiązania dopłat z zasobami ziemi rolniczej i regionalnego różnicowania systemów. Takie rozwiązania już istnieją w nowych krajach członkowskich (uproszczony, obszarowy system naliczania dopłat bezpośrednich w Polsce jest tego przykładem). W niektórych starych krajach, takich jak Niemcy, Dania, Anglia, już wprowadzono modele zróżnicowane regionalnie. Tendencja reform w kierunku regionalizacji i różnicowania wsparcia, jakie otrzymują rolnicy w ramach I filaru WPR, ma zostać wzmocniona w przygotowywanej na 2009 r., nowej propozycji Komisji Europejskiej dotyczącej europejskich obszarów problemowych (less favoured areas), co wzmocni reformy całej WPR (I i II filar) w kierunku jej większej regionalizacji. Ten kierunek reform nie powinien być przygotowywany wyłącznie w środowiskach lobby rolniczego, gdyż efekty rozdysponowania niebagatelnych środków wspólnotowych w ramach WPR mają szerszy wymiar i duże znaczenie dla rozwoju i spójności przestrzeni europejskiej.

Filozofia reform WPR zapoczątkowanych w 2003 r., sprowadza się do zasady oddzielania (niewiązania) płatności, jakie otrzymują rolnicy, od produkcji rolnej w ich gospodarstwach (decoupling policy). Reforma „health check” z 2008 r. potwierdza ten kierunek zmian. Problem, który wciąż pozostaje nierozwiązany, wynika z dużej różnorodności naliczania płatności bezpośrednich w obecnie istniejących systemach w poszczególnych krajach członkowskich i w sektorach produkcji rolnej. Opiera się on przeważnie na historycznie ukształtowanych poziomach referencyjnych w starych krajach członkowskich, co powoduje, że sumarycznie większość dopłat otrzymują rolnicy właśnie z tych krajów. Tak więc dla bardziej rolniczych obszarów wiejskich w nowych krajach członkowskich, w tym głównie w Polsce, bardziej sprawiedliwy podział środków i wykorzystanie instrumentów z dominującego I filaru WPR będą miały znaczenie i wpływ na ich dalszy rozwój.

Odzwierciedleniem toczących się dyskusji nad reformą WPR a zarazem opiniotwórczym głosem może być wystąpienie komisarz w KE ds. WPR na konferencji w Limasol na Cyprze na temat *Rural areas: Current situation and future Challenges*, na której to konferencji debatowano w gronie kilkuset europejskich polityków i ekspertów nad przyszłością polityki rozwoju obszarów wiejskich [Fischer Boel 2008]. Pani Komisarz odnosząc się do przyszłości polityki rozwoju obszarów wiejskich po 2013 r., stwierdziła, iż reformy WPR powinny zmierzać w kierunku osiągnięcia równowagi między instrumentami wspierania dochodów rolników i interwencji na rynku w powiązaniu z działaniami na rzecz obszarów wiejskich „Rozwój wsi powinien »at the very least« zachować ten udział wsparcia, jaki jest obecnie”. Niebagatelny wpływ na taki kierunek reformy powinny mieć też opinie społeczeństwa, gdyż cele polityki rozwoju obszarów są bardziej popularne (niż cele I filaru WPR). W interesie obszarów wiejskich leży zarówno poprawa konkurencyjności rolnictwa i całego sektora żywnościowego, jak

i dbanie o wiejski krajobraz (np. walka z erozją gleb to ważny cel publiczny). Ważne jest, aby wspierać gospodarstwa wiejskie w kierunku dywersyfikacji i poprawy warunków życia ludności (temu służą zarówno duże, jak i drobne projekty infrastrukturalne – np. strony internetowe w celach matrymonialnych).

Pani Komisarz podkreśliła, iż polityka rozwoju wsi i rolnictwa jest dobrze zarządzana wspólnie w ramach I i II filaru WPR: „rolnictwo i rozwój wsi jest jak silna para (małżonków) przebywająca pod jednym dachem”. Nie podziela tym samym stanowiska Komitetu Regionów (i innych środowisk lobbingu pozarolniczego), aby oddzielić od WPR wszystkie instrumenty adresowane do pozarolniczych podmiotów na obszarach wiejskich i połączyć je z instrumentami polityki spójności, co zdaje się dobitnie potwierdzać następujący cytat: „mamy tę samą listę zakupów, ale niekoniecznie kupujemy w tym samym sklepie”. Tak wyrażone stanowisko nie pozostawia złudzeń co do braku dobrego klimatu w kierunku ustępstw i zbliżenia stanowisk różnych centrów decyzyjnych w Komisji Europejskiej i szerokich środowiskach politycznego lobbingu wokół Parlamentu Europejskiego. Wydaje się, że nastrój i atmosfera konfrontacji a nie współdziałania przenosi się do krajów członkowskich w dyskusjach nad przyszłym kształtem polityki rozwoju obszarów wiejskich.

REGIONALIZACJA DZIAŁAŃ POLITYKI ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W POLSCE

Większa synchronizacja działań wielu sektorowych polityk unijnych (w tym polityki rolnej, a także polityki spójności) może następować na poziomie regionów. Władze samorządowe, oczywiście w granicach swoich uprawnień i kompetencji, wykazują bardziej terytorialne podejście w realizacji celów rozwojowych własnych regionów. Nawet wobec tak scentralizowanej wspólnej polityki rolnej możliwa jest pewna regionalizacja jej działań delegowanych na niższy szczebel administracyjny (samorządowy). Przykładem mogą być tutaj zadania Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 już przekazane przez MRiRW do samorządów województw, takie jak: podstawowe usługi dla gospodarstw i ludności wiejskiej; poprawianie i rozwijanie infrastruktury związanej z rozwojem i dostosowaniem rolnictwa i leśnictwa; odnowa i rozwój wsi; wdrażanie lokalnych strategii rozwoju; wdrażanie projektów współpracy; funkcjonowanie lokalnej grupy działania. Charakter tych zadań, mimo ich skromności, wyraźnie wpisuje je w realizację szerszej koncepcji i programu wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich i jest przykładem doceniania przez resort wiodącej roli samorządów lokalnych w realizacji tej strategii i wypełnianiu jej treścią. Inne instrumenty i zadania pozostające nadal w gestii władz centralnych, których regionalizacja dałaby więcej możliwości samorządom i szans rozwojowych regionom, są następujące: różnicowanie działalności rolniczej; doskonalenie kapitału ludzkiego i społecznego; wspieranie grupowych form gospodarowania; wspieranie mikroprzedsiębiorstw. Podobne zadania zostały określone w regionalnych programach operacyjnych, po raz pierwszy w perspektywie 2007–2013 przygotowywanych na szczeblu wojewódzkim, programach finansowanych z EFRR w ramach unijnej polityki spójności. Te same cele odnajdujemy również w przygotowanych nadal centralnie programach operacyjnych:

Innowacyjna Gospodarka i Kapitał Ludzki. Ta wielość centrów programujących, decyzyjnych i wykonawczych rodzi mnóstwo barier biurokratycznych usankcjonowanych przestarzałym prawem (ustawa reformująca samorządy w kierunku ich dalszej decentralizacji jest na etapie przygotowań). Problemem jest także wciąż młoda w Polsce demokracja i kultura samorządności, wszak samorządy wojewódzkie w ich obecnej postaci zostały wprowadzone ustawą z 1999 r. Często znalazły się tam kadry z bagażem doświadczeń z poprzedniego okresu gospodarki centralnie planowanej, co raczej nie pomaga we wdrażaniu idei decentralizacji, budowaniu partnerstwa lokalnego i myślenia w kategoriach małych ojczyzn. Braki te zostały uwidocznione m.in. w porównaniach treści 16 wojewódzkich strategii rozwojowych oraz w wojewódzkich programach operacyjnych przygotowanych przez samorządy na lata 2007–2013. Mimo występujących w praktyce dużych różnicowań regionach w Polsce zarówno pod względem zasobów tradycyjnych, jak i nowoczesnych czynników rozwoju, zawarte w dokumentach cele strategiczne i zadania rozwojowe są podobne – nie odzwierciedlają specyfiki danego regionu.

KIERUNKI REFORMOWANIA WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ NA TLE ZMIAN GLOBALNYCH. PRZYSZŁOŚĆ POLITYKI ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

Dyskusje nad kształtem WPR po 2013 r. toczą się równolegle z rokowaniami WTO w ramach Rundy Doha, rozpoczętej w 2001 r. i nadal niezakończonych, nad dalszą liberalizacją handlu produktami rolnymi i artykułami rolno-żywnościowymi w skali globalnej. Podobnie w latach 90. reforma MacSharry'ego była po części odpowiedzią na negocjacje i ustalenia w ramach Rundy Urugwajskiej GATT-WTO.

Z perspektywy globalnej potrzeba wspierania wielofunkcyjnego rozwoju wsi i rolnictwa jest bardziej widoczna. Istnieją poglądy, że jest to najważniejszy argument uzasadniający dalsze utrzymanie protekcjonizmu rolnego głównie w krajach rozwiniętych. Powiązanie rolnictwa z rozwojem obszarów wiejskich to już realny kierunek przekształceń WPR sygnalizowany z Brukseli (por. przytoczoną wcześniej wypowiedź Fischer Boel). W Porozumieniu Rolnym Rundy Urugwajskiej wielofunkcyjność rolnictwa definiowana była jako „pozahandlowe aspekty rolnictwa” (*non-trade concerns of agriculture*), które mogą być wspierane takimi instrumentami, jak: zaliczone do „zielonego koszyka” ogólne usługi dla rolnictwa; tworzenie strategicznych zapasów żywności; krajowa pomoc żywnościowa dla konsumentów; niezwiązane z produkcją, lecz bezpośrednio z dochodem rolnika (*decoupled*) płatności bezpośrednie; ubezpieczenie przez władze publiczne ryzyka w sektorze żywnościowym, w tym przed następstwami klęsk żywiołowych; wsparcie systemu emerytalnego dla producentów rolnych; ochrona naturalnych zasobów produkcyjnych; płatności rolnośrodowiskowe; wspieranie rozwoju regionalnego.

W rozmowach negocjacyjnych Rundy Doha zagadnienie wielofunkcyjności rolnictwa było często podnoszone zwłaszcza przez UE i zaczęło urastać do rangi głównego powodu legitymizacji wsparcia dla rolnictwa. To podejście było często krytykowane przez reprezentantów krajów rozwijających się, obawiających się, że wielofunkcyjność

stanie się „przykrywką” dla utrzymania wysokiego protekcjonizmu rolnego w krajach najbogatszych. Zakładano, że w wyniku porozumienia Rundy Doha działania zaliczane do „zielonego koszyka” objęte będą ściślejszym monitoringiem [Michałek, Wilkin 2008]. Wielofunkcyjność rolnictwa i wykorzystywanie tego hasła w rokowaniach handlowych wiąże się bezpośrednio z zagadnieniem specyficznych usług, jakie dostarcza rolnictwo społeczeństwu – usług mających charakter dóbr publicznych, związanych z ochroną różnorodności przyrodniczej i kulturowej, zachowaniem krajobrazu wiejskiego, żywotności obszarów wiejskich itp. W świetle tego zjawiska znaczna część wsparcia dla rolnictwa, w tym mająca na celu zapobieżenie wyeliminowaniu działalności rolniczej ze znacznych obszarów UE, jest traktowana nie jako subsydia dla rolnictwa, lecz jako rekompensata za cenne dla całego społeczeństwa usługi. Jest to też potencjalnie ważny argument w rokowaniach handlowych, chociaż trudny do precyzyjnego zdefiniowania. Próby kwantyfikacji zjawiska wielofunkcyjności rolnictwa, w tym jego rola w dostarczaniu dóbr publicznych, są dopiero we wczesnych fazach zaawansowania, a sama problematyka wysoce kontrowersyjna, także dla naukowców zajmujących się tą dziedziną [Michałek, Wilkin 2008].

Pod presją zarówno negocjacji w sprawach rolnych w WTO, jak i wielu organizacji w krajach członkowskich UE, a także organizacji o charakterze globalnym, dokonywał się od początku lat 90. proces „zazieleniania WPR” (*greening of the CAP*). Polega to na uzależnianiu i usprawiedliwieniu transferu środków publicznych do farmerów od przestrzegania przez nich określonych zasad ochrony środowiska i respektowania dobrostanu zwierząt, a także na wzbogacaniu oferty tzw. programów rolnośrodowiskowych. Celowi temu służy m.in. zasada *cross-compliance*, czyli wzajemnej zgodności. W negocjacjach nad liberalizacją handlu światowego zagadnienie wielofunkcyjności rolnictwa zaczęło urastać do rangi głównego powodu uzasadniającego potrzebę stosowania wsparcia dla rolnictwa w krajach rozwiniętych, a w negocjacjach Rundy Doha także w takich krajach jak Indie i Chiny, które w obronie milionów swoich rolników nie są skłonne nadmiernie otwierać krajowe rynki na napływ konkurencyjnego importu.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Po wprowadzeniu w życie reformy WPR z 2003 r. i utworzeniu nowego funduszu EFROW wzmocniającego jej II filar, wspieranie rozwoju obszarów wiejskich jest nadal w zakresie odpowiedzialności zarówno polityki rozwoju obszarów wiejskich UE, jak i polityki spójności. Tym samym powstało ryzyko dublowania programów wspieranych ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i EFROW. W praktyce wystąpiła potrzeba, aby Komisja Europejska i kraje członkowskie zapewniły lepszą koordynację między wsparciem z różnych funduszy i zbieżności interwencji w ramach polityki spójności i polityki rozwoju obszarów wiejskich na tych samych terytoriach. Przepisy w tej sprawie Komisja Europejska wydała w 2007 r. Zrodziło to nowe biurokratyczne bariery w postaci wyznaczenia kryteriów demarkacyjnych, konieczności wielopoziomowych negocjacji i uzgodnień pomiędzy instytucjami zarządzającymi funduszami strukturalnymi i WPR w celu koordynacji działań, tworzenia międzysektorowych komitetów monitorujących, opracowywania dokumentów i wspólnych

stanowisk. Wszystko to odbywa się w atmosferze pośpiechu, a przede wszystkim stanowi zagrożenie, iż mnożone bariery biurokratyczne spowodują opóźnienia i mniej efektywne wykorzystanie środków przewidzianych w perspektywie 2007–2013 na rozwój obszarów wiejskich w Polsce.

W wielu środowiskach widzi się pilną potrzebę dokonania oceny wdrażania polityki rozwoju obszarów wiejskich w latach 2007–2013 już w warunkach wydzielenia EFROW z polityki spójności. Rozdzielenie to miało ułatwiać wykorzystanie funduszy oraz umożliwić bardziej zintegrowane programowanie rozwoju obszarów wiejskich. Po pierwszych latach doświadczeń powstaje wątpliwość, czy uzyskano te efekty. Podobnie rodzi się wątpliwość, czy nastąpił rozwój w obszarach interwencji wspólnych dla EFROW i polityki spójności, takich jak: dywersyfikacja działalności gospodarczej, infrastruktura, podstawowe usługi, dziedzictwo kulturowe, zapobieganie ryzyku, a przede wszystkim, czy mechanizmy koordynacji i integracji interwencji z różnych funduszy zastosowane w praktyce są skuteczne.

Nauka powinna dawać argumenty środowiskom decyzyjnych w kraju i za granicą oraz być partnerem w dyskusji nad wyzwaniem przyszłości, m.in.: jak zdywersyfikować działalność gospodarczą na wsi i zatrzymać migracje z terenów wiejskich; jakie są główne wyzwania rozwojowe obszarów wiejskich; czy wykorzystujemy w pełni potencjał rozwojowy tych obszarów; jak polityki wspólnotowe powinny wspierać rozwój wsi; czy i w jakim zakresie WPR powinna wspierać rozwój obszarów wiejskich; czy polityka spójności powinna brać większą odpowiedzialność za rozwój obszarów wiejskich oraz jak można poprawić koordynację i spójność polityk wspólnotowych wspierających rozwój wsi?

Na wiele tego rodzaju pytań odpowiedzi powinny dostarczać badania prowadzone przez środowiska akademickie i jest to także wyzwanie dla naszego środowiska, aby tego rodzaju badania podejmować.

PIŚMIENNICTWO

- Fischer Boel M., 2008. Prospects for rural development policy, speech/08/533, z wystąpienia na konferencji: Europe's rural areas in action: facing the challenges of tomorrow. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/08/533&format=PDF&aged=0&language=EN&guiLanguage=en> 01.04.2009
- Guyomard H., 2008. Z wystąpienia na konferencji: Rural areas: Current situation and future Challenges. Cypr, 16–17.10.2008 (niepublikowane)
- Michałek J., Wilkin J., 2008. Wstępna ocena konsekwencji niepowodzenia sesji ministerialnej Doha (lipiec 2008) dla instrumentów stosowanych w ramach WPR – Ekspertyza dla Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej (niepublikowane).
- Parish N., 2008. Z wystąpienia na konferencji: Rural areas: Current situation and future Challenges, Cypr, 16–17.10.2008 (niepublikowane).
- Piskorz W., 2009. Z wystąpienia na międzynarodowej konferencji: Rolnictwo i obszary wiejskie 5 lat po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Warszawa, 28–29.04.2009 (niepublikowane)
- Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz.U. z 2006 r., Nr 227, poz. 1658, ze zm.).
- Ustawa z dnia 7 listopada 2008 r. o zmianie niektórych ustaw w związku z wdrażaniem funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności (Dz.U. 2008 r., Nr 216 poz. 1370).

**RURAL AREAS DEVELOPMENT WITHIN REFORMS
OF THE COMMON AGRICULTURAL POLICY AND COHESION POLICY
OF THE EUROPEAN UNION**

Abstract. The paper deals with analysis and complex assessment of reformed CAP and cohesion policy of EU compatibility within the frames of regional development and rural areas development. The analysis of structure and changes in EU budget expenditures on these policies was done as well as discussion on future reforms, objectives changes and measures after 2013 within these two fundamental EU policies. Experiences from 2007–2013 programming period as well as first experiences from practical realization numerous programs in 2007, 2008 and 2009 show that similar measures within CAP and Cohesion Policy are overlapping what leads to necessity for introducing numerous imperfect bureaucracy demarcation lines between measures that as a consequence leads to dispersion and inefficiency in the public means utilization in area of rural areas development support.

Key words: rural areas development, CAP, Cohesion Policy, compatibility

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 15.05.2009

WYKORZYSTANIE ŚRODKÓW UNIJNYCH W ROZWOJU WSI I ROLNICTWA WOJEWÓDZTWA MAŁOPOLSKIEGO

Jan Siekierski

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

Streszczenie. W pracy przeprowadzono analizę wykorzystania w woj. małopolskim finansowych środków unijnych w rozwoju wsi i rolnictwa w latach 2004–2007. Uwzględniono programy: SAPARD, dopłaty bezpośrednie do gruntów rolnych, SPO „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich” 2004–2006, Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004–2006, Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego 2004–2006.

Słowa kluczowe: województwo małopolskie, fundusze unijne, programy, działania, priorytety

WSTĘP

Rolnictwo i wieś po akcesji Polski do Unii Europejskiej korzystają ze wsparcia finansowego zarówno ze środków krajowych, jak i z funduszy strukturalnych UE. Partycypacja regionów kraju jest zróżnicowana i zależy od wielu uwarunkowań, wskazujących na wymóg ich efektywnego wykorzystania w rozwoju społeczno-przyrodniczym.

Polityka strukturalna i polityka regionalna pozostają we wzajemnych relacjach, gdyż ukierunkowane są na rozwój przestrzenny, w którym integralnie mieszczą się obszary wiejskie z naczelną funkcją produkcji rolniczej z uwzględnieniem wymogów ochrony środowiska naturalnego. Temu celowi służy wspólna polityka rolna UE, która z pogłębieniem procesu integracji podlegała historycznej ewolucji od założeń planu Mansholta, Mac Sharye’go, Agendy 2000 do reform Fischlera przyjętych na lata 2007–2013. Reformy te dotyczą instrumentów polityki strukturalnej z położeniem nacisku na wielofunkcyjny rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich [Kompedium wiedzy o UE 2006 s. 169].

W artykule przedstawiono wykorzystanie finansowych środków UE w rozwoju wsi i rolnictwa w regionie Małopolski w latach 2004–2007 na tle kraju.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA WSI I ROLNICTWA W WOJEWÓDZTWIE MAŁOPOLSKIM

Województwo małopolskie położone w Polsce południowo-wschodniej zajmuje 4,9% ogólnej powierzchni kraju (12. miejsce), w 2007 r. mieszkało tam 3279 tys. osób, w tym blisko 51% na wsi. W ujęciu terytorialno-administracyjnym region podzielony jest na 19 powiatów, 3 miasta na prawach powiatu (Kraków, Tarnów, Nowy Sącz) oraz 182 gminy, w tym 126 gmin wiejskich. Ludność w wieku produkcyjnym na wsi stanowi 61,3% jej ogółu (z przewagą liczby mężczyzn) i 11% udziału w kraju. Z ogółu 112,6 tys. zarejestrowanych bezrobotnych na 31 XII 2007 r. blisko 55% przypada na mieszkańców wsi, w tym najwięcej w wieku poniżej 25 lat z przeważającym udziałem kobiet. PKB na 1 mieszkańca wyniósł 16 936 zł w 2000 r. i 21 332 zł w 2006 r. W ogólnej liczbie 293 845 podmiotów gospodarczych według rejestru REGON i według PKD na sektor prywatny w 2007 r. przypadało 97%, a w rolnictwie, łowiectwie i leśnictwie 2,1%.

W rolnictwie regionu małopolskiego w 2000 r. pracowało około 476 tys. osób. Stan ten uległ zmniejszeniu do 181,8 tys. osób w 2007 r., tj. 25,4 osób na 100 ha UR wobec 12,9 w kraju [Rocznik... 2008, s. 232].

W woj. małopolskim ponad połowa powierzchni jest objęta ochroną prawną (2. miejsce w kraju). W ogólnej powierzchni ponad 1,5 mln ha 45% przypada na użytki rolne i blisko 29% na tereny zalesione. Grunty orne stanowią blisko 66% areалу UR, a łąki i pastwiska 32%. Na odłogi i ugory przypadało 2,3% UR w 2007 r. wobec 6,7% w 2000 r. [Rocznik... 2008, s. 213].

Województwo małopolskie cechuje znaczne rozdrobnienie gospodarstw rolnych. Spośród blisko 322 tys. gospodarstw indywidualnych najwięcej (52,3%) przypadało na grupę arealową 1–5 ha, a na grupę do 1 ha – 39,2%. Średni obszar UR w gospodarstwie wynosi około 3,3 ha.

W regionie małopolskim zarejestrowanych jest blisko 1,7 tys. gospodarstw ekologicznych (najwięcej w kraju) oraz 513 agroturystycznych (stan na 30 VI 2006 r.) i tylko 12 grup producentów rolnych.

W ogólnej powierzchni zasiewów w województwie na 401,3 tys. ha na zboża przypadało w 2007 r. 64%, a na ziemniaki 12%, przy średnio osiągniętych planach odpowiednio 32,7 i 177 dt z hektara.

Zwierzęta gospodarskie w przeliczeniowych sztukach dużych na 100 ha UR stanowiły 44,6 w tym bydło 37,2 (krowy 21,2), wobec średniej krajowej 35,2 (17,2) według stanu w czerwcu 2007 r. Te same dane dla trzody chlewnej wynosiły 64,2 i 7 szt. wobec 112,1 i 10,9 dla kraju.

Produkcja żywca rzeźnego na 1 ha UR wynosiła w regionie 318,9 kg, tj. 4,4% średniej dla Polski w 2007 r. Produkcja mleka stanowiła 4% ogólnej ilości oraz 653 litry na 1 ha UR, przy przeciętnym udoju 3244 litry od 1 krowy, wobec wielkości krajowych odpowiednio 726 litrów na 1 ha UR i 4292 litry od 1 krowy.

WYKORZYSTANIE UNIJNYCH ŚRODKÓW WSPARCIA ROZWOJU WSI I ROLNICTWA W WOJEWÓDZTWIE MAŁOPOLSKIM W LATACH 2004–2007

Finansowanie rozwoju wsi i rolnictwa w okresie przedakcesyjnym od 2002 r. realizowano na podstawie programu SAPARD, a jego zamknięcie przedłużono do końca 2006 r. Za zgodą Komisji Europejskiej przesunięto część środków z budżetu Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004–2006 (PROW) do SAPARD. Z tego tytułu w kraju sfinansowano w całości lub częściowo 1218 projektów na kwotę 467,71 mln zł [Rocznik... 2008, s. 166].

Po akcesji Polski do Unii Europejskiej uruchomiono poprzez ARiMR jako agencję płatniczą dopłaty bezpośrednie, a także dalsze działania w ramach SPO „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego, oraz rozwój obszarów wiejskich” 2004–2006, a także wcześniej wymieniony Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004–2006.

Wieś i rolnictwo także w sposób pośredni partycypowały w środkach finansowych ze Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego (ZPORR). Do realizacji zadań rozwojowych powołano różne fundusze pochodzenia krajowego i Unii Europejskiej.

SAPARD

Program ten opierał się na dwóch osiach priorytetowych:

- poprawa efektywności sektora rolno-spożywczego,
- poprawa warunków prowadzenia działalności gospodarczej i tworzenie miejsc pracy.

Cele strategiczne w programie określono w sposób następujący [Siekierski 2002, s. 335]:

- poprawa ekonomicznej konkurencyjności polskiego sektora rolno-spożywczego na rynku krajowym i rynkach międzynarodowych,
- dostosowanie tego sektora do wymaganych standardów w zakresie jakości, higieny i bezpieczeństwa żywności oraz ochrony środowiska,
- stymulowanie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich przez wspieranie rozwoju infrastruktury technicznej oraz tworzenie warunków podejmowania pozarolniczej działalności gospodarczej na wsi.

Powyższe cele realizowane były poprzez sześć działań [Siekierski 2005, s. 262]:

Działanie 1. Poprawa przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych i rybnych.

Działanie 2. Inwestycje w gospodarstwach rolnych.

Działanie 3. Rozwój i poprawa infrastruktury obszarów wiejskich.

Działanie 4. Różnicowanie działalności gospodarczej na obszarach wiejskich.

Działanie 5. Programy rolnośrodowiskowe i zalesienie (projekty pilotażowe) – nie zostało wdrożone.

Działanie 6. Szkolenie zawodowe.

Działanie 7. Pomoc techniczna.

Zawarte umowy w skali kraju (narastająco od uruchomienia programu 17 VII 2002 r.) o udzielenie pomocy finansowej w liczbie 24 457 zrealizowano w 88,4%. Wartość zawartych umów wyniosła 4801,0 mln zł (w tym 3600,9 z UE), beneficjentom wypłacono z tego 84,3%. Pomoc w projektach zrealizowanych stanowiła 99,7% dostępnego limitu środków finansowych [Rocznik... 2008, s. 167].

W woj. małopolskim na 2486 złożonych wniosków o wsparcie finansowe zawarto z beneficjentami 1910 umów na kwotę 366,56 mln zł, którą rozliczono na 31 XII 2006 r. w 1897 umowach na kwotę 352,44 mln zł, tj. odpowiednio w 93,3 i 96,1% (tab. 1).

Tabela 1. Umowy i kwoty zawarte i rozliczone w programie SAPARD w woj. małopolskim. Stan na 31 XII 2006 r.

Table 1. Contracts concluded and amounts allocated and spent within SAPARD Programme in the Małopolska region

| Wyszczególnienie | Umowy zawarte | | | | Umowy rozliczone | | | | udział Małopolski w kraju % | | |
|------------------|---------------|-------|----------------|-------|------------------|-------|------------------------------|-------|-----------------------------|------------------------------|------|
| | liczba | % | kwota w mln zł | % | liczba | % | kwota ^{a)} w mln zł | % | | kwota ^{b)} w mln zł | % |
| Ogółem | 1910 | 100,0 | 366,56 | 100,0 | 1897 | 100,0 | 352,44 | 100,0 | 327,54 | 100,0 | 8,2 |
| w tym: | | | | | | | | | | | |
| Działanie 1 | 93 | 4,9 | 80,44 | 21,9 | 88 | 4,6 | 75,56 | 21,4 | 75,56 | 18,3 | 5,3 |
| Działanie 2 | 852 | 44,6 | 36,20 | 9,9 | 828 | 43,5 | 34,75 | 9,8 | 34,75 | 10,3 | 6,0 |
| Działanie 3 | 428 | 22,4 | 200,29 | 54,5 | 468 | 24,6 | 199,53 | 56,5 | 199,53 | 60,2 | 10,0 |
| Działanie 4 | 537 | 28,1 | 49,63 | 13,6 | 513 | 27,3 | 42,60 | 12,3 | 42,60 | 11,3 | 11,3 |

a) ARiMR, b) Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

Źródło: ARiMR i obliczenia własne oraz Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich GUS, Warszawa 2008.

W strukturze umów zawartych i rozliczonych najwięcej (około 45%) przypadają na Działanie 2. Inwestycje w gospodarstwach rolnych. Największa wartość kwotowa zarówno w umowach zawartych, jak i rozliczanych odnosiła się do Działania 3. Rozwój i poprawa infrastruktury obszarów wiejskich.

Tabela 1 wskazuje na różne wartości rozliczonych umów w świetle danych ARiMR i Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, zamieszczone w Roczniku Statystycznym Rolnictwa i Obszarów Wiejskich.

Dopłaty bezpośrednie

Oparte zostały na uproszczonym systemie płatności do gruntów rolnych. System ten polega na udzieleniu wsparcia finansowego proporcjonalnie do powierzchni upraw, niezależnie od prowadzonej działalności rolniczej. W latach 2004–2006 na dopłaty bezpośrednie składały się:

- jednolita płatność obszarowa (JPO), finansowana w całości z budżetu UE, według stawek w zł/ha,
- uzupełniająca płatność obszarowa (UPO) do powierzchni wybranych roślin z budżetu wspólnotowego i krajowego oraz do upraw chmielu i innych roślin (z budżetu krajowego) w zł/ha.

Wnioski o przyznanie płatności do gruntów rolnych składano w przyjętych terminach w kampaniach dla kolejnych lat 2004–2007. Warunkiem ubiegania się o dopłaty jest posiadanie działek co najmniej 1-hektarowych oraz uzyskanie numeru identyfikacyjnego

nadanego przez ARiMR na podstawie wniosku o wpis do ewidencji producentów rolnych. Na koniec 2006 r. w woj. małopolskim w ewidencji figurowało 190 067 jednostek.

Tabela 2 ilustruje liczbę zgłoszonych wniosków w zakresie jednolitych i uzupełniających płatności obszarowych wraz z deklarowaną powierzchnią w latach 2004–2007. Z kolei tabela 3 przedstawia zestawienie kwot zrealizowanych płatności w tym samym czasie.

Tabela 2. Liczba wniosków i deklarowana powierzchnia płatności bezpośrednich do gruntów rolnych w woj. małopolskim na tle Polski w latach 2004–2007. Stan na 31 XII
Table 2. Number of applications and declared area of direct arable area payments in Małopolska region against the background of Poland in 2004–2007. As of 31 December

| Wyszczególnienie | Ogółem | | JPO ^{a)} | | UPO ^{b)} | |
|--------------------|---------------------------------------|---|---------------------------|-------------------|---------------------------|-------------------|
| | liczba złożonych wniosków (JPO + UPO) | powierzchnia deklarowana w ha (JPO + UPO) | liczba złożonych wniosków | powierzchnia w ha | liczba złożonych wniosków | powierzchnia w ha |
| Kampania 2004 | | | | | | |
| Woj. małopolskie | 262 148 | 907 006 | 131 907 | 489 394 | 130 241 | 417 612 |
| udział w kraju (%) | 9,5 | 3,5 | 9,4 | 3,6 | 9,5 | 3,5 |
| Kampania 2005 | | | | | | |
| Woj. małopolskie | 284 108 | 986 491 | 142 869 | 529 305 | 141 239 | 457 185 |
| udział w kraju (%) | 9,7 | 3,5 | 9,6 | 3,7 | 9,7 | 3,6 |
| Kampania 2006 | | | | | | |
| Woj. małopolskie | 278 701 | 973 733 | 140 344 | 524 165 | 138 357 | 449 568 |
| udział w kraju (%) | 9,5 | 3,6 | 9,4 | 3,7 | 9,7 | 3,5 |
| Kampania 2007 | | | | | | |
| Woj. małopolskie | 251 376 | 772 856 | 137 964 | 522 632 | 113 412 | 250 224 |
| udział w kraju (%) | 9,2 | 3,3 | 9,5 | 3,6 | 8,8 | 2,7 |

^{a)} nie uwzględniono wniosków umorzonych, ^{b)} nie uwzględniono wniosków wycofanych

Źródło: Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich GUS, Warszawa 2008, s. 178–181 i obliczenia własne.

Tabela 3. Kwota zrealizowanych płatności w ramach płatności bezpośrednich do gruntów ornych w woj. małopolskim w latach 2004–2007

Table 3. Amount of realized payments within the framework of direct arable area payments in Małopolska region in 2004–2007

| Wyszczególnienie | Ogółem | | w tym: | | | |
|------------------|---------|--------------------|---------|--------------------|---------|--------------------|
| | tys. zł | udział w kraju (%) | JPO | | UPO | |
| | | | tys. zł | udział w kraju (%) | tys. zł | udział w kraju (%) |
| Kampania 2004 | 222 522 | 3,5 | 101 822 | 3,6 | 120 700 | 3,5 |
| Kampania 2005 | 242 815 | 3,6 | 116 547 | 3,7 | 126 268 | 3,6 |
| Kampania 2006 | 285 799 | 3,6 | 141 946 | 3,7 | 143 853 | 3,4 |
| Kampania 2007 | 98 015 | 5,0 | 66 515 | 5,5 | 31 500 | 4,2 |

Źródło: Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, GUS, Warszawa 2008, s. 176–177 i obliczenia własne.

SPO „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich” 2004–2006

Program ten obejmował łącznie 15 działań zgrupowanych w trzech osiach priorytetowych:

Priorytet I. Wspieranie zmian i dostosowań w sektorze rolno-żywnościowym. Jego celem była poprawa dochodowości i konkurencyjności sektora, zapewnienia bezpieczeństwa i jakości produkcji, wspieranie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich oraz dostosowanie do standardów UE.

Priorytet II. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich przez zróżnicowanie działalności gospodarczej, zachowanie walorów środowiskowych i kulturowych, poprawę warunków życia przez rozwój infrastruktury i usług. Cel to tworzenie nowych miejsc pracy i dochodów ludności, ograniczenie bezrobocia na wsi oraz poprawa zagospodarowania przestrzennego wsi.

Priorytet III. Pomoc techniczna. Objął działania wspierające system zarządzania, rozwój instytucjonalny, promocję i informację. Program stanowił jeden z elementów realizacji NPR na łączną sumę około 1784,15 mln euro, w tym 1192 mln euro ze środków wspólnotowych Funduszu Orientacji i Gwarancji w Rolnictwie, Sekcja Orientacji.

Działanie 1.1. Inwestycje w gospodarstwach rolnych. Było kontynuacją Działania 2. w programie SAPARD. Nabór wniosków realizowano w latach 2004–2006 i dodatkowo 16 IV 2007 r. W woj. małopolskim złożono łącznie 1961 wniosków, tj. 4,6% złożonych w kraju. Kwota przyznanej pomocy według podpisanych umów wyniosła 88 mln zł, tj. 3,9% udziału w kraju.

Działanie 1.2. Ułatwienie startu młodym rolnikom. Podpisywanie umów realizowano w latach 2004–2006. W Małopolsce podpisano łącznie 531 umów o wartości przyznanej pomocy 26,6 mln zł, co stanowiło kwotę mniejszą od średniej krajowej o 17,6 mln zł.

Działanie 1.5. Poprawa przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych jako kontynuacja programu SAPARD, z realizacją w latach 2004–2007. W Małopolsce od uruchomienia według stanu na 30 VI 2007 r. złożono 93 wnioski (5,7%), zawarto 73 umowy (6,7%), kwota wnioskowana wyniosła 165,38 mln zł (5,7%), a przyznana 113,42 mln zł, tj. 6,2% udziału w kraju.

Działanie 2.4. Różnicowanie działalności rolniczej. Małopolska pod względem liczby złożonych wniosków znalazła się na drugim miejscu po woj. mazowieckim, zawarto 475 umów na kwotę 52,67 mln zł (10,0%), przy czym przyznano 34,26 mln zł (11,1% udziału w kraju na 30 VI 2007 r.).

Działanie 2.6. Rozwój i ulepszenia infrastruktury technicznej związanej z rolnictwem. Stan realizacji od uruchomienia w 2004 r. do 30 VI 2007 r. przedstawiał się następująco: wnioski złożone – 232 (4,7%), zawarte umowy – 172 (4,8%), kwota wnioskowanej pomocy – 936 mln zł (3,6%), kwota przyznanej pomocy – 6,02 mln zł (3,4%). Stosunek liczby podpisanych umów do liczby złożonych wniosków był o 2,4% większy od średniej dla kraju i wyniósł 74,1%. Kwota wypłacona stanowiła 64,3% kwoty zadeklarowanej we wnioskach. Odsetek ten dla kraju na dzień 31 VII 2007 r. był większy i wynosił 66,5%.

Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) 2004–2006

PROW 2004–2006 współuczestniczył w realizacji celów NPR, został opracowany przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi i zatwierdzony przez Komisję Europejską 6 IX 2004 r. Przyjęto dwa cele strategiczne:

1. Poprawa konkurencyjności, gospodarki rolno-żywnościowej.
2. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich.

Działanie 1 grupy. Renty strukturalne, wspieranie działalności rolniczej na ONW (obszarach o niekorzystnych warunkach), wspieranie przedsięwzięć rolnośrodowiskowych, poprawa dobrostanu zwierząt gospodarskich, zalesianie gruntów.

Działania 2 grupy. Wspieranie gospodarstw niskotowarowych oraz grup producentów rolnych, dostosowania gospodarstw rolnych do standardów UE, pomoc techniczna, a ponadto: uzupełnienie płatności bezpośrednich, zasilanie projektu SAPARD według Rozporządzenia KE Nr 1268/1999. Na podstawie danych ARiMR na realizację planu (plan spójny z wcześniej przedstawionym SPO) przewidziano ogółem 3592,4 mln euro, w tym wkład UE 2866,4 mln euro.

W woj. małopolskim złożono 2561 wniosków o **renty strukturalne** (a) na kwotę 3642,7 tys. zł (wycofano 248 wniosków). Do końca 2006 r. przekazano 2313 gospodarstw o łącznej powierzchni 10 721 ha UR (63%) na łączną kwotę rent 3291,9 tys. zł. Największy obszar (6715 ha) przejęli następcy, a pozostały przeznaczono na powiększenie gospodarstw.

Wspieranie gospodarstw niskotowarowych (b): w regionie złożono łącznie 15 730 wniosków, a pozytywnie rozpatrzono 5019 na łączną kwotę 48 458,7 tys. zł na koniec 2006 r.

Wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) (c). Otrzymanie wsparcia zobowiązuje wnioskodawcę do przestrzegania zasad dobrej praktyki rolniczej oraz prowadzenia przez 5 lat czynnej działalności, za którą otrzymał pierwszą płatność. Z tego tytułu do końca 2006 r. w Małopolsce wypłacono łącznie 204 737,0 tys. zł, tj. blisko 4% udziału w kraju (tab. 4).

Tabela 4. Liczba wniosków, deklarowana powierzchnia i zrealizowana kwota dopłat do ONW w woj. małopolskim w latach 2004–2007^{a)}

Table 4. Number of applications, declared area and amount of LFA payments realized in Małopolska region in 2004–2007

| Wyszczególnienie | Liczba złożonych wniosków | Udział w kraju (%) | Powierzchnia deklarowana w ha | Udział w kraju (%) | Kwota zrealizowanych dopłat w tys. zł | Udział w kraju (%) |
|------------------|---------------------------|--------------------|-------------------------------|--------------------|---------------------------------------|--------------------|
| Kampania 2004 | 48 831 | 7,7 | 167 712 | 2,5 | 45 834 | 4,0 |
| Kampania 2005 | 55 869 | 7,9 | 190 936 | 2,7 | 51 948 | 4,1 |
| Kampania 2006 | 55 813 | 7,8 | 192 064 | 2,7 | 52 310 | 4,0 |
| Kampania 2007 | 56 549 | 7,5 | 196 467 | 2,6 | 54 645 | 3,9 |
| R a z e m | 217 062 | 7,8 | x | 2,6 | 204 737 | 4,0 |

^{a)} bez wniosków wycofanych

Źródło: Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, GUS, Warszawa 2008, s. 178–181 i obliczenia własne.

Udział wniosków złożonych w Małopolsce wynosił 7,8% względem kraju, a deklarowany obszar ulegał z każdym kolejnym rokiem zwiększeniu, przy czym wyróżniono cztery typy ONW: obszary górskie, nizinne I i II, obszary ze specyficznymi utrudnieniami.

Wspieranie przedsięwzięć rolno-środowiskowych i poprawa dobrostanu zwierząt

(d). Przyjmowanie wniosków w Małopolsce realizowano w latach 2004–2005. W I turze złożono ich 1575 na realizację 1785 przedsięwzięć, w tym najwięcej (1177) na rolnictwo ekologiczne. W II turze złożono 782 wnioski na realizację 868 przedsięwzięć, w tym ponad połowę na ochronę gleb i wód. Do końca 2006 r. w ramach omawianego działania wypłacono 11 906,6 tys. zł, w tym 73,7% na rolnictwo ekologiczne.

Zalesienie gruntów rolnych (e). W latach 2004–2008 w Małopolsce złożono 347 wniosków na łączny areał 536 ha. Wykonano zalesienie na 472 ha, tj. 1,1% powierzchni zalesionej w kraju. Kwoty zrealizowanych płatności były następujące (w tys. zł.): kampania 2004 – 545,60, kampania 2005 – 1164,20, kampania 2006 – 153,60. Łączna kwota wyniosła 1863,40 tys. zł, tj. około 1% udziału w zalesianiu krajowym w latach 2004–2006 (wykonanie dopuszczono także na wniosku 2007 r.).

Dostosowanie gospodarstw rolnych do standardów UE (f). W okresie naboru 1 II – 15 III 2005 r. złożono 993 wnioski, a przyznano pomoc w 905 decyzjach. Wypłacono na koniec 2006 r. 21 742,2 tys. zł, tj. 1,1% płatności zrealizowanych ogółem w tym zakresie w kraju.

Wspieranie grup producentów rolnych (g). W okresie 2004–2006 wpisano do rejestrów w Polsce 104 grupy, w tym 3 w woj. małopolskim. Do końca czerwca 2007 r. złożono więc 3 wnioski o wsparcie, wypłacając 626 394 zł.

ZINTEGROWANY PROGRAM OPERACYJNY ROZWOJU REGIONALNEGO 2004–2006 (ZPORR)

Program ten był współfinansowany z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) oraz Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS). Na realizację przeznaczono 4230,1 mln euro. W przyjętym celu strategicznym „tworzenie warunków wzrostu konkurencyjnego regionów...” określono następujące priorytety:

Priorytet 1. Rozbudowa i modernizacja infrastruktury służącej wzmocnieniu konkurencyjności regionów.

Priorytet 2. Wzmocnienie rozwoju zasobów ludzkich w regionach.

Priorytet 3. Rozwój lokalny.

Priorytet 4. Pomoc techniczna.

W każdym z nich rozpisano określone działania z różnymi formami wsparcia.

Do końca 2007 r. z tytułu Działania 2.3. Reorientacja zawodowa osób odchodzących z rolnictwa wypłacono beneficjentom w Małopolsce 4076,13 mln zł. Działanie 3.1. Obszary wiejskie – alokacja środków wyniosła 114,76 mln zł, w 3 naborach zgłoszono 310 wniosków na oczekiwaną kwotę dofinansowania 561,51 mln zł.

Ostatecznie przyjęto do realizacji 46 projektów na kwotę 69,86 mln zł. Najwięcej (43%) dotyczyło budowy, rozbudowy i remontów oczyszczalni ścieków i kanalizacji. Kolejne 34,5% projektów dotyczyło modernizacji, budowy i przebudowy dróg gminnych i powiatowych, np. w gminie Charsznica na kwotę dofinansowania 4,42 mln zł. Drogi lokalne gminne stanowiły 13 218 km, a powiatowe 6425 km według stanu na 31 XII 2006 r. Długość czynnej sieci wodociągowej – według GUS – w woj. małopolskim wynosi 15 967 km, a sieci kanalizacyjnej 7739 km [www.stat.gov.pl].

ZAKOŃCZENIE

W aktywizacji rozwoju gospodarczego i społecznego obszarów wiejskich i rolnictwa w Małopolsce w okresie stowarzyszeniowym oraz po wejściu Polski do Unii Europejskiej ważną rolę odegrała pomoc finansowa z funduszy unijnych. Pomoc ta, przeznaczona na konkretne cele i zadania, przynosi stopniowo określone efekty zarówno w przemianach strukturalnych, jak i w warunkach życia ludności. Do beneficjentów regionu trafiło przeszło 1012,7 mln zł, najwięcej w zakresie SPO, Restrukturyzacja, PROW w obrębie płatności ONW (ponad 160 tys. złożonych wniosków), wsparcie gospodarstw niskotowarowych, oraz przedsięwzięć rolnośrodowiskowych i poprawy dobrostanu zwierząt gospodarskich. Najmniej korzystnie sytuacja przedstawia się w odniesieniu do finansowego wsparcia grup producentów rolnych oraz poprawy przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych (93 złożone wnioski).

Największy odsetek płatności zrealizowanych w woj. małopolskim w stosunku do całego kraju stanowiły kwoty przeznaczone na różnicowanie działalności rolniczej (11,1%) oraz dla gospodarstw niskotowarowych (9%). Najmniejsze były udziały płatności na zalesienie (około 1%) i dostosowania gospodarstw do standardów UE (1,1%).

Szczególnie liczącą się pozycją wsparcia finansowego w regionie są dopłaty bezpośrednie (w 2006 r. 138 tys. wniosków do jednolitych płatności obszarowych, tj. 9,5% w skali kraju).

PIŚMIENNICTWO

- Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2008. GUS, Warszawa.
Kompedium wiedzy o Unii Europejskiej 2006. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
Siekierski J., 2002. Rolnictwo i wieś polska wobec współczesnych wyzwań rozwojowych i integracyjnych. Wyd. Naukowe MWSE w Tarnowie.
Siekierski J., 2005. Stan realizacji programu SAPARD w woj. małopolskim. [w:] Zmiany w agrobiznesie po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Wyd. AE we Wrocławiu, Prace Naukowe Nr 1070, T. 2, Wrocław.

UTILIZATION OF EU FUNDS IN AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT IN THE MAŁOPOLSKA REGION

Abstract. The paper analyses utilization of EU financial means allocated to agriculture and rural development in the Małopolska region for the period 2004–2007. The following programmes were discussed: SAPARD, direct payments for arable areas, SPO “Restructuring and Modernization of Food Sector and Rural Development” 2004–2006, Rural Development Plan 2004–2006 and Integrated Rural Development Programme.

Key words: Małopolska region, EU funds, operational programmes, priorities

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 05.05.2009

EFEKTYWNOŚĆ PRODUKCJI ROŚLINNEJ NA GLEBACH O ZRÓŻNICOWANEJ ZAWARTOŚCI METALI CIĘŻKICH

Adam Marcysiak, Stanisław Szarek

Akademia Podlaska w Siedlcach

Streszczenie. Na glebach o większej zawartości metali ciężkich plony w produkcji roślinnej były większe niż na glebach o małej zawartości tych metali. Wyjaśnienie tego zjawiska oparto na koncepcji efektu hormetycznego. Większa zawartość metali ciężkich w glebach badanych gospodarstw może mieć wpływ na poziom produktywności i efektywności gospodarowania.

Słowa kluczowe: efekt hormetyczny, plonowanie roślin, efektywność produkcji

WSTĘP

Ekonomika rolnictwa wskazuje na dwie grupy czynników mających wpływ na kształtowanie się efektywności: niezależne i zależne od gospodarującego. Nauka poznała dość dokładnie pierwszą grupę czynników, do których zalicza się glebę i szerokie spektrum warunków klimatycznych. W świetle ostatnich badań wydaje się, że pomijany jest jeden z ważnych czynników, który może mieć wpływ na osiąganą efektywność. W pierwszym rzędzie może on wpływać na wzrost plonowania roślin. Możliwe jest również, że ma wpływ na obniżenie kosztów produkcji, a w szczególności kosztów nawożenia i chemicznej ochrony roślin.

Czynnikiem tym jest poziom zawartych w glebie metali ciężkich, takich jak cynk, ołów, kadm, miedź i inne pierwiastki. Powszechnie uważa się, że nie powodują one innych niż szkodliwe skutków dla zdrowia człowieka. Gromadzone są w komórkach roślinnych i w takiej postaci trafiają do produkowanej żywności. Czy rzeczywiście należy się ich obawiać? Takie podejście do sprawy wydaje się być sprzeczne z teorią ewolucji. Wszystkie bez wyjątku organizmy roślinne wzrastały w obecności uznawanych za szkodliwe metali ciężkich. W toku trwającej wiele milionów lat ewolucji rośliny

musiały nauczyć się tolerowania ich obecności. Być może nauka nie odkryła roli większości tych substancji we wzroście i rozwoju organizmów. Dla przykładu cynk i miedź, do niedawna uznawane za szkodliwe, uznawane są obecnie za konieczne – w małych ilościach – do życia roślin.

CEL PRACY, MATERIAŁ I METODY BADAWCZE

Celem badań było określenie wielkości plonowania roślin na glebach o zróżnicowanej zawartości metali ciężkich. Przyjęto założenie, że na glebach o zwiększonej zawartości metali ciężkich wystąpi efekt hormetyczny, co oznacza, że na glebach tych plonowanie będzie większe, niż na glebach o małej zawartości metali ciężkich.

Do badań wytypowano 10 działek rolnych, położonych w powiecie sokołowskim (gminy Jabłonna Lacka, Miedzna i Bielany). Działki były zlokalizowane na glebach klasy IVa i IVb, zaliczanych do kompleksu 4 i 5. Dane o zawartości metali ciężkich pochodziły z badań okręgowych stacji chemiczno-rolniczych. Badania przeprowadzono na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi na glebach użytków rolnych całego kraju, a wyniki zestawiono w tabeli 1. Analizowane gleby charakteryzowały się zróżnicowaną zawartością metali ciężkich. Należy stwierdzić, że ich zawartość, w porównaniu do średniej krajowej, kształtowała się na niskim i bardzo niskim poziomie [Terelak 2001]. Ogólna zawartość metali ciężkich wyniosła od 14,2 do 70,7 mg·kg⁻¹ (tab. 1).

Plon roślin z każdego pola przeliczono na jednostki zbożowe, przy zastosowaniu przeliczników zaproponowanych przez Fereńca [1999].

Tabela 1. Zawartość metali ciężkich w badanych glebach

Table 1. Heavy metal content in soil

| Wyszczególnienie Specification | Zawartość metali (mg·kg ⁻¹) Heavy metal content (mg·kg ⁻¹) | | | | | |
|--------------------------------------|---|--------------|----------------|------------|------------|----------------|
| | Cd Cadmium | Cu Cuprum | Cr Chromium | Pb Lead | Zn Zinc | Razem Total |
| Średnia/Mean | 0,08 | 1,71 | 3,67 | 6,93 | 20,97 | 33,36 |
| Zakres/Range | 0,05–0,19 | 0,15–4,1 | 1,7–9,9 | 3,5–16 | 7,0–40 | 14,2–70,7 |
| SD/Standard deviation | 0,05 | 1,33 | 2,97 | 3,85 | 14,85 | 21,66 |
| CV (%) (Coefficient of variation) | 62,05 | 77,63 | 81,02 | 55,48 | 70,84 | 64,94 |

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Authors' investigations.

Dane o plonach roślin, nawożeniu mineralnym i jego kosztach oraz o wartości produkcji pochodziły z ankiet wykonanych w latach 2006–2008 bezpośrednio u właścicieli wytypowanych działek.

Przeprowadzono analizę korelacji między plonowaniem roślin a zawartością w glebie metali ciężkich oraz wysokością nawożenia mineralnego. Analizę statystyczną wykonano przy użyciu programu Statistica.

EFEKT HORMETYCZNY W BADANIACH NAUKOWYCH

Pionierem badań nad dobroczynnym dla organizmów żywych wpływem niskich dawek substancji toksycznych był Rudolf Virchow [Henschler 2006], który badał wpływ NaOH na przepuszczalność błon komórkowych. Jego pierwsze prace zostały opublikowane już w połowie XIX wieku.

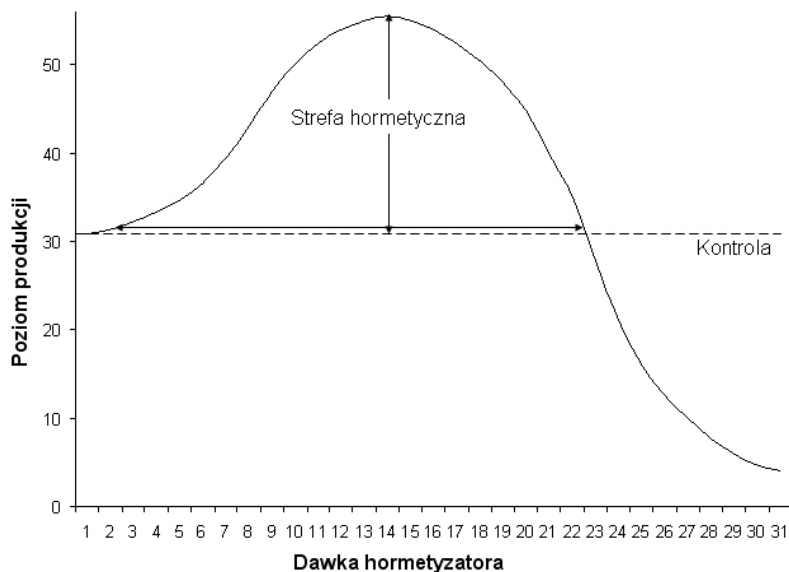
Dostępne dane pokazują, że już na początku XX wieku obserwowano stymulujące działanie toksycznego arsenu na rozwój ziemniaków [Stewart i Smith 1922] oraz arsenianu sodu na wzrost i przyrosty świeżej masy owsa [Crafts i Rosenfels 1939]. W 1926 r. C. Southam i J. Ehrlich zaobserwowali, że użyty do doświadczeń ekstrakt z twardej drewna cedrowego miał działanie hamujące wzrost grzybów. Jednocześnie ten sam ekstrakt – ale w małych dawkach – te same grzyby pobudzał do wzrostu. Opublikowane wyniki ich badań zawierały słowo „hormesis”, oznaczające stymulujące działanie na organizmy żywe małych dawek substancji, które w większych dawkach są inhibitorami wzrostu i rozwoju [Southam i Ehrlich 1943].

Od tego czasu w naukowych bazach danych na świecie pojawiło się wiele prac opisujących występowanie efektu hormetycznego [Calabrese 2003, Calabrese i Baldwin 1997, 2001]. W naszym kraju pionierem badań nad zjawiskami hormezy był Zbigniew Jaworowski, który zajmował się badaniem dobroczynnego wpływu niskich dawek promieniowania jonizującego na rośliny, zwierzęta i ludzi [Jaworowski 1993, 1997].

Koncepcja hormezy zakłada, że każda substancja toksyczna, w odpowiednio niskiej dawce, wywiera stymulujący wpływ na organizm istot żywych. Przejawia się to w poprawie zdrowotności i zdolności do rozmnażania oraz w zwiększeniu odporności na choroby [Stebbing 1982; 2003]. Obserwuje się dwojaki rodzaj odpowiedzi organizmu na czynniki hormetyzujące. W pierwszym przypadku występuje bezpośredni wzrost wydajności bądź plonowania. W drugim przypadku obserwuje się wzrost przeżywalności bądź poprawę zdrowotności organizmów, co przekłada się w pośredni sposób na wydajność. Graficznym obrazem zależności jest krzywa w kształcie litery U, przedstawiona na rysunku 1.

Wybrane przykłady dowodzą występowania przejawów efektu hormetycznego w świecie roślin. Toksyczny dla organizmów żywych chlorek kadmu w dawce do 10 ppm¹ wyraźnie zwiększał wysokość roślin oraz plon suchej masy soi [Levings 1977]. Zwiększenie dawki do 20 ppm CdCl₂ doprowadziło do śmierci roślin. Kadm w małych dawkach stymulował wzrost dębu, klonu i soi [Xiong i Peng 2001, Royle i in. 1998, Chandra i in. 1993]. Obserwowano również stymulujące działanie na kukurydzę, ryż i rośliny korzeniowe małych dawek glinu [Bennet i Breen 1991, Bennet i in. 1978, Hutchinson 1945], soli arsenu na wzrost i rozwój grochu, rzodkwi, pszenicy i ziemniaków [Audus 1952, Thimann i Bonner 1949, Crafts i Rosenfels 1939]. Chrom, kobalt i miedź w niskich stężeniach miały stymulujący wpływ na wzrost i rozwój cebuli [Norwood i in. 2007, Dong-Hua i Wu-Sheng 1993]. Zaobserwowano

¹ 1 ppm odpowiada dawce 1 mg·kg⁻¹



Rys. 1. Krzywa odwróconego „U” obrazująca efekt hormetyczny

Fig. 1. U-curve of hormesis

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Authors' calculations.

stymulujące działanie na wzrost i rozwój ogórka soli rtęci [Cargnelutti i in. 2006]. Ostatnio podjęto badania nad wyjaśnieniem mechanizmów stymulacji wzrostu i rozwoju roślin, które wywołuje kadm [Mei i in., 2008, Gimbert i in. 2008].

MECHANIZM HORMEZY

O ile przejawy występowania efektu hormetycznego są i były obserwowane, o tyle mechanizm jego działania nie jest do końca poznany. Jest pewne, że wzrost plonu następuje w wyniku zwiększenia się masy korzeniowej roślin, wydłużenia międzywęzła, zwiększenia ilości i masy nasion [Kovalchuk i in. 2003, Vysotskii i in., 2002, Dong-Hua i Wu-Sheng 1993]. Jest to bezpośrednim następstwem zwiększenia się w komórkach roślinnych aktywności enzymów komórkowych, wzrostu zawartości substancji azotowych, ilości chlorofilu i karotenoidów. U podłoża takich reakcji leży prawdopodobnie stymulacja przez niewielkie ilości metali ciężkich łańcuchów DNA i RNA, jednak mechanizm ten nie jest jeszcze poznany [Royle i in. 1995]. Z drugiej strony należy pamiętać o tym, że gleba jest siedliskiem wielu mikroorganizmów. Zaobserwowano, że pod wpływem zwiększonej do pewnego stopnia zawartości metali ciężkich wzrasta liczba zasiedlających glebę dżdżownic [Bindesbøl i in. 2007] oraz drobnoustrojów glebowych [Nowak i in. 2001], które w naturalny sposób ją użyźniają. Obserwowano również wzrost aktywności enzymatycznej gleby [Aina i in. 2007].

Należy również pamiętać o tym, że zawarte w glebie jony metali dzięki istnieniu zjawiska hydratacji zatrzymują wodę, dzięki czemu jest ona przez dłuższy czas dostępna dla roślin i umożliwia lepsze znoszenie krótkotrwałych okresów suszy. Generalnie biorąc, stresory pobudzają do działania układy naprawy i podtrzymywania funkcji życiowych w komórkach, a efekt hiperkompensacji wywołuje na ogół ich mała dawka [Calabrese 2001b].

Jest więc rzeczą oczywistą, że wystąpienie efektu hormetycznego może mieć wpływ na osiąganą w gospodarstwie efektywność, co zostało szczegółowo omówione przez Szarka [2005a; 2005b; 2006].

WYNIKI

Analiza plonowania roślin wykazała dość duże zróżnicowanie osiąganych plonów w badanym okresie. Plony w latach 2006 i 2007 kształtowały się na poziomie około 29 j.z. z 1 ha, a w 2008 r. wyniosły 43,6 j.z. Tak duży wzrost wynikał z faktu, że w 2008 r. na analizowanych poletkach uprawiana była przede wszystkim kukurydza na kiszonkę. Duża ilość opadów w okresie wegetacyjnym tej rośliny wpłynęła korzystnie na plonowanie, co pokazano w tabeli 2.

Tabela 2. Plonowanie roślin w latach 2006–2008

Table 2. Plant yield in 2006–2008

| Wyszczególnienie Specification | Plony (jz·ha ⁻¹) Yield in cereal unit | | | Nawożenie NPK (kg·ha ⁻¹) Fertilization | | |
|--------------------------------------|--|-----------|-------|---|--------|--------|
| | 2006 | 2007 | 2008 | 2006 | 2007 | 2008 |
| Średnia/Mean | 29,02 | 28,71 | 43,58 | 92,24 | 90,60 | 131,63 |
| Zakres/Range | 10–67 | 11,4–51,3 | 15–75 | 36–153 | 40–150 | 35–300 |
| SD/Standard deviation | 15,59 | 13,56 | 17,66 | 39,82 | 38,71 | 73,48 |
| CV (%) (Coefficient of variation) | 53,70 | 47,23 | 40,51 | 43,17 | 42,72 | 55,82 |

Źródło: Opracowanie własne.
Source: Authors' calculations.

W 2008 r. zanotowano również znaczny wzrost wysokości nawożenia mineralnego, co związane było z uprawą kukurydzy, która może być nawożona intensywniej niż zboża. Oprócz tego roku nie zanotowano istotnego związku pomiędzy wysokością plonowaniem a wysokością nawożenia mineralnego w badanym okresie. Oznacza to, że kukurydza reagowała zwiększeniem plonu na zastosowane nawożenie. Godny podkreślenia jest fakt, że odnotowano istotne związki między wysokością plonowania a zawartością w glebach metali ciężkich (tab. 3). Warto również odnotować fakt, że wartości współczynników korelacji między nawożeniem a wartością nadwyżki bezpośredniej miały w 2008 r. wartość ujemną. Może to oznaczać, że nawożenie mineralne nie było racjonalnie stosowane.

Tabela 3. Wartości współczynników korelacji rang Spearmana pomiędzy plonowaniem i wartością nadwyżki bezpośredniej a zawartością metali ciężkich w glebach i nawożeniem mineralnym w badanych gospodarstwach

Table 3. Spearman coefficient of correlation value between plant yield and gross margin value versus heavy metal content in soils and mineral fertilization

| Lata Years | Metale ciężkie Heavy metals | | | | | | Nawożenie mineralne Mineral fertilization | | |
|--|--------------------------------|-------|--------|--------|-------|--------|--|--------|-------|
| | Cd | Cu | Cr | Pb | Zn | Razem | 2006 | 2007 | 2008 |
| Plonowanie roślin (jz·ha ⁻¹)/Plant yield | | | | | | | | | |
| 2006 | 0,73* | 0,71* | 0,63* | 0,528 | 0,70* | 0,67* | 0,126 | 0,168 | 0,63* |
| 2007 | 0,376 | 0,540 | 0,340 | 0,194 | 0,62* | 0,568 | 0,217 | 0,161 | 0,028 |
| 2008 | 0,483 | 0,392 | -0,025 | -0,081 | 0,194 | 0,081 | -0,098 | -0,084 | 0,343 |
| Nadwyżka bezpośrednia (zł·ha ⁻¹) /Gross margin | | | | | | | | | |
| 2006 | 0,71* | 0,68* | 0,62* | 0,522 | 0,67* | 0,64* | 0,116 | 0,158 | 0,62* |
| 2007 | 0,483 | 0,63* | 0,304 | 0,215 | 0,69* | 0,575 | 0,032 | -0,011 | 0,091 |
| 2008 | 0,344 | 0,261 | -0,229 | -0,190 | 0,035 | -0,106 | -0,245 | -0,259 | 0,189 |

* Zależność istotna dla p = 0,01/Significant for p = 0,01

Źródło: Opracowanie własne.
Source: Authors' calculations.

W związku z tym, że zróżnicowanie plonów było dość duże, to również wartość nadwyżki bezpośredniej była zróżnicowana. Najwyższą jej wartość zanotowano w 2008 r., kiedy wyniosła ona prawie 1800 zł na 1 ha (tab. 4).

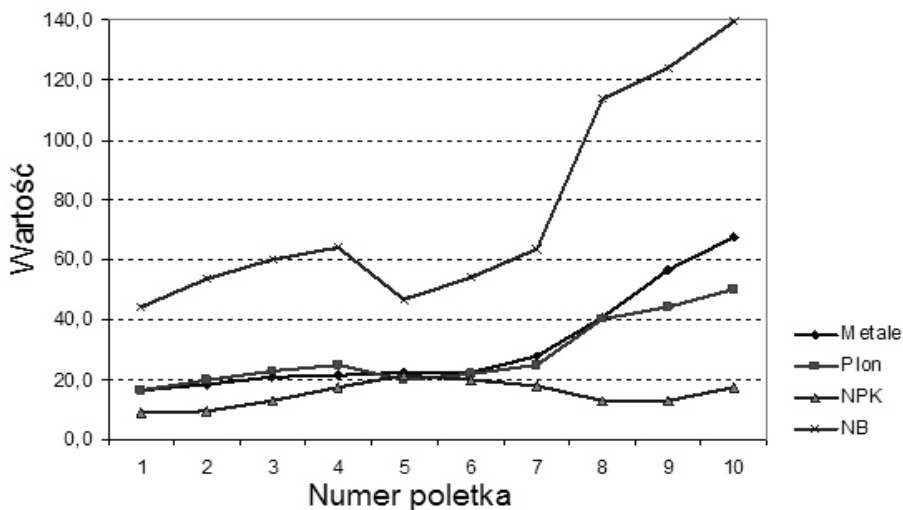
Tabela 4. Wartości nadwyżki bezpośredniej w produkcji roślinnej (zł·ha⁻¹)

Table 4. Gross margin value in crop production

| Wyszczególnienie | Lata | | |
|-----------------------------------|----------|----------|----------|
| | 2006 | 2007 | 2008 |
| Średnia/Mean | 1556,98 | 1208,75 | 1784,31 |
| Zakres/Range | 528–3919 | 393–2204 | 492–2967 |
| SD/Standard deviation | 939,48 | 667,17 | 790,08 |
| CV (%) (Coefficient of variation) | 60,34 | 55,19 | 44,28 |

Źródło: Opracowanie własne.
Source: Authors' calculations.

Analiza korelacji pokazała, że istnieją istotne zależności między plonowaniem roślin i wartością nadwyżek bezpośrednich osiąganych w ich produkcji a zawartością w glebach metali ciężkich. Związku takiego nie zaobserwowano tylko w 2008 r. Graficzny obraz omawianych zależności przedstawiono na rysunku 2. Dane zostały przeskalowane tak, aby uchwycić związek między zmiennymi opisanymi za pomocą różnych skal – tysięcy z setkami i dziesiątkami.



Rys. 2. Średnia dla lat 2006–2008 wartości nadwyżki bezpośredniej (NB – zł·ha⁻¹), plonu roślin (jz·ha⁻¹), wysokości nawożenia mineralnego (NPK – kg·ha⁻¹) i zawartości metali ciężkich (mg·kg⁻¹) w glebach badanych gospodarstw. Dane przeskalowane

Fig. 2. Average gross margin value at 2006–2008 years, plant yield, mineral fertilization and heavy metal content at investigation farms

Źródło: Opracowanie własne.
Source: Own calculations.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzona analiza materiału badawczego prowadzi do wniosków, które mogą być trudne do zaakceptowania. Na glebach o większej zawartości metali ciężkich plony w produkcji roślinnej były większe niż na glebach o małej zawartości tych metali. Wyjaśnienie tego zjawiska nie nastęrczy trudności, jeśli zgodzić się z wystąpieniem w tym przypadku efektu hormetycznego. Większa zawartość metali ciężkich w glebach badanych gospodarstw jako naturalnych stresorów stymuluje układ odpornościowy roślin, przez co stają się one mniej narażone na choroby i wpływ czynników zewnętrznych. W efekcie zwiększają masę jednostkową i wydają więcej materiału genetycznego w postaci nasion. Prowadzi to w rezultacie do wzrostu produktywności i efektywności.

W zaistniałej sytuacji należałoby przeprowadzić szczegółowe badania nad rodzajem interakcji między zawartymi w glebie metalami ciężkimi a nawożeniem mineralnym. W świetle aktualnych danych te dwa czynniki mogą wykazywać działanie komplementarne w stosunku do plonu. Jednak po przekroczeniu określonej zawartości metali ciężkich w glebach czy też po zastosowaniu określonego poziomu nawożenia może dochodzić do zjawiska odwrotnego. W przypadku większego nawożenia na glebach zawierających więcej metali ciężkich może się okazać, że nie przynosi ono oczekiwanych efektów w postaci zwiększenia plonu.

Jest rzeczą oczywistą, że reakcja na te dwa czynniki jest cechą specyficzną dla danej rośliny. Co więcej – można przypuszczać, że jest to również cecha odmianowa. W tej sytuacji należy dość poważnie potraktować możliwość uprawy roślin lub hodowli odmian tolerujących zwiększoną ilość metali ciężkich w glebie i korzystnie reagujących na nawożenie mineralne.

PIŚMIENNICTWO

- Aina R., Labra M. i in., 2007. Thiol-peptide level and proteomic changes in response to cadmium toxicity in *Oryza sativa* L. roots. *Environ. Exper. Botany* 59, 381–392.
- Audus L.J., 1952. The time factor in studies of growth inhibition in excised organ sections. *J. Exper. Bot.* 3, 375–392.
- Bennet R.J., Breen C.M., 1991. The recovery of the roots of *Zea mays* L. from various aluminum treatments: toward elucidating the regulatory processes that underlie root growth control. *Environ. Exper. Botany* 31, 153–163.
- Bennet R.J., Breen C.M., Fey M.V., 1987. The effects of aluminum on root cap function and root development in *Zea mays* L. *Environ. Exper. Botany* 27, 91–104.
- Bindesbøl A.-M., Bayley M., i in., 2007. Life-history traits and population growth rate in the laboratory of the earthworm *Dendrobaena octaedra* cultured in copper-contaminated soil. *Applied Soil Ecology* 35, 46–56.
- Calabrese E.J., 2001b. Overcompensation stimulation: A mechanism for hormetic effect. *Crit. Rev. in Toxicology* 31(4&5), 425–470.
- Calabrese E.J., Baldwin L.A., 2003. Ethanol and hormesis. *Crit. Rev. in Toxicology* 33(3&4), 407–424.
- Calabrese E.J., Baldwin L.A., 1997. The Dose determines the Stimulation (and Poison): Development of a Chemical Hormesis Database. *Int. J. of Toxic.* 16, 545–559.
- Cargnelutti D., Almeri Tabaldi L. i in., 2006. Mercury toxicity induces oxidative stress in growing cucumber seedlings. *Chemosphere* 65, 999–1006.
- Chandra P., Tripathi R.D. i in., 1993. Biomonitoring and amelioration of nonpoint source pollution in some aquatic bodies. *Wat. Sci. Technol.*, 28, 323–326.
- Crafts A.S., Rosenfels R.S., 1939. Toxicity studies with arsenic in 80 California soils. *Hilgardia*, 12, 177–200.
- Dong-Hua L., Wu-Sheng J., 1993. Effects of Cr³⁺ on root growth and cell division of *Allium cepa*. *Chinese J. Bot.* 5, 34–40.
- Hutchinson G.E., 1945. Aluminum in soils, plants, and animals. *Soil Sci.* 60, 29–40.
- Levings M.K., 1977. Effects of cadmium chloride on growth and pigments in *Glycine max* L., *Quercus rubra* L., *Acer saccharinum* L., and *Cucumis stauvus* L. Masters Degree, Purdue University, Indiana.
- Mei-Qing Liu, Junta Yanai i in., 2008. Does cadmium play a physiological role in the hyperaccumulator *Thlaspi caerulescens*? *Chemosphere* 71, 1276–1283.
- Norwood W.P., Borgmann U., Dixon D.G., 2007. Chronic toxicity of arsenic, cobalt, chromium and manganese *Hyaella azteca* in relation to exposure and bioaccumulation. *Environmental Pollution* 147, 262–272.
- Nowak A., Przybulewska K. i in., 2001. Wpływ metali ciężkich (Hg, Cd, Cu, Pb) na wzrost i aktywność enzymatyczną bakterii glebowych. *Zeszyty Naukowe AR Szczecin, Agricultura*, z. 221, 165–174.
- Royle A., Rai T. i in., 1995. Cadmium regulated nitrate reductase activity in *Hydrilla verticillata*. *Water, Air and Soil Pollution*, vol. 106, 174.

- Southam C.M., Ehrlich J., 1943. Effects of extract of western red cedar heartwood on certain wood-decaying fungi in culture. *Phytopathology* 33, 517–524.
- Stebbing A.R.D., 2003. A Mechanism for Hormesis – A Problem in the Wrong Discipline. *Crit. Rev. in Toxicology* 33(3&4), 463–467.
- Stebbing A.R.D., 1982. Hormesis – the stimulation of growth by low level of inhibitors. *Total Environment* 22, 213–234.
- Stewart J., Smith E.S., 1922. Some relations of arsenic to plant growth: Part 2. *Soil Science* 14, 119–126.
- Szarek S., 2005a. Deficiencies in the law of diminishing returns. Part I. *EJPAU, Series Economics, Volume 8, iss. 3*.
- Szarek S., 2005b. Use of concept of hormesis phenomenon to explain the law of diminishing returns. Part II. *EJPAU, Series Economics, Volume 8, iss. 4*.
- Szarek S., 2006. Możliwości wynikające z zastosowania efektu hormetycznego do wyjaśnienia prawa malejącej wydajności. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* nr 3, 29–46.
- Thimann K.V., Bonner W.D. Jr., 1949. Experiments on the growth and inhibition of isolated plant. Part II: The action of several enzyme inhibitors on the growth of the *Avena coleoptile* and on *Pisum internodes*. *J. Exp. Bot.* 36, 214–221.
- Xiong X-T., Peng Y-H., 2001. Response of pollen germination and tube growth to cadmium with special reference to low concentration exposure. *Ecotoxicol. Degree, Purdue University, Indiana*.

EFFECTIVENESS OF PRODUCTION IN SOIL CONTAIN DIFFERENT OF HEAVY METAL LEVEL

Abstract. The crops of plant production on soil with higher content of heavy metals were higher than on soil with low content of these metals. The explanation of this phenomena was based of hormesis effect concept. According to this higher content of heavy metals in the soil of the investigated farms may influence on the differentiation of their farming productivity and effectiveness' level.

Key words: hormesis, plant yield, effectiveness of production

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 05.05.2009

CONTENTS SPIS TREŚCI

| | |
|---|----|
| Maciej Basaj, Andrzej Kotala | |
| Działania adaptacyjne rolników w Małopolsce | 5 |
| Farmer's adaptive activities in Małopolska | |
| Jadwiga Bożek, Lidia Luty | |
| Porównanie powiatów województwa świętokrzyskiego pod względem liczby i struktury podmiotów gospodarczych w 2007 roku | 15 |
| Comparison of districts of Świętokrzyskie voivodship with respect to number and structure of economic entities in 2007 | |
| Mirosława Braja | |
| Warunki podejmowania działalności rolniczej przez młodych rolników w krajach Grupy Wyszehradzkiej | 25 |
| Conditions of taking up agricultural activity by young farmers in Visegrad Group countries | |
| Krystyna Brzozowska, Joanna Rosińska, Wojciech Zbaraszewski | |
| Finansowanie inwestycji w zakresie ochrony środowiska w województwie zachodniopomorskim | 37 |
| Financing of investment at environmental protection area in West Pomeranian region | |
| Nina Drejerska | |
| Bezrobocie mieszkańców wsi – ujęcie modelowe na podstawie badań własnych | 49 |
| Unemployment of rural inhabitants – model approach on the base of own research | |
| Halina Kaluża | |
| Edukacja ekologiczna dla zrównoważonego rozwoju – wyzwanie globalne i regionalne | 61 |
| Ecological education for sustainable development as a global and regional challenge | |
| Zofia Koloszko-Chomentowska | |
| Motywy wyboru szkoły rolniczej przez uczniów zespołu szkół rolniczych w Rudce | 69 |
| Reasons for choice of an agricultural secondary school in Rudka | |
| Dariusz Koreleski | |
| Land properties for recreation – their market aspects and role in regional development shaping | 77 |
| Gruntowe nieruchomości rekreacyjne – ich rynkowe aspekty oraz rola w kształtowaniu rozwoju regionalnego | |

Bartosz Mickiewicz

- Rola władz gmin wiejskich położonych na terenie Euroregionu Niemen w rozwoju społeczno-gospodarczym (w opinii mieszkańców) – badania własne 83
- Role of rural districts self-government located on Niemen Euroregion in socio-economic development (in inhabitants' opinions) – own studies

Wiesław Musiał

- Demograficzne i społeczne uwarunkowania powstawania wiejskich obszarów problemowych 93
- Demographic and social determinants of disadvantaged rural areas emergence

Marian Podstawka

- Ubezpieczenia społeczne rolników prowadzących działy specjalne produkcji rolniczej 103
- Social insurances of farmers running special sectors of agricultural production

Hanna Pondel

- Wielkopolscy producenci rolni a prośrodowiskowy rozwój gospodarstw rolnych 111
- Farming producers in Wielkopolska province and pro-environmental farms development

Andrzej Radwan

- Zasoby pracy i wyniki produkcyjno-ekonomiczne gospodarstw socjalnych w Polsce 121
- Labour resources and production-economic results of social farms in Poland

Janina Sawicka

- Rozwój obszarów wiejskich w świetle reform wspólnej polityki rolnej i polityki spójności Unii Europejskiej 133
- Rural areas development within reforms of the Common Agricultural Policy and Cohesion Policy of the European Union

Jan Siekierski

- Wykorzystanie środków unijnych w rozwoju wsi i rolnictwa województwa małopolskiego 145
- Utilization of EU funds in agriculture and rural development in Małopolska region

Adam Marcysiak, Stanisław Szarek

- Efektywność produkcji roślinnej na glebach o zróżnicowanej zawartości metali ciężkich 155
- Effectiveness of production in soil contain different of heavy metal level

